

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

**TARİHSEL BİR PERSPEKTİFLE AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTA
ASYA POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Işıl ÖZGÜL

Niğde
Ocak, 2023

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİMDALI

TARİHSEL BİR PERSPEKTİFLE AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTA
ASYA POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Işıl ÖZGÜL

Danışman : Doç. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Üye : Prof. Dr. Erdinç TUTAR

Üye : Doç. Dr. Arif İĞDELI

Niğde

Ocak, 2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Tarihsel bir Perspektifle Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde, tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Işıl ÖZGÜL

23/01/2023

ÖNSÖZ

SSCB'nin 1991'de dağılmasının ardından Orta Asya Ülkeleri hazırlıklı olmadıkları çeşitli problemlerle karşılaşmışlardır. SSCB döneminde sosyalist yönetime uygun olarak her türlü organizasyon ve planlama merkezin tekellerinde gerçekleşmekte olup üretimin her aşaması farklı ülkede yapılmaktaydı. Eski Sovyet döneminin koşullarına göre kendini konumlandıran bireyler, yeni döneme uyum sağlamakta da sorun yaşamıştır. Ayrıca piyasa ekonomisinin tam anlamıyla işlerliğinin olmaması ve sivil toplumun yapısının kurumsallaşamaması ülkelerin bağımsızlık sonrası gelişmelerinde olumsuz etkenler olmuştur.

1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States – TACIS) programı kapsamında başlayan Avrupa Birliği (AB) – Orta Asya iş birliği, 11 Eylül 2001'den sonra güvenlik, enerji ve enerji güzergahı konularında Orta Asya'nın artan rolüyle ilerlemiştir. Komşularının komşusu olan Orta Asya ile olan ilişkilerini AB, 2007'de yayınladığı Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Stratejisi ve 2019'da yayınladığı AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar belgeleri ile genişletmiştir.

Bu tez çalışmasının amacı, Soğuk Savaş Sonrası dönemden günümüze kadar AB'nin Orta Asya politikasını dökümanlar ışığında incelemektir.

Tez danışmanlığı süresince bilgileriyle bana yol gösteren, yardımcı olan ayrıca sabır gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR'a, yüksek lisans eğitimimde bana her konuda bilgi veren, yol gösteren, desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN ve Doç. Dr. Kerem GÖKTEN hocalarıma teşekkür ederim.

Işıl ÖZGÜL

23/01/2023

ÖZET

TARİHSEL BİR PERSPEKTİFLE AVRUPA BİRLİĞİNİN ORTA ASYA POLİTİKASI

ÖZGÜL, Işıl

Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR

Ocak 2023, 114 Sayfa

Rusya, Çin ve İran’a komşu Orta Asya bölgesi, zengin doğalgaz ve petrol rezervleri, geniş pazarı ve jeostratejik önemi ile AB’nde Orta Asya politikalarının ön plana çıkmasına neden olmuştur. SSCB’den dağılmasından sonra bağımsızlıklarına yeni kavuşan Orta Asya devletlerinin farklı dış politika stratejileri ise AB politikalarına girmelerini kolaylaştırmıştır. Bu nedenlerle 1990’lı yılların başında iş birliği şeklinde başlayan ilişkiler yıllar içinde daha kapsamlı hale gelmiştir.

Bu tez çalışmasında, konu ile ilgili kitaplar, ulusal/uluslararası kurum ve kuruluş istatistikleri, araştırmalar ve raporlar, haber kaynakları, ilgili devlet ve kurumların çevrimiçi yayınladıkları veriler kullanılmıştır. Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde AB’nin kuruluşu, bütünleşmesi, genişlemesi ve kurumları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde; Orta Asya bölgesinin beş ülkesi Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan tanıtılmış, AB’nin bu bölgeye olan ilgisinin nedenleri ortaya konulmuş, AB’nin bölge ülkeleriyle iş birliği alanları ile iş birliği araçlarına değinilmiş ve bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri anlatılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, AB’nin 2007 “Avrupa Birliği ve Orta Asya: Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Stratejisi” ve 2019 “AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar” ayrıntılı bir şekilde incelenerek stratejilerin uygulama sonuçları değerlendirilmiş, bölgede etkili olan dış aktörlerden Rusya, Çin, ABD ve Türkiye’nin bölgeyle ilişkileri değerlendirilmiştir.

Tez çalışmasının temel varsayımı, AB’nin Orta Asya Stratejisi’nin bölge ülkelerinin ve kendi çıkarlarının gerçekleşmesine uygun olduğu yönündedir. Bu çıkarların sağlanmasında AB, bölgenin komşuları Rusya ve Çin ile bölgede etkin rolleri olan ABD ve Türkiye’nin bölgeye yönelik yaklaşımlarını iyi izlemesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler; AB, Orta Asya, Strateji,

ABSTRACT

EUROPEAN UNION IN A HISTORICAL PERSPECTIVE CENTRAL ASIAN POLICY

ÖZGÜL, Işıl

Department of Eurasian Studies

Supervisor: Associate Prof. Filiz KUTLUAY TUTAR

January 2023, 114 pages

With its rich natural gas and oil reserves, wide market and geostrategic importance, the Central Asian region, which is adjacent to Russia, China and Iran, has brought Central Asian policies to the fore in the EU. The different foreign policy strategies of the Central Asian states, which gained their independence after the collapse of the USSR, facilitated their entry into EU policies. For these reasons, relations that started in the form of cooperation in the early 1990s have become more comprehensive over the years.

In this thesis, related books, statistics of national/international institutions and organizations, research and reports, news sources, elements published by the relevant government and other publications were used. The thesis work consists of three parts. In the first stage, information was given about the establishment, integration, transitions and institutions of the EU. in the second part; Five countries in the Central Asian region, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan were introduced, the reasons for the influence of the EU on this region were revealed, the cooperation areas and cooperation tools of the EU with the countries in the region were mentioned, and bilateral relations with the countries of the region were explained. The last part of the study was created by examining in detail the EU's 2007 "European Union and Central Asia: New Partnership Strategy with Central Asia" and 2019 "EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership". By evaluating the results of the application, the relations of Russia, China, USA and Turkey, which are the influential foreign actors of the region, with the region were evaluated. The basic assumption of the thesis is that the EU's Central Asia Strategy is suitable for the realization of the regional countries and their own interests. In achieving these interests, the EU, the neighbors of the region, Russia and China, and the USA and Turkey, which have active roles in the region, should closely monitor their approaches towards the region.

Keywords; EUi Central Asia, Strategy

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
HARİTALAR LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM AB’NİN BÜTÜNLEŞME SÜRECİ

1. AB’nin Bütünleşme Süreci.....	3
1.1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun Kurulması (AKÇT).....	4
1.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)	6
1.3. Birleşmenin İlk Adımı “Füzyon Antlaşması”.....	8
1.4. Avrupa Tek Senedi.....	10
1.5. Maastrich Antlaşması.....	11
1.6. Amsterdam Antlaşması ve İkmalî; Nice Antlaşması.....	13
1.7. Lizbon Antlaşması.....	15
1.8. AB’nin Genişleme Süreci.....	18
1.9. AB’nin Kurumsal Yapısı.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

AB’NİN ORTA ASYA STRATESİ ve İKİLİ İLİŞKİLERİ

2.1. Orta Asya Ülkelerinin Genel Durumu	27
2.2. AB’nin Orta Asya’ya Olan İlgisinin Nedenleri	30
2.3. AB ve Orta Asya’nın İşbirliği Alanları.....	32
2.3.1. Güvenlik ve Siyasi Diyalog.....	33
2.3.2. Demokrasi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü.....	35
2.3.3. Eğitim.....	36
2.3.4. Enerji ve Ulaştırma Projeleri.....	38
2.3.4.1. TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia).....	39
2.3.4.2. İNOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe).....	41
2.3.4.3 Güney Gaz Koridoru.....	44
2.3.5. Çevre ve Su Yönetimi.....	46
2.3.6. Ticari ve Mali İlişkiler.....	46
2.3.7. Yardım Programları.....	50
2.3.7.1. TACIS ve Kalkınma ve İşbirliği Aracı.....	50
2.3.7.2. CADAP ve BOMCA.....	54
2.4. AB’nin Bölgede İkili İlişkileri.....	56
2.4.1. AB-Kazakistan İlişkileri.....	56
2.4.2. AB- Kırgızistan İlişkileri	63
2.4.3. AB-Özbekistan İlişkileri	66
2.4.4. AB-Tacikistan İlişkileri	69
2.4.5. AB- Türkmenistan İlişkileri.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AB’NİN ORTA ASYA STRATEJİ BELGELERİ ile DİĞER KÜRESEL ve BÖLGESEL AKTÖRLER

3.1. AB’nin Orta Asya Strateji Belgeleri.....	76
3.1.1. 2007 “Avrupa Birliği ve Orta Asya: Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Stratejisi”.....	76
3.1.2. 2019“AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar”.....	79
3.2. Diğer Küresel ve Bölgesel Aktörler.....	81
3.2.1. ABD- Orta Asya İlişkileri.....	81
3.2.2 Çin- Orta Asya İlişkileri.	85
3.2.3. Rusya- Orta Asya İlişkileri (SSCB Sonrası Dönem)	89
3.2.4 Türkiye- Orta Asya İlişkileri.....	94
3.2. AB’nin Orta Asya Politikasının Güçlü ve Zayıf Yönleri.....	97

SONUÇ

KAYNAKÇA.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	114

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1: Orta Asya Birincil yakıt ve enerji üretiminin dağılımı.....	26
Tablo-2: Orta Asya Ülkelerinde 15 Yaş Üstü Yetişkin Okur Yazarlığı.....	35
Tablo-3: Tempus Kapsamında Kabul Edilen Proje Sayıları.....	35
Tablo-4: AB-Dışı İthalatta Orta Asya Ülkeleri/ İthalat Değeri 2000-2020.....	45
Tablo-5: AB-Dışı İhracatta Orta Asya Ülkeleri/ İhracat Değeri 2000-2020.....	47
Tablo- 6: 1991-2006 Yılları TACIS Fonlarının Ülke Dağılımı (Milyon Avro).....	49

HARİTALAR LİSTESİ

Harita- 1: Orta Asya Etnik Kökenleri.....	25
Harita- 2: TRACECA Rota Hattı.....	38
Harita- 3: INOGATE Bölgelerinin Haritası.....	41
Harita -4: Güney Gaz Koridorunun Türkiye Kısmı, TANAP Haritası.....	43

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABA	Avrupa Birliği Antlaşması
ABİHA	Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma
ABÇUİA	Avrupa Birliği Çalışma Usulüne İlişkin Antlaşma
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGSP	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AST	Avrupa Savunma Topluluğu
AT	Avrupa Topluluğu
ATS	Avrupa Tek Seneti
ATA	Avrupa Topluluğu Antlaşması
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
BAB	Batı Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
BSY	Bütünleşmiş Sınır Yönetimi
BOMCA	Orta Asya’da Sınır Yönetimi Programı
CADAP	Orta Asya Uyuşturucu Hareket Programı
CAREN	Orta Asya Araştırma ve Eğitim Ağı
DCI	Kalkınma İş Birliği Aracı
DIPECHO	Afete Hazırlık Programı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECHO	Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu
EIHDR	Avrupa Birliği Demokrasi ve İnsan Hakları Birliği Aracı

EPB	Ekonomik ve Parasal Birlik
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
ESK	Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EUROPOL	Avrupa Polis Örgütü
EURECA	Orta Asya Bölgesel Çevre Programı
HAK	Hükümetlerarası Konferans
IBPP	Kurum İnşası İçin İşbirliği Programı
İNOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe
MDA	Merkezi ve Doğu Avrupa
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NSA&LA	Devlet Dışı Aktörler ve Yerel Yetkileri
OTP	Ortak Tarım Politikası
OİA	Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Sütunu
OGSP	Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
UNDP	Milletler Kalkınma Programı
PALP	Yoksulluğu Azaltma Programı
PAP	Siyasi Danışmanlık Programı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TEMPUS	Trans-European Mobility Scheme for University Studies
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia
TACIS	Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

GİRİŞ

Orta Asya, Asya ve Avrupa'nın kesişim noktasındaki konumuyla yüzyıllardır iki kıtayı bir araya getirmektedir. Tez çalışmasının konusu olan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarına kavuşmalarından günümüze dek bölgeler arası iletişimlerini geliştirerek ekonomik ve siyasi alanda önemli gelişmeler göstermişlerdir. Tarihsel süreçte çeşitli nedenlerden dolayı her zaman önemli bir konumu bulunan Orta Asya, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından dünyada yaşanan gelişmeler ile birlikte çok daha önemli bir konuma yükselmiştir. Orta Asya'nın 1991'den itibaren artan öneminin nedeni “büyük güçler” in rekabet alanı haline gelmesi ile açıklayabiliriz. Bu rekabet ortamının aktörlerini Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve ardından yükselen Çin olarak belirleyebiliriz. Bu aktörleri bölgeyi kardeş olarak gören Türkiye’de takip etmektedir. Avrupa Birliği, rekabet ortamına sonradan katılmış olmasına rağmen son gelişmeler ile birlikte Orta Asya bölgesinde daha etkin bir konuma gelmektedir. Tüm dünyayı etkisi altına alan uluslararası yapılanma ve güçler dengesi AB’yi de etkisi altına almıştır. Avrupa, tehdit, güvenlik ve enerji çeşitliliği alanlarını yeniden değerlendirmeye almış ve var olan düzenin korunması için uluslararası kuruluşlara da yeni roller yüklemiştir. Bu kapsamda, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) ve Avrupa Konseyi’nin iş birliği içinde çalışma ve yeniden yapılandırılmaları yapılmıştır. 1990’lı yılların başında içerisinde bulunduğu genişleme süreci ve Rusya’nın bölgeden ayrılmış olmasına rağmen bölgede baskın olan belirsizlik ortamı AB’nin Orta Asya’ya karşı çekimser bir yaklaşımda bulunmasına neden olmuştur. 2006 yılına gelindiğinde AB’de ortak enerji politikası oluşturulması için yazılan Yeşil Kitap olarak da bilinen “Avrupa İçin Güvenli, Rekabetçi ve Sürdürülebilir Enerji Politikası” adlı mutabakatta Hazar Bölgesinden bahsedilmiş ve bu süreçten sonra AB’nin Orta Asya’ya olan ilgisi artmaya başlamıştır. AB, sürdürülebilir kalkınmasını hayata geçirebilmek için enerji arzının güvenliği, rekabetçi enerji sistemi ve çevrenin korunmasını temel politika olarak belirlemiştir. 2006 ve 2009 yılında yaşanan Ukrayna- Rusya arasındaki gerginlikler, 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı işgali gibi sorunlar AB’nin kıt kaynakları nedeniyle Rus gazına bağımlılığını azaltmak için alternatif kaynaklara yönelmesine neden

olmuştur. Zengin doğalgaz ve petrol rezervleriyle Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın önceliği zaman içerisinde AB'de artmıştır.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; Avrupa'da bir birlik olma fikrinin doğuşu, Avrupa bütünleşmesi, Avrupa Birliği'nin kuruluş ve genişleme süreçleri incelenmiştir. Ayrıca birliğin kurumsal yapısı hakkında da bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, Orta Asya bölgesi tanıtılmış, bölgenin jeoekonomik ve jeopolitik önemi ışığında AB için hangi konularda önemli olduğu incelenmiştir. Ayrıca, AB'nin Orta Asya bölgesindeki demokrasi, iyi yönetim hukukun üstünlüğü, insan hakları uyuşturucuyla mücadele, sınır yönetimi, enerji, ulaştırma, eğitim ve ekonomik kalkınma alanlarındaki çeşitli projeleri değerlendirilmiştir. Alternatif enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyaç ile AB'nin Orta Asya'da doğalgaz, petrol ve su gücü kaynaklarının işletilmesini, enerji güvenliğini, alt yapı çalışmalarını, enerji yollarını ve yeni boru hatlarını destekleyerek bölgesel iş birliğini teşvik ettiği belirlenmiştir. Yine aynı ihtiyaçla planlanan Hazar ve Orta Doğu doğalgazından yararlanmak adına oluşturulan Güney Doğal Gaz Koridoru projesi değerlendirilmiştir. Bununla birlikte AB'nin Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile olan ikili ilişkilerine de yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, AB'nin Orta Asya stratejisinin temel belgeleri olan “Avrupa Birliği ve Orta Asya: Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Strateji” (2007 Stratejisi) ve “AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar” (2019 Stratejisi) ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, stratejilerinin uygulanmasına dair raporlar değerlendirilmiştir. Ayrıca bölgede etkili olan diğer küresel ve bölgesel aktörlerden Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Rusya ve Türkiye'nin bölgeye olan etkileri incelenmiştir.

AB'nin bölgede daha etkin rol alması için nasıl tedbirler almasının gerektiği bu tez çalışmasının araştırma sorununu ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın amacı, Orta Asya'nın beş ülkesinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından AB'nin bölge stratejilerini belgeler çerçevesinde incelemektir. Çalışmanın temel varsayımı, AB'nin Orta Asya'ya yönelik yayınladığı 2007 Stratejisi ve 2019 Stratejisi'nin hem Orta Asya ülkeleri hem de kendi çıkarlarına hizmet ettiği yönündedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AB’NİN BÜTÜNLEŞME SÜRECİ

1. AB’nin Bütünleşme Süreci

Avrupa devletlerinin kültürel yakınlıkları ve Birleşik Avrupa kurulması fikri yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Avrupa’da birlik kurma düşüncesi entelektüeller arasında tartışılan, olumlu veya olumsuz yönlerde desteklenen bir fikir olduğu söylenebilir. Çünkü, Abbe de Saint Pierre, Pierre Dubois, William Penn, Dante, J.J. Rousseau, Victor Hugo ve Immanuel Kant gibi birçok şair ve yazar yapıtlarında Avrupa’da kültür birliği fikrini işlemiştir. Dante, “De Monarchia” (Monarşi Üzerine) ve “Divina Comedia” (İlahi Komedi) isimli eserlerinde Avrupa’da birlik kurma fikrini savunmuştur. 14. Yüzyılda Pierre Dubois ise Prenslikler arasındaki uyuşmazlıkların ortak bir konsey kurulup bu konseyde çözülmesini önermiştir. Orta Çağ sonrasında ise kente devletleri, ulusal monarşiler ve Roma İmparatorluğu arasında yapılan savaşlar sırasında Avrupa’da örgütlenme ve birlik kurma fikri yeniden konuşulmuştur. William Penn’in, 1663’de yayınlanan “Avrupa’nın Şimdiki ve Gelecekteki Barışı Üzerine Deneme” adlı eseri bu dönemin Avrupa örgütlenme planı olduğu söylenebilir. 1713 yılına gelindiğinde ise Abbe de Saint Pierre tarafından yazılan “Avrupa’da Kalıcı Barışın Sağlanması İçin Bir Proje” adlı eserde Hristiyan devletlerini kapsayacak şekilde bir Avrupa Birliği kurulması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı İmparatorluğunu dışlayan bu projeye göre emrinde bir ordu bulunan bir senato kurulması önerilmiştir (Akdemir, 2012:36).

Yeni Çağ’a gelindiğinde 19. Yüzyılda Fransız Devrimi ile birlikte “ulusçuluk” fikri din birliğinin önüne geçerek ortak kimlik birliği yaratılmasında daha önemli hale gelmiştir. Örneğin; ünlü filozof Immanuel Kant, “Ebedi Barış Üzerine” isimli eserinde Dünya’da ve Avrupa’da sonsuza dek barışı sağlamanın yolunun silahsızlanma, hukuk devleti, hukuka dayalı yönetimler ve kalıcı barış kuralları gibi önerilerle Avrupa da bir birlik kurmayı savunmuştur. Ünlü düşünür J.J. Rousseu ise Avrupalıların Avrupa Federasyonu kurması gerektiğini savunmuştur (Kaya,2003:5)

19. yüzyıla kadar sadece fikirden ibaret olan Avrupa bütünleşme planları, 19. Yüzyılın başlarında gerçekleşen iki olayla geleceğe zemin hazırlamıştır. İlki 1819 yılında Prusya’da kabul edilen Maasen Tarifesi ile iç ticarete engeller kaldırılmış, diğeri ise Alman İmparatorluğuna bağlı devletler arasında 1834 yılında Zolverein’in

(Gümrük Birliği) kurulması olmuştur. Alman Devletleri Gümrük Birliği devletlerüstü alanda ilk defa kurulan bir otorite olarak bilinmektedir. Yaşanan bu olaylar Victor Hugo'ya ilham olmuştur. Örneğin; 1849 yılında Paris'te düzenlenen Barış Konferansı'nda Victor Hugo durumu, *“Bir gün gelecek, siz Fransa, siz Rusya, siz İtalya, siz Almanya, bu kıtanın bütün ulusları, ayırıcı özelliklerinizi ve parlak bireyselliğinizi kaybetmeden daha üstün bir birimin şemsiyesi altında birleşeceksiniz”* sözleriyle ifade etmiştir (Akdemir,2012:37). Ayrıca Victor Hugo, 1867 yılında *“Avrupa Birleşik Devletleri”* isminde bir dergi çıkararak Avrupa Devletleri arasındaki savaşların saçma olduğunu söylemiş ve birlik önermiştir.

Avrupa'da birlik oluşturma fikri somut bir şekilde ilk kez İkinci Dünya savaşından sonra ortaya atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından güçlü bir şekilde ortaya çıkan ABD, yeniden canlandırmak istediği Avrupa için kredi desteğini arttırmıştır. Avrupa'yı yeniden canlandırmak için kredi musluklarını sonuna kadar açmıştır. Sir Winston Churchill, 19 Eylül 1945 tarihinde Avrupa'da bölünmeyi arttıran Yalta Antlaşması'ndan sonra Zurich Üniversitesi'nde 1946 yılında yaptığı konuşmada *“Avrupa Birleşik Devletleri”* düşüncesini ortaya koymuştur. Sir Winston Churchill'in ardından, ABD Dış İşleri Bakanı George Marshall, Marshall planı olarak bilinen, 16 Avrupa ülkesi tarafından kabul edilen *“Avrupa'yı İyileştirme Planı”*nı 5 Haziran 1947'de açıklamıştır. ABD'nin yardımlarının başlamasından yaklaşık bir yıl sonra savaş karşıtı Avrupalılar tarafından yapılan Avrupa Kongresi'nde (Congress of Europe), demokratik ve birleşik bir Avrupa kurma kararı alınmıştır. Yine aynı yıl Brüksel'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Batı Avrupa Birliği (BAB) (Western European Union-WEU) isimli savunma örgütü kurulmuştur. Avrupa devletlerinin ilk ve önemli kurumsal örgütleri ise; 4 Nisan 1949 tarihinde aynı isimli bir antlaşmayla kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve 5 Mayıs 1949 yılında Londra Antlaşması ile Avrupa Konseyi (Council of Europe) kurulması olmuştur (Alganer ve Çetin, 2007:305).

1.1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun Kurulması (AKÇT)

İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun düşen Avrupa ekonomisinin yeniden toparlanabilmesi için ve yenik düşen Almanya'nın tehdidini önlemek için neler yapılması gerektiği fikirleri Avrupa'da bir iş birliği oluşturulmasını doğurmuştur.

Avrupa’da birlik kurulması fikrinin önünde ki en büyük engel ise ekonominin ve doğal kaynakların paylaşılması ve yönetilmesi olmuştur. Avrupa’da kalıcı bir ortaklığın kurulması ise Fransa ve Almanya’nın iş birliği yapmasından geçmekteydi. İki ülke arasındaki sorunların başındaysa yer altı kaynakları ve maden işletmeleriyle Alman endüstrisinin kalbi olan Ruhr bölgesinin kontrolü yer almaktaydı (Alganer ve Çetin, 2007:285-309).

1950 yılına gelindiğinde Avrupa Birliği’nin kurucusu sayılan Fransız devlet adamı Jean Monnet, Alman Walter Hallstein ile birlikte Avrupa Kömür Çelik Topluluğu isimli ulusüstü bir örgüt kurma fikrini geliştirmiştir. Jean Monnet tarafından hazırlanan bir bildiride ekonomik bütünleşmenin siyasi bütünleşmeyi de doğuracağı ve bunun sayesinde ülkeler arası savaşların engelleneceği söylenmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Jean Monnet’ın fikirlerinden esin alarak 1950 yılında daha sonra “Schuman Planı” olarak anılacak olan planı hazırlamıştır. Bu planda, Almanya ile Fransa arasındaki kömür ve çeliğin birleştirilmesini, bu kaynakların kullanımının ise uluslarüstü bir organa verilmesini teklif etmiştir. Plan Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda tarafından kabul edilmiştir (Ahmedov,2015:6).

1951 yılında bir araya gelen Fransa, Almanya, Hollanda, Lüksemburg, Belçika ve İtalya Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)’nu Paris Antlaşması’nı imzalayarak kurmuş ve 1952 yılında 50 yıllığına devreye girmesinin kararını almıştır (Mor,2010:499-541). Bu antlaşma ile birlikte Avrupa tarihinde benzerine rastlanmamış bir iş birliğinin, Avrupa bütünleşmesinin temelleri atılmıştır.

AKÇT ile birlikte kömür ile çeliğin dolaşımı serbestleşmiş, fiyatlar sabitlenmiş teşvikler ve farklı nakliye oranları gibi tarife ve tarife dışı engeller kaldırılmış, gelir vergisi ve satış vergisi sağlanmıştır. AKÇT dört kurumdan oluşmaktadır; bürokratik işleri yürütmekle sorumlu ve ilk başkanını Jean Monnet’in yaptığı Yüksek Otorite (Komisyon), Bakanlar Konseyi (Konsey, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (Adalet Divanı) ile Avrupa Parlamentosu (Ortak Meclis)’dir (Ahmedov,2015:7).

AKÇT’nin amaçları; üye ülkelerin ekonomilerini geliştirmelerini sağlamak, işsizliği azaltmak, hayat seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunmak ve ülkeler arası savaşları bitirmektir. AKÇT, 2002 yılında son bulmuş, kömür- çelik üretimi ve yönetimi ile ilgili konular Avrupa Birliği Komisyonu’nun sorumluluğuna bırakılmıştır.

AKÇT sürecinde amacı ortak askeri güç olan Avrupa Savunma Topluluğu (AST) ve dış politikada ortaklığı hedefleyen Avrupa Siyasi Topluluğu uluslararası bir yapıyı önerdiği için kabul edilmemiştir. Ancak askeri ve siyasi topluluklarının kurulamaması Avrupa’da birlik arayışının bitmesine neden olmamıştır (Ahmedov,2015:8).

1.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)

AST’nin başarısızlığından sonra Yüksek Otorite başkanı Jean Monnet görevinden istifa edip, “Avrupa Birleşik Devletleri İçin Eylem Komitesi” isimli bir komite kurarak burada Avrupa bütünleşmesi üzerine çalışmalarını yürütmüştür. Komite’nin önerisi ise, ulaşım konusunda ortak hareket edecek, kömür haricinde başka enerji kaynaklarını da kapsayacak, AKÇT gibi işleyecek topluluklar kurmak ve nükleer enerjide birleşmeyi hedefleyen Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Eurotom) kurulması olmuştur (Gürsoy ve Onursal Beşgöl,2013:23).

1955 yılına gelindiğinde Fransa, Almanya, İtalya ve Benelüks ülkeleri (Lüksemburg, Hollanda, Belçika) Messina Konferansı’nda Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Eurotom) ve Ortak Pazar önerilerini görüşmüş olup Belçika Başbakanı Paul-Henri Spaak liderliğinde oluşturulacak bir komitenin bu görüşleri araştırması kararını almıştır. Spaak Komitesi, 1955 yılının temmuz ayında ve 1956 yılının mart ayında Brüksel’de toplanarak ülkelerin sanayi ve tarım ürünleri konularında birbirlerine ödün vererek ortak pazar oluşturmalarını sağlayacak bir rapor hazırlamıştır. 25 Mart 1957 tarihine gelindiğinde ise altı ülke arasında Roma Antlaşması imzalanarak ortak Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Eurotom) ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur (Kaya, Düzgüt, Gürsoy, Onursal,2009:4).

1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren AET’nin amaçları; kömür ve çelikte elde edilen başarıyı ekonominin diğer alanlarına da yaymak, gümrük birliği oluşturmak, ortak pazar kurmak, hizmet ve mal ulaşımı için ulaştırma politikaları kurmak, ortak tarım politikası oluşturmak, ekonomik kalkınma hedefi kapsamında ortak kurum tesis etmek ve diğer alanlarda da başarıya ulaşmak olmuştur. 1956 senesinde yaşanan Mısır-İsrail savaşı sonrasında Ortadoğu’dan taşınan petrol azalmış ve bu durum Avrupa’da enerji krizine neden olmuştu. AET kurulurken üye ülkeler enerji ihtiyaçlarını atom

enerjisi ile gidereceklerini düşünmüşler, atom enerjisini barış amaçlı kullanmayı ve nükleer sanayi kurarak hayat standartlarını yükseltmeyi amaçlamışlardır (Ahmedov, 2015:10).

Roma Antlaşması'nda görüşmelerin odak noktası Ortak Tarım Politikası (OTP) olmuştur. Özellikle Batı Almanya ile Fransa arasında pazarlık şeklinde bir görüşme geçmiştir. Ortak Tarım Politikasına Batı Almanya'nın çıkarlarıyla çakışsa da Alman sanayi ürünlerinin Avrupa pazarlarına kısıtlama görmeden girebilmesi daha büyük önem arz etmiştir. Fransa'da ise önemli siyasi etkinliği olan küçük çiftçilerin çıkarları OTP ile korunmuş, desteklenme maliyetleri AET'ye aktarılmış ve Fransız tarım ürünlerinin üye ülkelerin pazarlarında ihracatına başlanmıştır. İki ülkenin verdiği tavizler ve çıkarları çerçevesinde Roma Antlaşması imzalanmıştır (Kaya, Düzgit, Gürsoy, Onursal,2009:5).

Roma Antlaşması'nın 238. Maddesi ile üye devletler dışında başka bir devlet, devletler birliği ya da devletlerarası bir kuruluşla hak ve sorumluluklar çerçevesinde, müşterek faaliyet alanları ile özel yöntemleri kapsayacak şekilde ortaklık kurmak için anlaşmalar yapılabileceği öngörülmüştür. Karar kurucu antlaşmaların nihai hali olan Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın (ABİHA) 217. Maddesinde de yer almaktadır. Bu hüküm ile birlikte AB çeşitli ülkelerle ortaklık antlaşması imzalamıştır. AB ye katılımı hazırlayan ortaklık antlaşmaları ise Avrupa kıtasında bulunan ülkelerle yapılanlardır (Begaj,2016:39-72).

Roma Antlaşması'nda toplumun daha kaliteli, daha çok ve daha uygun fiyatlı ürün ve hizmet alabilmesi için rekabeti koruyucu düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca rekabeti koruyucu düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanması görevi Avrupa Birliği Komisyonuna verilmiştir. Sadece karteller ve tekellerle mücadeleyle öngören Roma Antlaşmasının rekabeti koruyucu kuralları fiilen 1963 yılından itibaren uygulanmıştır. Ayrıca Roma Antlaşması'nın 119. Maddesi gereğince “eşit işe eşit ücret” ilkesi kabul edilmiş ve aynı işi yapan kişilere cinsiyet ayrımı yapmaksızın aynı ücret ödenmiştir (Gürsoy ve Onursal Beşgöl,2013:277).

1958 yılında AET yatırımlarını finanse etmek ve birliğin hedeflerini gerçekleştirmek için Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kurulmuştur. Günümüzde de bu banka AB ülkelerinin kâr amacı gütmeyen kredi kurumudur (Ahmedov,2015:46)

İlk kurulduğundan ortak enerji politikası ile ilgili bir kararı olmamış olsa da Roma Antlaşması ile birlikte elektrik, doğalgaz ve petrolün sorumluluğu AET'ye verilmiştir. Antlaşmadan sonra ise enerji politikaları ekonomi politikalarına paralel olarak gelişmiştir. Antlaşmanın orijinal metninde yer alan tarım ve ulaştırma alanlarında ortak politikanın oluşturulmasına daha sonra yapılan değişikliklerle tüketicilerin korunması, eğitim, sanayi, çevre, kamu sağlığı, ekonomi ve para politikaları gibi birçok alanda ortak politikalar kurulması öngörülmüştür (Süar,2011:38).

1.3 Birleşmenin İlk Adımı “Füzyon Antlaşması”

1961 yılında Fransız Büyükelçi Christian Fouchet'un başkanlığında oluşan bir komisyon tarafından ortak siyasal birliğin hedeflendiği ortak savunma fikri iki kez sunulup diğer beş ülke tarafından reddedilmiş olsa da bu durum ortak faaliyet çabalarından vazgeçilmesine neden olmamıştır (Akdemir,2012:46).

1962 yılından 1969 yılına kadar ki süreç AET'de geçiş dönemi olmuş ve bu döneme iki olay damgasını vurmuştur. Bunlardan ilki İngiltere'nin AET'ye üyeliğinin Fransa tarafından veto edilmesi. İkincisi ise 1965 yılında Komisyon'un bütçe kaynakları konusu tartışılırken yaşanan “Boş Sandalye” krizidir. Kriz, Fransa hükümeti komisyonun devletler-üstü otoritesinin artmasını istemediği için Komisyonun kendi bütçesini oluşturma fikrine karşı çıkmasıyla yaşanmıştır. Fransa altı ay Bakanlar Konseyine katılmayarak bu fikri boykot etmiştir. Kriz Ocak 1966'da imzalanan Lüksemburg Uzlaşmasında komisyonun bütçesinin üye hükümetlerin verdikleri katkılarla belirlenmeye devam edilmesi kararıyla son bulsa da Aralık 1969'da gerçekleştirilen Lahey Zirvesinde Ortak Tarım Politikası kapsamında AET'ye giriş yapan tarım ürünlerinden alınan gümrük vergisinden Komisyona kendi bütçesini kurma hakkı verilmiştir (Gürsoy ve Onursal Beşgöl,2013:26).

AET ve EUROTOM (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu)'nda AKÇT örnek alınmış ve onun gibi “uluslarüstü” bir karakter benimsenmiştir. Roma Antlaşması ile birlikte AKÇT için oluşturulan Adalet Divanı ve Parlamento'nun AET ve EUROTAM içinde çalışması kararlaştırılmıştır. Brüksel'de 8 Nisan 1965 tarihinde imzalanarak 1 Temmuz 1967 tarihinde uygulamaya giren, Füzyon Antlaşması olarak bilinen Brüksel Antlaşması ile AET, EUROTOM ve AKÇT, birleştirilerek Avrupa Toplulukları (AT)

adını almıştır. Ancak Avrupa Tek Senedi'nin 1986 yılında imzalanmasına kadar literatürde Ortak Pazar ya da AET olarak kullanılmıştır (Mor,2010:506).

AT'den Avrupa Birliğine geçişe kadar olan süreçte AT tarafından gerçekleşen önemli olaylara bakıldığında; İlki İtalya'nın AT Konseyi Dönem Başkanı'nı yaptığı 1 Temmuz 1968 tarihine gelindiğinde topluluk içi ticarete gümrük vergilerinin kaldırılıp diğer ülkelerle Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmasını başlatan Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi, 27 Ekim 1970 yılında önemli uluslararası meselelerde Avrupa'da ortak bir tutum belirlenmesini öngören Davignon Raporunun onaylanması, topluluk hukukunda temel hakların korunmasının sağlanması ile ilgili Internationale Handelsgesellschaft kararının alınması, 22 Mart 1971'de ekonomik politikaların koordinasyonunu güçlendirmek üzere Werner Planı kabul edildi, 31 Mart 1971'de Avrupa Kara Taşımacılığı kararı alınması, 1 Ocak 1974'de Finlandiya ile üye ülkeler arasında Serbest Ticaret Antlaşmasının imzalanması, 1 Ağustos 1975'de Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı Nihai Senedi'nin Helsinki'de 35 ülke tarafından imzalanması, 18 Mart 1975'te Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve bir Bölgesel Politikalar Komitesi'nin kurulması, 15 Aralık 1975 tarihinde Ortak Pazar için Avrupa Patenti (Topluluk Patenti) konusundaki sözleşmenin imzalanması, 6 Şubat 1978'de Akdeniz'in korunmasına ilişkin Barselona Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi, 12-13 Mart 1979'un Avrupa Para Sistemi'nin kabul edildiği tarih olarak kabul edilmesi, 19 Eylül 1979'da Avrupa'da Doğal Hayatın ve Habitatın Korunması hakkında bir Konsey Sözleşmesinin imzalanması, sınır kontrollerinin kaldırılmasına yönelik Schengen Anlaşması 14 Haziran 1985'de Fransa, Almanya, Lüksemburg ve Hollanda tarafından imzalanması, 19 Kasım 1991'de Topluluk hukukunu ihlal eden bir devletin bu zararı tazmin etmekle yükümlü olduğunu hükme bağlayan Francovich kararının alınması olmuştur (Tatoğlu, 2006:127-167).

Benelüks ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg), İtalya, Almanya ve Fransa tarafından kurulan AET'nin üye sayısı AT olduktan sonra 1973 yılında İrlanda İngiltere ve Danimarka'nın katılımı ile birlikte yükselmiştir. Ardından 1981'de Yunanistan, 1986 yılında İspanya ve Portekiz, 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç ile birlikte 15 üyeli 375 milyon nüfuslu ortak bir Pazar haline gelmiştir (Dartan ve Hatipoğlu,2002:20). Avrupa Topluluğu, ortak pazar oluşturmada en başarılı örnek olsa da bu hedefe tam manasıyla ancak 1992 yılında Tek Pazar (Single Market) ile ulaşabilmiştir.

1.4. Avrupa'nın Tek Senedi

İç Pazar oluşturma fikri ilk kez 1983 yılında Stuttgart Zirvesi'nde konuşulmuştur ve bu zirvede alınan ekonomik reform programlarının en baskın unsuru olmuştur. Stuttgart Zirvesinde alınan bir kararla AT Konseyi iç pazarın 1992 yılına kadar gerçekleştirilmesi ile ilgili Komisyon'dan somut öneriler istemiştir. Bunun üzerine 14 Haziran 1985 tarihinde Milano'da Komisyon AT Konseyine iç pazarın kurulması ile ilgili bir rapor sunmuştur. “Komisyon'dan Avrupa Konseyine Beyaz Kitap” başlıklı bu rapor; iç pazarın 1992 yılına kadar oluşturulması amacıyla fiziki engellerin (pasaport, bagaj kontrol, mallara uygulanan sayısal kısıtlamalar vb.), teknik engellerin (mal, kişi ve sermayenin serbest dolaşımını engelleyen nedenler) ve mali engellerin (kdv, özel tüketim vergisi vb.) kaldırılması ile ilgili 300 civarında yasa önerisini kapsamaktadır. AT Komisyonu Beyaz Kitap'tan sonra da iç pazarın oluşumunun ilerleyişi ile ilgili beş yıl daha rapor hazırlamıştır (Tatoğlu,2006:25).

ABD ve 1970'li yıllarda yaşadığı ekonomik krizin ardından büyüyen Japonya, Avrupa'nın sermayelerini ülkelerine çekmekteydiler. Avrupa devletleri ise sermayenin okyanus ötesine gitmesini engellemek için tek pazarın kurulması gerektiğini anlamışlar ve bu yüzden Avrupa Tek Senedine destek vermişlerdir (Gürsoy ve Onursal Beşgül, 2013:27).

Ortak pazardan tek pazara geçişin ve Avrupa entegrasyonunun en büyük olayı ise Avrupa Tek Senedinin (ATS) 17-28 Şubat 1986'da imzalanıp 1 Temmuz 1987'de uygulanması olmuştur. ATS'nin yürürlüğe girmesiyle Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri arttırılarak nitelikli oy çokluğu (Qualified Majority Voting) ile karar alma hakkı verilmiştir (Ahmedov,2015:11). Avrupa Topluluğu, ATS'nin başladığı süreçte 1 Ocak 1993'te Avrupa Tek Pazarı'na da geçmiş ve üye ülkeler arasında diğer üretim faktörlerinin de serbest dolaşımına izin verilmiştir (Dartan ve Hatipoğlu,2002:20).

Serbest mal dolaşımı ve Ortak Gümrük Tarifesi Gümrük Birliği ile gerçekleştiren AT, ATS'nin başlattığı süreçte ATS ile birlikte; üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve politik bütünleşme, ekonomik ve parasal birlik, dış politika ve çevre politikası gibi alanlarda iş birliği politikaları belirlenmiş olup ayrıca Sened'in başlangıç bölümünde insan haklarının birlik içinde korunması ve üçüncü ülkelerde insan haklarının korunmasına ilişkin atıflarda yapılmıştır (Ahmedov,2015:11-12).

1.5. Maastrich Antlaşması

1992 yılına gelindiğinde AB'nin kuruluş antlaşması olarak görülen Maastricht Antlaşması Hollanda'nın Maastricht kentinde imzalanmış ve 1 Kasım 1993'de uygulamaya koyulmuştur (Ahmedov,2015:12). AT'yi Maastricht Antlaşmasına götüren 3 önemli unsur vardır.

Bunlardan birincisi Avrupa Topluluklarının kurumsal ve siyasi bakımdan yeniden canlandırılması ile ilgili girişimlerin ardından 3 Kasım 1990'da iki Almanya'nın bütünleşmesi ile Aralık 1991'de Sovyet Rusya çözülmesinin Avrupa Siyasi yapısını etkilemesi. İkincisi; ekonomik ve mali birlik alanında Tek Pazar'ın Hükümetlerarası Konferans'ın düzenlenme düşüncesi. Son neden ise üye ülke vatandaşlarının daha başarılı bir bütünleşmeden yana tavır alarak hükümetlerine kamuoyu baskısı yapmalarıdır (Tatoğlu,2006:30).

Maastricht Antlaşması ile AB; insan haklarını, hukuku ve demokrasiyi geliştirmeyi, birliğin güvenliğini bütünüyle sağlamayı, uluslararası barışı ve güveni korumayı, birliğin bağımsızlığını ve ortak çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Antlaşmanın en önemli özelliği ise daha önce söz konusu olmayan güvenlik politikasının entegrasyon ile birlikte bu antlaşmada bulunmasıdır (Kocaman, 2016:263).

Maastricht Antlaşması AB'ni üç sütun halinde kurmayı planlamıştır. Birinci Sütun da Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) ile yurttaşlıkla ilgili konular yer almıştır. İkinci Sütun da Ortak Dış ve Güvenlik Sütunu (ODGP) ile üye devletler arasında ortak bir dış politika ve güvenlik politikası uygulaması gerektiği vurgulanmış ve zaman içerisinde birliğin güvenliği ile ilgili tüm alanları kapsamıştır. Üçüncü sütun olan Adalet ve İçişleri Sütununda ise, silah ticareti, uyuşturucu, terörizm, dolandırıcılık rüşvet ve diğer suçlarla mücadele edebilmek için adalet, polis ve gümrük meseleleri düzenlenmiştir (Ahmedov, 2015:13).

Maastricht Antlaşması ile birlikte birçok yenilik ve değişiklikler olmuştur. Bu yenilikler; (Tatoğlu,2006:33-42)

- Avrupa Birliği Vatandaşlığı hakkının getirilmesi; bu hak ile üye ülkeler arasında serbest dolaşma, yerel ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde başka ülke vatandaşlarına oy hakkı ve aday olma yetkisi, kişilere üye ülkelerin her

birinde ortak diplomatik ve konsolosluk korumasından yararlanma hakkı gibi haklar verilmesi,

- Para politikasını düzenleyen 105-109 uncu maddeler sayesinde 2002 yılında Euro ortak para olarak tedavüle çıkarılmış,
- 126 ve 127. maddelerinde mesleki yetiştirme, eğitim ve gençlik başlıklarıyla; eğitimin yüksek nitelikte gelişmesi için üye devletlerin iş birliği halinde bulunacağı, eğitim sisteminin örgütlenmesinde dil ve kültür farklılıklarına saygılı kalınacağı ve öğrenci ve öğretici hareketliliğinin kurumlar arasında kolaylaştırılacağı söylenmiş,
- Kalkınma aşamasında olan ülkelerde; ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sürekliliğinin sağlanabilmesi, fakirlikle mücadele edebilmeleri ve bu ülkelerin Dünya ekonomisiyle bütünleşebilmeleri için destekleneceği söylenmiş,
- 128. madde ile; ortak kültürel miras vurgulanırken üye devletlerinde kültürlerinin gelişimine katkıda bulunulacağı ve destek olunacağı belirtilmiş,
- Sığınma politikası, dış sınırlardan geçişlere uygulanacak denetimler, zehirleyici madde alışkanlıkları, kaçakçılıkla mücadele, gümrükte iş birliği, ceza-medeni hukuk ve Avrupa Polis Örgütü (EUROPOL) bünyesinde bilgi alışverişinin kurulması gibi konularda üye ülkelerin iş birliğinin gerektiği kabul edilmiş,
- 129/a maddesi ile tüketicilerin korunması öngörülmüş ve 1993 yılına gelindiğinde iç pazarın kurulması ile tüm malların dolaşımı serbest hale getirilmiş,
- 129 B1/2 maddesi ile Trans-Avrupa ağının kurulup geliştirilmesi üstlenilmiş olup bu ağla ulaştırma, haberleşme ve enerji altyapılarının düzenlenerek ulusal sistemlerin birbirine bağlanması amaçlanmış,
- Topluluğun beşinci organı olan Hesap Divanı (Sayıştay) kurulması, Konsey ve Komisyona yardımcı olmak üzere Bölgeler Komitesi'nin kurulması vatandaşların şikayet ve dilekleri için bir ombdusman (arabuluculuk) kurulması, iç işleri ve adalet alanlarında iş birliği yapılması için Eşgüdüm Komitesi'nin kurulması, AB Komisyonunun görev süresinin Parlamento'nun ki gibi beş yıla çıkartılması ve Parlamento'ya kural koymaya katılma, mevzuatın yaratılmasında yasamaya katılma gibi yeni yetkiler verilmesi gibi örgütsel düzenlemeler yapılmış,

- Parlamento'ya ODGP ile ilgili Topluluk Konseyine soru sorma ve tavsiyede bulunma yetkisi verilmiş,
- F (2) maddesi ile Avrupa Birliği Hukuku'nun genel ilkesi insan hakları olarak kabul edilmiş ve bu haklara üye ülkelerin saygı göstereceği belirtilmiş,
- 130. Maddesi gereğince; Kobi'ler başta olmak üzere tüm sanayi ve topluluk işletmelerinin desteklenmesi, işletmeler arası iş birliğine uygun ortamın hazırlanması, sanayinin yapısal değişikliklere uyumunun hızlandırılması ve teşvikler verilmesine birlik ve birliğe üye devletlerin görevlendirilmesi olmuştur.

1.6. Amsterdam Antlaşması ve İkmalî; Nice Antlaşması

1995 yılına gelindiğinde yeni üyeleri İsveç, Finlandiya ve Avusturya ile birlikte AB, 15 üyeli bir topluluk olmuştur. Soğuk Savaşın bitmesinin ardından Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'yı kapsayacak yeni genişleme sürecine girilmiştir. AB, bu genişlemeler sonrasında işlerliğini etkin bir şekilde devam ettirebilmek için Maastricht Antlaşması'nı tamamlamak ve daha da geliştirmek üzere 2 Ekim 1997 tarihinde Amsterdam Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe girmiştir. AB'nin gün geçtikçe genişlemesinden kaynaklı bazı üye devletler bütünleşme konusunda endişe duymaktaydı. Amsterdam Antlaşması ile birlikte belli bir alanda bütünleşmek isteyen üyelere, bütünleşmeye istekli olmayan üyelere bağımsız bütünleşme sürecine devam etmesine izin veren "esnek bütünleşme" (flexible integration) değişikliğinin önü açılmıştır (Kaya, Düzyigit, Gürsoy, Onursal,2009:9).

Amsterdam Antlaşması, ODGP'nin Avrupa Konseyi'nin kararı ile ortak savunma politikası da dahil olmak üzere güvenlik ile ilgili tüm sorunları kapsayacağı ve BAB-AB entegrasyonu olasılığını belirterek, ortak savunma yolunda Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının (AGSP) kurulmasını belirterek Maastricht Antlaşması'nın önüne geçmiştir (Şöhret,2013).

ODGP konusunda Amsterdam Antlaşması ile birlikte bazı yenilikler getirilmiştir. Bunlar (Kocaman,2016:262-263);

- İnsanı yardım, kurtarma, kriz yönetiminde hazırda olacak savaş kuvveti ve barışı koruma gibi alanları kapsayan Petersberg görevlerinin ODGP ye verilmesi,

- Birliğin dış politikada etkinliğini arttırmak amacıyla ODGP'ye bir yüksek temsilcinin atanması,
- ODGP'de "Politika Planlama ve Erken Uyarı Birimi" nin kurulması,
- Ortak stratejinin belirlenmesi,
- Çoğunluk oyunun yerine nitelikli çoğunluk oyunun geniş kapsamda kullanılması ile oybirliği sisteminden kaynaklı zorluğu ortadan kaldırmak adına çekimser oy hakkının getirilmesi,
- Avrupa Komisyonu'na, Konsey Başkanı'na ve Genel Sekreter'e dış ilişkiler sorumlusu olarak ODGP'nin eklenmesiyle devamlılığın sağlanması olmuştur.

Antlaşmayla, AB'de belgelere erişme hakkı ilk kez verilmiş ve birliğin özgürlük ve demokrasiye, hukuk devletine, insan haklarına, temel özgürlüklere saygılı ve bu değerlere dayandığı özellikle belirtilmiştir. Demokrasinin bir gereği olarak da Parlamentonun yetkileri arttırılıp Konsey düzeyine yakınlaştırılmış ve Parlamento ile birlikte Komisyon Başkanını ve üyelerini atama yetkisi tanınmıştır (Mor,2010:522).

AB, Amsterdam Antlaşması'nın genişlemeye yönelik yeniliklerinin yetersiz kaldığını görünce "Amsterdam'dan artakalanlar" için yeni bir antlaşma çalışmalarına başlamış ve 26 Şubat 2001 tarihinde üyelerin dış işleri bakanları ile Nice Antlaşması imzalanmıştır. Nice ile, yeni üye katılımlarının iç işleyişte neden olabileceği sorunların kurumsal yapıda yapılacak bazı değişikliklerle engellenmesi amaçlanmış ve bu yönde Komite üyeliğinin kendiliğinden sona ermesi, Bölgeler Komitesi üyelerinin seçimle iş başına gelmiş siyaseten sorumlu kişilerden olması zorunluluğu ile üye devletlerin önereceği kişileri nitelikli çoğunlukla seçebileceği söylenmiştir. Anlaşmanın sonuç kısmına ise Avrupa Birliği Genişleme Bildirgesi eklenmiş ve bu bildirgeyle yeni katılacak ülkelerin Bölgeler Komitesi'ndeki temsilci sayılarının; Malta 5; Kıbrıs 6; Litvanya ve Slovakya 9; Macaristan ve Çek Cumhuriyeti 12; Polonya 21; Estonya, Slovenya ve Letonya'nın 7 olmasına karar verilmiştir (Esen, 2004:98).

Nice Antlaşması'nda ODGP konusunda da yeni gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ODGP'nin bir parçası olarak duyurulmuş, AGSP içerisinde Askeri Komite, Siyasi ve Güvenlik Komitesi ve Askeri Kurmay gibi birimler oluşturulmuş, AB'nin bütün olarak anlaşılamadığı takdirde silah girişi, güvenlik ve savunma gibi konularda üye devletlerin kendi aralarında iş birliği yapmasına izin verilmiş ve en önemlisi nükleer konular haricinde BAB'ın AB'ye dahil edilmesi olmuştur (Kocamaz,2010:958).

Nice Antlaşmasıyla birlikte ayrıca; “Avrupa Anayasası” taslağı için bir Konvansiyon ve hükümetler arası müzakerenin toplanmasına yönelik süreç devreye girmiş, Adli iş birliği ve ayrımcılık karşıtı işlerde karar alma süreci Avrupa Parlamentosu’na bırakılmış, Türkiye’nin üyelik süreci için tamamlanması gereken reformlar kabul edilmiş, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi’nin (ESK) üye sayısı 344’e yükseltilmiştir (Tatoğlu,2006:90).

1.7. Lizbon Antlaşması

Bütünleşme adına önemli adımlar Maastricht Antlaşması ardından tamamlayıcısı olan Amsterdam ve Nice Antlaşmaları ile atılmıştır. Ancak birliğin hızla genişlemesinde yetersiz kalan bu antlaşmalar yeni sorunlara yeterince cevap olmuyordu. Avrupa Birliği’ne üye devletler, bütünleşmenin önündeki engelleri kaldırıp bütünleşme sürecini hızlandırmak amacıyla 25 Ekim 2004 tarihinde Roma’da Avrupa Birliği Anayasası’nı imzalamışlardır. Avrupa Birliği Anayasası, kendinden önceki Antlaşmalardan farklı olarak çok kapsamlı yenilikler içermiştir. Kapsadığı siyasi sembol ve terimlerle yeni bir devlet oluşumunu çağrıştırmayı, üç sütunlu yapıya son vermeyi amaçlaması, birliğin işleyişini kolaylaştırıp demokratik meşruiyetini güçlendirmeyi hedeflemesi ve Nice Antlaşması’nda yer alan Temel Haklar Şartı’nı da içeriğine dahil etmesi birliğin siyasi yönünü geliştiren adımlar olmuştur. Ancak bu anayasa 2005 yılında halk referandumlarıyla Hollanda ve Fransa tarafından reddedilmiş, yürürlüğe girmemiş ve birlik 2005-2007 yıllarını kapsayan geleceğe dair bir düşünme sürecine (Reflectionsphase) girmiştir. Bu düşünme süreci Berlin’de Mart 2007’de gerçekleştirilen ellinci yıl kutlamalarında imzalanan bir deklarasyonla son bulmuştur. Bu deklarasyonda Haziran 2009’da yapılması planlanan Parlamento seçiminden önce reformların gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Anayasa’nın yerini alacak Reform Antlaşması üzerinde çalışılma kararı Haziran 2007’de gerçekleştirilen Hükümetlerarası Konferans’ta (HAK) verilmiş ve birliğin yeni anayasa antlaşma taslağı 13 Aralık 2007 tarihinde Lizbon’da üye devletler arasında imzalanmıştır. İmzalandığı şehrin ismini alan Reform Antlaşması, Aralık 2009’da yürürlüğe girmiştir (Kocamaz,2010:959).

Lizbon Antlaşması, mevcutta bulunan Avrupa Topluluğu Antlaşması (ATA) ile “Avrupa Birliği Antlaşması (ABA)”nın kuruluş antlaşmasını güncelleyen hükümleri

içermektedir. Antlaşma 'da ABA aynı isimde kalırken, ATA'nın adı Avrupa Birliği Çalışma Usulüne İlişkin Antlaşma (ABÇUİA) şeklinde güncellenmiş, ABA ve ABÇUİA'nın düzeylerinin eşit olduğu, AB'nin tüzel kişiliğinin tek olduğu ifade edilmiş ve üç sütunlu yapı tek çatı olarak birleştirilerek "Topluluk" yerine "Avrupa Birliği" altında tek bir kurumsal yapı oluşturulmuştur. Antlaşma 'da ayrıca bir de yetki kataloğu oluşturulmuştur. Üye devletler ile birlik arasında sorunların azaltılması için hazırlanan bu katalogda bulunan yetkiler; Paylaşılan Yetkiler, Destekleyici, koordine edici ve tamamlayıcı eylem alanları; Münhasır yetkiler, Ekonomi ve istihdam politikalarının koordinasyonu ve ODGP olarak beş başlık altında toplanmıştır. Münhasır Yetkilerin içinde; ortak ticaret gümrük birliği, rekabet kurallarının belirlenmesi ile ortak balıkçılık çerçevesinde biyolojik deniz kaynaklarının korunması, Euro alanına dahil ülkeler için para politikası ve iç pazarın işleyişi gibi konular yer almıştır (Büyüktanır,2015:102-103). Üye ülkeler ile AB arasında paylaşılacak yetkiler ise, "trans-Avrupa ağı, sosyal politika, çevre, ulaşım, ekonomik-sosyal-topraksal uyum, tüketicilerin korunması, denizlerin biyolojik kaynaklarının korunması hariç tarım ve balıkçılık, insani yardım iç pazar, enerji, özgürlük-güvenlik-adalet, araştırma-teknolojik gelişme-uzay ve kamu sağlığı" gibi konular olmuştur. Sanayi, kültür, turizm, eğitim, insan sağlığı, gençlik ve spor ile idari iş birliği konuları ise AB'nin desteklediği fakat üye ülkelerin kendi sorumluluklarında olan alanlar olarak belirtilmiştir (Oğurlu,2008:10).

Antlaşma 'da AB'nin farklı sütunlarına dahil olan diplomasi, güvenlik, ticaret, kalkınma, insani yardım gibi konular dış ilişkilerde daha tutarlı bir politika izleyebilmek için Birlik Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'ne, ODGP Yüksek Temsilciliği ve Komisyon Dış İlişkilerinden sorumlu üye görevi verilmiştir. Ayrıca Avrupa Konseyi tarafından nitelikli çoğunluk ile atanmasına karar verilerek görev tanımı da yapılmıştır. Antlaşma'nın 10C/1 maddesinde Birliğin ODGP konusundaki yetkilerinin dış politika ve birlik güvenliğine yönelik tüm sorunları kapsadığı belirtilmiştir. Antlaşma 'da AGSP 'nin ismi "Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası" (OGSP, Common Security and Defence Policy) olarak revize edilmiş ve OGSP ile ilgili kararlar Antlaşmanın "AB Antlaşması" kısmının Beşinci Başlığının "Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Özel Hükümler (Specific provisions on the Common Foreign and Security Policy)" bölümünün ikinci kısmına eklenmiş olup bu sayede ilk defa AGSP/OGSP konuları bir birlik antlaşmasına dahil edilmiştir. Ayrıca

OGSP, ODGP'nin tamamlayıcı bir parçası olarak görülmüş ve sivil-askeri varlıklarıyla birliğe “operasyonel” katkı sağladığı belirtilmiştir. Antlaşmanın 28A/2 maddesinde OGSP'nin Avrupa Konseyi'nin oybirliği ile karar aldığı dönemlerde ortak savunmaya dönüşeceği kabul edilmiştir. Antlaşmada OGSP'nin görev alanı; “barış oluşturma (peace-making)”, silahsızlandırma, kriz yönetiminde muharip güç kullanılma, çatışma sonrası barışı koruma, kurtarma olarak tanımlanmıştır. Antlaşmada “Herhangi bir üye devlet kendi sınırları dahilinde silahlı saldırıya maruz kalması durumunda, diğer üye devletler BM Antlaşması'nın 51. Maddesinde düzenlenen “müşterek müdafaa hakkı” uyarınca, kendi imkanları dahilinde tüm araçlarla yardımcı ve destek olmak yükümlüğüne sahiptir” denilmiştir. Böylelikle AB mevzuatında ilk kez “karşılıklı dayanışma maddesi” öngörülmüş olsa da bazı önemli yapısal sınırlılıklar getirilmiştir (Zhussipbek,2009:141).

Antlaşma'nın 2. Maddesi'nde, azınlık haklarını da kapsayacak insan haklarına saygı çerçevesinde adaletin, hoşgörünün, kadın-erkek eşitliğinin ve dayanışmanın toplulukta hüküm sürdüğü, Birliğin ve üye ülkelerin hepsi için bunların ortak değer olduğu ayrıca belirtilmiştir. Bu değerler ile barışın birlik değerlerinin ve halkların refahının ilerletilmesi amaçlanmıştır. Aynı madde de iç sınırların bulunmadığı bir özgürlük ve güvenlik alanı ile adaletli bir tek pazar sunulacağı belirtilmiştir. Antlaşma ile başlatılan diğer yenilik ise; birliğin sahip olduğu zengin kültür ve dil çeşitliliğine saygı gösterip, Avrupa'nın kültürel mirasının korunması, geliştirmesi için çaba sarf edileceği ve ayrımcılıkla mücadele edeceğine değinilmesidir. Ayrıca Antlaşmada Birliğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) katılacağı da öngörülmüştür. (Güneş,2008:746).

Antlaşma'nın 49. Maddesinde birliğe yeni üye olacak ülkelerin kabul prosedürü belirlenmiştir. Bu prosedüre göre; bir ülkenin üyelik başvurusunda bulunabilmesi için AB değerlerini desteklemesi ve geliştirmesi şartı aranmakta, yeni başvuruların ulusal parlamentolara ve AP'ye bildirmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu madde ardından şöyle düzenlenmiştir; Antlaşma'nın 2. Maddesinde ki değerlere bağlı ve bu değerleri destekleyip geliştirmeyi kabul eden herhangi bir Avrupa devleti başvuruda bulunabilir. Başvuru öncelikle Konsey'e iletmeli, Konsey Komisyona danıştıktan ve üye çoğunluğu ile hareket eden Parlamento'nun onayını aldıktan sonra, oy birliğe ile başvuruyu kabul kararı vermelidir. Ayrıca ulusal parlamentolar da başvurudan haberdar

edilmelidir. Kopenhag Kriterleri olarak bilinen bu kriterler genişleme ile ilgili tereddütleri olan ülkelerin tereddütlerini en alt seviyeye indirmiştir (Oğurlu,2008:26).

Lizbon Antlaşması ile mevcut faaliyet alanları geliştirilmiş ve yeni faaliyet alanları eklenmiştir. Spor (ABÇUIA md. 165), uzay (ABÇUIA md. 179), enerji (ABÇUIA md. 194), turizm (ABÇUIA md. 195), yönetsel iş birliği (ABÇUIA md. 197), fikri hakların korunması (ABÇUIA md. 118), insan sağlığının korunması (ABÇUIA md. 168) ve doğal afetlerden korunma (ABÇUIA md. 165) bu faaliyet alanlarının en önemlileridir. Antlaşma ile ODGP’de ki birtakım eksiklikleri gidermek adına üye devletlere yardımlaşma ve dayanışma yükümlülüğü getirilmiştir. ABÇUIA’nın 75. Maddesinde yer alan dayanışma yükümlülüğü ile, terörist bir saldırıda üye devletlerin karşılıklı yardımlarını almayı, Antlaşma’nın 27. Maddesinde bulunan yardımlaşma yükümlülüğü ile de böyle bir durumda yardımlaşmayı öngörmüştür. Bunun haricinde ABÇUIA’nın 191. Maddesinin 1. fıkrasında; çevre politikasının temel hedefleri zikredilmiş ve iklim değişikliğiyle mücadeleye yer verilmiştir. Antlaşma ‘da sosyal politika alanında da değişikliklere yer verilmiştir. Bunlar; ABÇUIA’ nın 9. Maddesinde ve 154. Maddesinde bulunan yeni yatay sosyal hüküm ile sosyal ortaklığa ilişkin düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerle sosyal güvenlik ve istihdamın birliğin görevi olduğu vurgulanmıştır. ABÇUIA’nın Başlık XXI’nde enerji ağlarının ara bağlantılarının (Interkonnektion) teşvik edilerek birliğin enerji konusunun birliğin bir hedefi olduğu belirtilmiş, Komisyon tarafından amaçlanan bir “enerji ortak piyasası” oluşturulması öngörülmüştür. Ayrıca Avrupa Parlamentosu, Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu, Konsey (Bakanlar Konseyi, Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği gibi kurumlara getirilen yeniliklerle birliğin demokratik yetkisi arttırılmaya çalışılmıştır (Güneş,2008:756).

1.8. AB’nin Genişleme Süreci

Avrupa Birliği’nin genişlemesi, yeni üyelerin birliğe katılımı anlamına gelmektedir. Günümüzde AB’ye üye olmak isteyen ülkelerden müzakere sürecini başlatabilmek için öncelikle Kopenhag Kriterlerini yerine getirmeleri istenmektedir. Kopenhag Kriterleri üç kriterden oluşmaktadır. Bunlar (Akdemir,2012:60);

- Ekonomik Kriter; Aday ülkenin aktif bir piyasa ekonomisine sahip olması ve bu ekonominin birlik içerisindeki rekabetçi yapıyla baş edebilecek kapasitede olması.
- Siyasi Kriter; Aday ülkenin, demokrasi odaklı bir kurumsal istikrarı gerçekleştirmesi ve insan haklarına saygı göstermesi (azınlık hakları dahil).
- Uyum Kriteri; Aday ülkenin birliğin ekonomik ve siyasi amaçlarına bağlılığını gerektiren sorumluluğu yüklenmesidir.

Kopenhag Kriterlerine ek olarak 15-16 Aralık 1995 tarihli Madrid Avrupa Konseyinde, aday ülkenin idari yapılarının uyumunun üyelik öncesi sağlanması gerektiğinin altını çizilmiştir. Bu kural “Madrid Kriteri” olarak anılmaktadır (Cesur,2014:169).

Avrupa Komisyonu, “ilerleme raporları” isminde bir rapor ile Kopenhag Kriterlerine uyum sürecini, adaylık sürecinde olan her ülke için müzakere süreci tamamlanana kadar yılda bir kez hazırlamaktadır. Üyelik başvurusu önce Konsey’e iletilmekte ardından Konsey, Komisyona görüş sormaktadır. Komisyon’un görüşünü aldıktan sonra Konsey, oy birliği ile katılma kararını vermektedir. Komisyon, başvuruda bulunan ülkenin üyelik kriterlerini yeterli gördüğünde ise ülkeye adaylık statüsü verilmektedir. Adaylık statüsünde bulunan ülke ise hazırlık sürecine girmekte olup bu sürecin uzunluğu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Akdemir,2012:61).

Avrupa entegrasyonunun dönüşümünün temel dinamiklerinden biri olan genişlemelerin ortak bir genişleme politikasıyla olmadığını söyleyebiliriz. Bunun kanıtı olarak genişleme tarihlerine bakabiliriz. Genişleme süreci altı aşama oluşmaktadır (TC. Dış İşleri Bakanlığı AB Başkanlığı). Bu aşamalar;

- Birinci Genişleme (1973): Bu genişleme 70’li yılların krizinin etkilerini aşmaya yönelik bir yeniden yapılanma adımı olduğunu söyleyebiliriz. Genişleme, 1969 Lahey Zirvesi’nde gündeme alınan “tamamlama, derinleşme ve genişleme” stratejisinin bir ifadesidir. İngiltere, iki kez reddedilmesinin ardından 22 Ocak 1972’de Brüksel’de imzalanan Katılım Antlaşması ile birliğe katılmıştır. İrlanda ve Danimarka ise 1 Ocak 1973 tarihinde Katılım Antlaşmaları ile birliğe üye olmuştur. Ancak İngiltere, İrlanda ve Danimarka, serbest ticaret ve mali katkı konularında 5 yıllık bir “uyum dönemi” ne tabi tutulmuşlardır. Bu üç ülkenin katılımının ardından birliğin üye sayısı 9 olmuştur (Doğan,2019:45).

- İkinci Genişleme (1981): 1962’de Yunanistan ile Topluluk arasında bir Ortaklık Antlaşması imzalanca da Yunanistan’da yaşanan askeri darbe sonucu yaşanan askeri rejim yüzünden ilişkiler derinleştirilememiştir. 1974’de Yunanistan’ın demokrasiye geçişi ile birlikte ilişkiler yeniden canlanmış ve Yunanistan’ın ekonomik açıdan hazır olmadığı belirtilen Avrupa Komisyonu raporuna rağmen üye devletlerin 1976 yılında başlattığı müzakereler sonucunda 1981 yılında tam üyelik verilmiştir. Üyelik verilerek, Yunanistan’da demokrasinin güçleneceği ve ülkede batı ittifakının sağlamlaştırılacağı düşünülmüştür. Yunanistan’ın demokrasiye geçişi, AB’nin aday ülkelere demokratikleşme sürecindeki katkısı olarak yorumlanmaktadır (Cesur,2014:195).
- Üçüncü Genişleme (1986): İspanya’nın üyelik süreci, coğrafi büyüklüğü, nüfusu, yönetim şekli ve gelir yapısının Avrupa Toplulukları ortalamasının altında olması nedeniyle zor geçmiş hatta birkaç kez üyelik süreci kesintiye uğramıştır. Bu nedenlerle 1964-1970 tarihleri arasında İspanya-AT görüşmeleri tamamen ticari nitelikte olmuştur. İspanya diktatör yöneticisi, Franco’nun ölümünden sonra 20 Kasım 1975 tarihinde demokratik rejime geçerek 28 Temmuz 1977 tarihinde tam üyelik için AT’na başvurmuştur. İspanya’nın 1977’de yaptığı tam üyelik başvurusu, 1 Ocak 1986 tarihinde tam üye olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak İspanya 7 yıllık bir uyum dönemine tabi tutulmuştur. AT, 25 Nisan 1974’de ülkede yaşanan hükümet değişikliğinin ve katılım başvurusunun ülkede önemli kalkınma çabalarına ve ekonominin düzenlenmesine neden olacağı gerekçeleriyle 1974-1981 yılları arasında Portekiz’e çeşitli mali-teknik yardımlarda bulunmuştur. Portekiz’in üyelik görüşmeleri ise 12 Haziran 1985’de imzalanan Katılım Antlaşması ile sonuçlanmış olup tam üyeliği 1 Ocak 1986 tarihinde onaylanmıştır. İspanya gibi Portekiz’de 7 yıllık bir uyum dönemine tabi tutulmuştur. İspanya ve Portekiz’in Katılımının ardından AT’nun üye sayısı başlangıcın iki katına çıkarak 12 olmuştur. Yeni ülkelerin uyum sorunu ile birlikte AT’nun genişleme politikasının yerini “‘derinleşme politikası” almıştır (Tatoğlu,2006:64).
- Dördüncü Genişleme (1995): Üç İskandinav ülkesinin müzakerelerindeki en hassas konu tarım alanında fazla mali yardım almaları olmuştur. Bu ülkelerin önemli özellikleri; küçük, serbest ticaret yapan ve demokrasi geleneği olan homojen yapıda ülkeler olmalarıdır. Üç ülkede 1 Ocak 1995’de tam üyelik unvanını almışlardır. Avusturya, İsveç ve Finlandiya’nın katılımı ile birlikte

Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) kurulmuştur. Dördüncü genişleme ile birliğin üye sayısı 15 olmuştur.

- Beşinci Genişleme (2004-2007): Karmaşık bir süreç olan beşinci genişlemenin konuları birbiri ile girift bir şekilde ilişkili olduğundan net başlıklar halinde incelenmesi zor olsa da bazı temel karakterlerden bahsedilebilmektedir. 1989'dan sonraki yıllar Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinin hemen hemen tüm sistemlerinin arada ve akışkan halde olduğu, gidecekleri yönleri kararlaştırmakta oldukları geçiş dönemleriydi. Bu durum genişleme öncesinde AB ve MDA ülkelerinde tedirginlik yaratmaktaydı. AB'nin yapacağı bu büyük genişleme her iki tarafta da ulusal kimlikleri zedeleneyeceği edişesine sebep olmaktaydı. Beşinci genişlemede birliğe üye ülkelerin üstün pazarlık gücüne sahip oluşları, aday ülkeleri fazla zorladığı için tam üyelik hakkı kazındıkları zaman intikamcı davranışlara neden olabileceği kaygısı konu olmuştur. Katılacak ülkelerin çoğunluğunun küçük oluşu (9 tanesi) hem bu ülkelerde hem AB'nde kaygıya neden olmuştur. Aday küçük ülkeler, AB'de küçük ülkelerin sözlerinin geçmediği algısı nedeniyle kaygılanmış ve AB'de küçük ülke sayısının bu genişleme ile birlikte 19'a çıkacak olmasının birlik kurumlarının hatta yapısının radikal değişikliğe uğrayabileceği kaygısına kapılmıştır. Aday ülkelerden "Avrupa norm ve değerleri"nin benimsenmesi beklenmiştir. Beşinci genişlemede müzakereler 4 ile 6 yıl arasında sürerek inanılmaz bir hızda gerçekleştirilmiştir. AB'nin mevcut üyeleri genişleme konusunda gönüllüler (kuzey ülkeleri) ve gönülsüzler (güney ülkeleri) olarak ikiye ayrılmıştı. İngiltere, Avusturya Almanya ve İskandinav ülkeleri aday ülkelere yakınlıkları nedeniyle daha duyarlı davranmakta ve genişlemeyi desteklemekteydiler. Fransa, Portekiz, İtalya ve İspanya ise bu genişlemeye gönülsüz oldukları hatta bu genişlemeyi ertelemeye taktikleri uyguladıkları görölmüştür. AB, kendisi için tehdit unsuru olarak gördüğü Rusya'dan 14 kat büyük bir ekonomik güce ve 3,5 kat büyük bir nüfusa sahipti. Bu nedenle üçüncü ülkelere veto hakkı tanımamıştır. Beşinci genişlemenin tamamlanmasıyla AB, 27 üyeli bir birlik haline gelmiştir (Dinç,2011:91). Beşinci genişlemede siyasi konularda etkili olmuştur. AB, Aday ülkelerden siyasi yapılarını birliğin siyasi müktesebatına uydurmalarını şart koşulmuştur.

- Altıncı Genişleme (Hırvatistan-2013): Hırvatistan, 30 Haziran 2011'de katılım müzakerelerini tamamlamış ve 9 Aralık 2011'de imzalanan Katılım Antlaşması

ile 1 Temmuz 2013 tarihinde tam üyelik kazanmıştır. Hırvatistan'ın katılım müzakerelerinde çiftçilere doğrudan yardım desteği verilmesi, şeker kamışına tarife kotası konulması, bitki-hayvan sağlığı, Akdeniz balıkçılık kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, gıda güvenliği, deniz- karayolu taşımacılığı, sigaranın vergilendirilmesi ve katma değer vergisi için düzenlemeler öngörülmüştür. Lizbon Antlaşması'nın ABİA Bölüm 3 Başlık 5 gereğince Hırvatistan'ın Birlik kurumları gereğince benimsenen müktesebata uyumu ihmal etmesi durumunda veya doğrudan bir risk bulunması durumunda Komisyon'un adalet ve iç işleri önlemi alabileceği öngörülmüştür (Cesur,2014:155).

1.9. AB'nin Kurumsal Yapısı

AB'nin bugün ki kurumsal yapısının temelleri 1958 yılında atılmıştır. Bu yapı kurucu altılının oluşturduğu yapıdan çokta farklı değildir. AB'nin kurumsal yapısı iki kategoride incelenebilir. Bunlardan birincisi karar alma üçgeni olarak da bilinen; Konsey, Komisyon ve Avrupa Parlamentosu'dur. İkinci kategorideki kurumları danışma, denetim ve destek kurumlarıdır. Bu kurumlardan en önemlileri; Avrupa Yatırım Bankası Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, Bölgeler Komitesi, Sayıştay, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Avrupa Merkez Bankası'dır. (Gönen,2013:48).

Konsey, her üye devletin gündemdeki konular ile ilgili görevlendirdiği bakanlarından oluşan AB'nin en üst karar alma organıdır. Gündem konusuna göre hangi bakanın üye ülkeyi temsil edeceği o ülke tarafından belirlenmiş olup toplantılara katılan bakanlarda değişiklik olması durumuna “konfigürasyon” denmiştir. Tam ismi Bakanlar Konseyi'dir. AB hukukunda yasama organı görevini yerine getirmektedir. Merkezi Brüksel'dedir. Konsey, kurucu antlaşmalarda yapılan değişikliklerden sonra “AB Konseyi” ismini almıştır.

Konfigürasyon isimleri, Genel İşler; Dış İlişkiler, Mali ve İktisadi İşler; Tarım ve Balıkçılık, Çevre; Adalet ve İç İşleri, İstihdam, Sosyal Politika, Kamu Sağlığı ve Tüketici Hakları; Rekabet, Ulaştırma, Telekomünikasyon ve Enerji; Eğitim, Gençlik ve Kültür olarak belirlenmiştir. Bakanlar Konseyi'nin çalışmaları, Brüksel'de bulunan üye ülkelerin temsilcileri tarafından oluşan Daimî Temsilciler Komitesi (COREPER) tarafından hazırlanır. Konsey Başkanlığı ilk zamanlar altı aylık süreyle üye devletler tarafından yürütülürken Lizbon Antlaşması ile birlikte üye devletlerin koordineli çalışacağı daimî başkanlık sistemi getirilmiştir. Daimî başkanlık sistemiyle birlikte

Avrupa Komisyonu üyesi olup Bakanlar Konseyi'ne katılabilecek bir ‘‘AB Dışışleri Bakanlığı’’ da kurulmuştur. Konsey'in basit çoğunluk (idari işler), nitelikli çoğunluk (üye ülkelerin nüfuslarına göre değişik oy sayısına sahip oldukları, iç pazar, üçte iki çoğunluk gerektiren ve ekonomi, dış ticaret gibi konularda) ve oy birliğiyle karar verme (vergi, güvenlik, dış ilişkiler, iç işlerde iş birliği ve adalet gibi konularda) olmak üzere üç çeşit oylama sistemi vardır. Hangi konuda hangi oylamanın yapılabileceği kurucu antlaşmalar ile belirlenmiştir. Ortak karar alma (co-decision) süreci, Avrupa Parlamentosu'na büyük yetkiler tanımaktadır. Bakanlar Konseyi'nin başlıca görevleri (Gönen, 2013:51);

- Yasama organı olmak.
- Üyelerin ekonomi politikalarının koordinasyonunu sağlamak.
- Hükümet ve Devlet Başkanları toplantılarında alınan kararlar kapsamında güvenlik ve dış ilişkiler politikası oluşturarak bu politikaları uygulamaya koymak.
- Birlik adına uluslararası düzeyde bir veya daha fazla üçüncü ülkeyle sözleşme yapmak
- Bölgeler Komitesi, Sayıştay, Ekonomik Komite ve Sosyal Komite üyelerini atamaktır.

Avrupa Komisyonu, Brüksel merkezli topluluğun yürütme organıdır. Avrupa Birliği Komisyonu'nda daimî ve sözleşmeli işçi statüsünde 01.01.2020 verilerine göre 32.847 personel çalışmaktadır. Bu personellerin içerisinde araştırmacılar, avukatlar, tercümanlar ve politika görevlileri bulunmaktadır. Komisyon yönetimi; 27 AB ülkesinin temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu temsilcilere Komiser (Bakan) denmektedir. Komiserlerin görev süreleri 5 yıl olarak belirlenmiştir. Komiserler, komisyon başkanı tarafından verilen görevleri yapmakla sorumludur (European Commission). Komisyon, Kurucu Antlaşmaların ve Organların aldığı kararların usulünce uygulanıp uygulanmadığını kontrol etme yetkisiyle Kurucu Antlaşmaların koruyucusu konumundadır. Ayrıca; topluluğun finansal işlerinin yürütülmesi, iç pazarın geliştirilmesi, görevlerin iflası için bilgi toplama ve gerekli durumlarda inceleme yapma, Konsey'den çıkan hükümleri uygulama, politikaların-inisiyatifin kaynağı, uluslararası müzakereler yapma, yürütme-koruma-kollama görevlerini yerine getirmek, Topluluğun temsil organlığını yapmak ve üye devletlerin menfaatlerini korumakla mükellef AB kurumudur. ATA'nın 211. Maddesi'nde Avrupa

Komisyununun Görevleri; girişimi başlatmak, girmişim konusunda öneri ve tavsiyelerde bulunmak, ATA'da belirtilen alanlarda tavsiyede bulunup görüş belirtmek, kendi yetkisi dahilindeki kararları ATA'ya uygun olarak vermek, Topluluk Hukuku'nun uygulanmasını gözetmek ve sağlamak, Konsey'in kendisine verdiği yetkileri kullanmak, bütçe ön tasarısını hazırlayıp onaylanan bütçeyi uygulamak, mahkemelerde topluluğu temsil etmek ve topluluk hukukuna uygunluğu sağlama davası açmak, ODGP kapsamındaki görevlerini yapmak, Uluslararası İlişkileri ve topluluğa ait fonları yürütmek, Topluluk hukukuna uygun hareket edilmesi hakkında açılacak davalarla ATA'nın 93. Maddesi gereğince üye devlet desteklerini incelemek ve yeri geldiğinde ihlal davası açmak, faaliyet raporlarını her yıl hazırlayıp yayınlamak, Sanayi ve Araştırma Faaliyetleri ile ilgili görevlerini yapmak, üye devletlerin ODGP'ye uygun hareket etmediklerini incelemek ve yeri geldiğinde ihlal davası açmak, Konsey'in Daimi Temsilciler Komitesi'nde (COREPER) yer almak ve rekabet hukukuna aykırı konularda karar almak olarak belirlenmiştir (Tatoğlu,2006:77).

Avrupa Parlamentosu, 1952 yılında AKÇT'nin bir organı olarak kurulmuştur. AB'ye üye ülkelerde yaşayan vatandaşların birlik ile daha da yakınlaşması, işleyişten doğrudan etkilenebilmeleri ve AB'deki demokrasi açığını kapatmak için 1986'da ilan edilen Tek Senet ile yetkileri arttırılmıştır. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy hakkı ve aday olma hakkı tüm AB vatandaşlarına verilmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun üç önemli görevi bulunmaktadır. Bunlar (Kaya,2013:56);

- Yasama Yetkisi; Avrupa Birliği'nin en başından beri yasama organı Bakanlar Konseyi olsa da 1970 yılı değişikliklerinden sonra Parlamento'nun yasama yetkisi arttırılmıştır. Zamanla bakanlar Konseyi'nin çalışmasına demokratik bir denetim getirme rolü üstlenmiştir. Bu rolü Fransa Senatosu'na ve Alman Bundesrat'ına benzetilmektedir. Avrupa Parlamentosu'nun iki tane yasama yetkisi bulunmaktadır. Birini ortak karar alma sürecinde Konsey ile birlikte karara bağlama, diğeri Konsey'in aldığı kararları onaylama yetkisidir. Yine de nihai karar merci Avrupa Konseyi'dir. Parlamento yasama yetkisini; yeni üye alımlarında katılım ve ortaklık antlaşmalarında, uluslararası ticaret antlaşmalarında
- Bütçe Yetkisi; Avrupa Birliği'nin yıllık bütçesi Avrupa Parlamentosu'nun ve Bakanlar Konseyi'nin onayından geçmektedir. Parlamento'nun onaylamadığı bütçe reddedilmiş sayılmaktadır.

- Siyasi Kontrol Yetkisi; Avrupa Parlamento'su Avrupa Komisyonunu kontrol etme yetkisine sahiptir. Parlamento, Komisyon üyelerinin atanmasında görüş bildirip güven oyu verir veya güvensizlik oyu vererek Komisyonu düşürebilir. 2003 yılında imzalanan Nice Antlaşması ile Parlamento'ya Adalet Divanı'na başvuru ya da başvuruda bulunan diğer kurumlarla beraber müdahil olma hakkı verilmiştir. Avrupa Parlamentosu'nda genel kurul çalışmalarını hazırlamak üzere çeşitli komisyonlar bulunmaktadır. Bu komisyonların üyeleri Avrupa Parlamento'su tarafından beş yıllık dönemin başında ve ortasında olmak üzere iki kez atanırlar. Parlamento ayrıca gerekli gördüğü konularda geçici, yeni ve alt komisyon kurabilir (Gönen,2009:56). Avrupa Parlamentosu; bir başkan, 7 siyasi grup, 44 delegasyon, 27 komite ve doğrudan seçilen 705 üyeden oluşmaktadır (european parliament, agis, 2021).

Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD), Birliğin bütünleşmesinde en büyük rolü olan hukuki kurumdur. İçerisinde başka ihtisas mahkemelerini de barındırmaktadır. AB'nin kuruluş antlaşmalarının uygulanmasında hukuk çerçevesi içinde kalınmasını sağlamak en temel görevidir. Üye devletlerin temsilci olarak görevlendirdiği 27 hakim ve 11 başsavcıdan oluşmaktadır. Hakim ve başsavcılar birden çok kez seçilebilirler ve her görev süresi altı yıldır. Yargıçlar üç yılda bir kendi aralarında yaptıkları seçimle bir başkan ve başkan yardımcısı seçerler (Court of justice of european union, agis, 2021).

Ekonomik ve Sosyal Konsey, AB'ye üye ülkelerde devlete bağlı olmayan hükümet dışı kurum ve dernek temsilcilerinden oluşan danışma organlarıdır. Temsil ettiği kişiler; işçiler, işverenler ve toplumun diğer kesimleridir (sivil toplum). Kısaltılmış ismi Ecosoc'dur. Her devlet, aday sayısının iki katı kadarını önerir, adaylar Bakanlar Konseyi'nde nitelikli çoğunlukla 344 üye seçer.

Bölgeler Komitesi, Konsey tarafından seçilen 344 adet asil ve eşit sayıda yedek üyeden oluşur. Temel görevleri; yerel yönetimlerin AB'nin karar mekanizmasında danışsal olsa bile bir görev vererek sade halkla birliği yakınlaştırmak ve küreselleşme çağında yerel girişimin ve ortak aklın birlik yönetiminde katkısını gerçekleştirmek (Gönen,2013:59). Sayıştay, AB'nin gelir-gider düzeninin hukuka uygunluğunu denetleyen bir kuruluştur. Merkezi Lüksemburg'da olan Sayıştay'ın her üye ülke için bir temsilcisi Bakanlar Konseyi tarafından 6 yıllığına atanır.

Avrupa Merkez Bankası, hedefleri fiyat istikrarını kurmak ve Avronun alım gücünü korumak olan para politikalarını yürütmekte tek yetkili bağımsız bir kuruluştur. Merkezi Frankfurt'ta bulunmaktadır. Ana görevleri; Euro bölgesinin kur politikasını oluşturup yönetmek, Euro bölgesinin para politikasını oluşturup uygulamak, ödemeler dengesinin iyi işlemlerini sağlamak, üye devletlerin rezervlerini tutup yönetmek ve fiyat istikrarına zarar getirmemek şartıyla birliğin yönlendirdiği ekonomik politikalara destek olup hedefe ulaşmakta yardım etmektir. Avrupa Merkez Bankası, Euro bölgesinde banknot basmakta tek yetkili kurumdur (Tatoğlu,2006:97).

Avrupa Yatırım Bankası (AYB), AB politik kararlarına uyumlu yatırımları desteklemekle görevli bir kuruluştur. AYB kredilerinin %90'ı üye devletlere kullandırılmakla birlikte Pasifik, Afrika ve Karayip ülkelerinin bulunduğu dünyanın en az gelişmiş bölgelerinde var olan ülkelere de ortaklık antlaşmaları ile kullandırılır (Gönen,2009:64).

İKİNCİ BÖLÜM

AB'NİN ORTA ASYA STRATESİ ve İKİLİ İLİŞKİLERİ

2.1. Orta Asya Ülkelerinin Genel Durumu

Harita 1: Orta Asya Etnik kökenleri

Kaynak: <http://news.bbc.co.uk/nol/shared/spl/hi/guides/456900/456938/img/1132680296.gif>

Orta Asya ülkeleri 1991 yılında SSCB'nin dağılması sonrasında yeni yapıya hazırlıksız yakalanmışlardır. Bölge Ülkeleri bağımsızlıklarını kendi istekleri, kendi zorlamalarıyla kazanmamış, merkezi devletin isteği doğrultusunda gerçekleştirmişler. SSCB döneminde sosyalist yönetime uygun olarak her türlü organizasyon ve planlama merkezden gerçekleşmekteydi. SSCB merkezi yönetiminin üretimin her aşamasını ayrı ülkede gerçekleştirmesi, bağımsızlık sonrası ülkelerde üretim problemini yaratmıştır. (Özdemir ve Çakır,2007:33)

Orta Asya ülkelerinin kendi içlerinde ve aralarında süren etnik çatışmalar, bağımsızlık sonrası süreci de olumsuz etkilemiştir. Eski Sovyet döneminin koşullarına göre kendini konumlandıran bireyler, yeni döneme uyum sağlamakta da sorun yaşamıştır. Ayrıca piyasa ekonomisinin tam anlamıyla işlerliğinin olmaması ve sivil toplumun yapısının kurumsallaşamaması ülkelerin bağımsızlık sonrası gelişmelerinde olumsuz etkenler olmuştur. Ayrıca üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen bölge ülkelerinin SSCB etkisinden de soyutlanamadığı gerçeği vardır.

Orta Asya bölgesi günümüzde sahip olduğu enerji kaynakları rezervleri ile gelişmiş ülkelerin oldukça ilgisini çekiyor olmasına rağmen bu durum bölge ülkelerinde yaşayan insanların refah seviyelerinde bir artışa neden olmamıştır.

Tablo – 1: Birincil yakıt ve enerji üretim/tüketim dağılımı

	2020	2020 %	2020	2020%	2020	2020%
	Petrol Rezervi (Milyar varil)		Petrol Günlük Üretim (bin varil)		Petrol Günlük Tüketimi (bin varil)	
Azerbaycan	7.0	%0,4	716	%0,8	92	%0,1
Kazakistan	30.0	%1,7	1811	%2,0	379	%0,4
Türkmenistan	0.6	*	216	%0,2	142	%0,2
Rusya	107.8	%6,2	10667	%12,1	3238	%3,7
İran	157.8	%9,1	3084	%3,5	1715	%1,9
Dünya T.	1732.4	%100	95192	%100	88477	%100
	Doğal Gaz Rezervi (trilyon metreküp)		Doğal Gaz Üretim (milyar metreküp)		Doğal Gaz Tüketim (milyar metreküp)	
Azerbaycan	2.5	%1,3	25.8	%0,7	11.9	%0,3
Kazakistan	2.3	%1,2	31.7	%0,8	16.6	%0,4
Türkmenistan	13.6	%7,2	59.0	%1,5	31.3	%0,8
Özbekistan	0.8	%0,4	47.1	%1,2	43	%1,1
Rusya	37.4	%19,9	638.5	%16,6	411.4	%10,8
İran	32.1	%17,1	250.8	%6,5	223.1	%6,1
Dünya T.	188.1	%100	3853.7	%100	3822.1	%100

*Binde yarımın altında bir oran olduğu için hesaplanmamıştır.

Kaynak: 2021 BP Raporu

Orta Asya bölgesi, genel olarak tükettiğinden daha fazla enerji üreten bir bölgedir. Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan tüketilen enerjiden daha fazlasını ürettikleri için enerji tedarikçisi, Kırgızistan ve Tacikistan enerji ithalatçısı konumundadırlar. Türkmenistan, dünyanın 4. büyük doğal gaz rezervine sahip ülkesidir. Kazakistan, zengin doğal kaynakları ile yabancı ülkelerin ilgisini çekmektedir. Artan petrol fiyatları ülkeye olan ilgiyi de yoğunlaştırmaktadır (Özdemir ve Çakır,2007:33). Rusya'nın, Avrupa'nın yansıra Çin'in de petrol talebinin artması ve iki ülke arasında inşa edilen petrol boru hattı Kazakistan gelirlerini arttırmaktadır. Ülkedeki 20'den fazla uranyum kuyusundan/madeninden, yılda 20 bin tondan fazla miktarda uranyum üreten Kazakistan, dünyada uranyum üretiminde 1. sırada, toplam

rezerv miktarı bakımından ise Avusturalya'nın ardından 2. sırada bulunmakta olup; kimi açıklamalara göre Kazakistan'da 1 milyon ton civarı, bakanlık verilerine göre ise 1,5 milyon ton civarı uranyum rezervi bulunmaktadır (Hürriyet, agis, 2020). Kazakistan, söz konusu hidrokarbon zenginlikleriyle; petrolde %30 oranında Rusya'ya, doğalgazda ise %40 oranında Gazprom'a (yani yine Rusya'ya) bağlı olan Avrupa Birliği için mühim bir alternatif kaynak konumundadır. Enerji arz güvenliği ve kaynak çeşitliliği noktasında politikalar üretmek durumunda olan Avrupa Birliği'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın %60'ını enerji kaynakları oluşturmaktadır (Eurostat, agis, 2020).

Bölge ülkeleri içerisinde önemli petrol ve doğalgaz rezervleri ile dikkat çeken bir diğer ülke ise Türkmenistan'dır. Türkmenistan, Rusya, İran ve Katarın ardından zengin doğalgaz rezervleri ile Dünyada 4. sıradadır. Türkmenistan ve Çin arasındaki doğalgaz 4. ana boru hattının proje kapasitesine ulaşması ile Türkmen gazının Çin'e satışının yıllık 60-70 milyar m³'e ulaşması beklenmektedir. Türkmenistan Rusya'ya ise 2019 yılı itibarıyla yıllık 5 milyar m³ doğal gaz ihracatına başlamıştır. İran'a uzanan 2 hattın kapasitesi ise 20 m³'e sahiptir. TAPİ ve Trans-Hazar boru hatlarının hayata geçirilmesi durumunda Türkmenistan doğalgaz satışının 150-160 milyar m³'e ulaşması beklenmektedir. Bu durum ise Türkmenistan'ı en büyük tedarikçi ülke yapacaktır (T.C. Ticaret Bakanlığı, agis,2019).

Özbekistan ise önemli altın madenleri Dünyanın dördüncüsü konumundadır. Altın yataklarının merkezi olan Nevai eyaletine bağlı Muruntov, açık usulde altın kazılan Endonezya'daki "Grosberg" yatağından sonra ikinci sıradadır. Ülkenin diğer önemli kaynağı ise bakır ve uranyumdur. Toplamda 1,3 milyon ton bakır rezerviyle dünyanın onuncusu ve uranyum üretiminde yedincisidir. Özbekistan'ın hesaplanan uranyum rezervi yaklaşık 185.500 tondur. (T.C. Ticaret Bakanlığı, agis,2020)

Kırgızistan ve Tacikistan, piyasa ekonomisine uyum konusunda sorun yaşamakta, yüksek borçları ve düşük kişi başına düşen geliri ile bölgenin en fakir ülkelerindendir. Kırgızistan, önemli altın rezervlerine sahip olmasına rağmen geri teknoloji araç ve gereçleri nedeniyle verimliliği oldukça düşüktür. Tacikistan ise bölgenin en dağlık araziye sahip olması nedeniyle diğer ülkelerin su ihtiyacını karşılayacak potansiyele sahipken inşası 40 yılı aşkındır süren Rogun Hidroelektrik Santrali ile bilinmektedir.

Genel olarak bakıldığında Orta Asya ülkelerinde imalat sanayi fazla gelişmemiş ve ihracatın yapısı köklü değişimlere uğramamıştır. İhracatta yüksek teknoloji ürünler oldukça düşük miktardayken hammadde ürünleri yoğun miktardadır. Bilim ve teknoloji açısından da iç açıcı durumda olamayan Orta Asya ülkelerinin son yıllarda bu alanda iş birliği yaptıkları gözlemlenmektedir (Örneğin; Şangay İş Birliği Örgütü).

2.2. AB'nin Orta Asya'ya Olan İlgisinin Nedenleri

AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerine bakış açısı incelendiğinde ilk olarak Almanya'nın, altı aylık süreyle AB 2007 Dönem Başkanlığını üstelendiği dönem göze çarpmaktadır. Avrupa'nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi ve bunun sağlanması için gerektiğinin üzerinde durmuştur. Almanya, 2007 dönem başkanlığında önceliklerinde ilk hedef olarak Avrupa'da istikrarlı ve güvenli bir alanın oluşturulması ve genişletilmesi için Orta Asya ülkeleri, Karadeniz Bölgesi ve Rusya ve ile ilişkilerin gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Almanya Dış İşleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier AB açısından Orta Asya'nın önemini, “Orta Asya istikrarsızlık ve çatışma alanlarının (Afganistan, Pakistan, İran) hemen yanı başında olduğu, İslami aşırı uçlara karşı mücadele ettiği ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması sebebiyle Avrupa için vazgeçilmezdi. İşte bu yüzden de taraflar arasında halen istenilen düzeyde olmayan ilişki yoğunluğu, karşılıklı iş birliği ve etkileşimin teşvik edilmesi suretiyle arttırılmalıydı.” sözleriyle anlatmıştır. Frank-Walter Steinmeier'in bu konuşmasından da anlaşılacağı Orta Asya üç konuda önemlidir. Bu üç önemli husus; güvenlik, ekonomik ve enerji arzıdır (Hatipoğlu, 2008:3).

Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde AB, Orta Asya'ya güvenlik temelli bir yaklaşımda bulunmuştur. AB'nin Doğu Avrupa genişlemesi ile birlikte sınır güvenliği endişesi başlamıştır. AB sınırlarına yakın bir bölgede sorun üretme potansiyeline sahip olan Orta Asya'nın güvenli, istikrarlı, demokrasi ve refah alanına dönüştürülmesi öncelikli hedefler arasında bulunmuştur. Ayrıca Orta Asya Bölgesinin istikrarı aynı zamanda Hazar Denizi, Afganistan ve Karadeniz'in de istikrarını barındırıyordu. Orta Asya bölgesinin zengin doğalgaz ve petrol rezervleri, geniş pazarı ve jeostratejik önemi AB'de Orta Asya politikalarının ön plana çıkmasına neden olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarına yeni kavuşan Orta Asya devletlerinin farklı dış politika stratejileri ise AB politikalarına girmelerini kolaylaştırmıştır. Bu nedenlerle

1990'lı yılların başında iş birliği şeklinde başlayan ilişkiler yıllar içinde daha kapsamlı hale gelmiştir. Lizbon Antlaşması ile birlikte enerji konusu birlik içerisinde önem arz edince AB, enerji güvenliği konusunda politikalar üretmeye başlamıştır. 2000'li yılların başında petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve Rusya ile yaşanan sorunlar AB'nin enerji problemini ortaya çıkarmıştır. 2006 yılından itibaren Rusya-Ukrayna krizi nedeniyle AB, Rus gazına olan bağımlılığını azaltmak için alternatif enerji kaynakları aramaya başlamıştır. Orta Asya Devletleri Rusya ile birlikte Dünyanın ikinci büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Türkmenistan ve Özbekistan Dünyanın sayılı büyük doğalgaz rezervlerine ve Kazakistan ise Kuzey Denizi petrol rezervlerinin iki katına sahiptir. Ayrıca Kazakistan, Dünyanın üçüncü büyük uranyum üreticisidir. AB'nin gereksinimlerine cevap olan bu kaynaklar, Orta Asya'ya yönelik politikalarının derinleşmesine neden olmuştur (Yazgan,2015:408).

Çin, Rusya, Afganistan, Pakistan ve İran ile son yıllarda enerji kaynakları için mücadele konusunda önemi artan Hazar bölgesinin kesiştiği noktada bulunan Orta Asya, organize suç, terörizm, yasadışı uyuşturucu ticareti, siyasi-ekonomik- etnik sorunlar nedeniyle istikrarsızlık tehdidi ile karşı karşıya gelmektedir 11 Eylül 2001 sonrası Orta Asya ülkeleri Afganistan'a yakınlıkları nedeniyle güvenlik açısından AB'nin gündeminde yer almıştır. Afganistan'da operasyona katılan devletler için bölgedeki askeri üslerin kullanımı ve Orta Asya ülkeleriyle iş birliği önemli hale gelmiştir. Uyuşturucu trafiği ve terörizm gibi unsurlar bölgenin güvenlik açısından gündemde kalmasına neden olmuştur (Zhumabekova, 2014:23).

AB'nin Orta Asya ile ilişkilerinde bir diğer önemli boyut ise ekonomiktir. AB'nin Orta Asya'daki en büyük ticaret ortağı olan Kazakistan ile arasındaki toplam ticaret Ocak-Aralık 2017 döneminde 30 milyar dolar olmuştur. Bu miktar Kazakistan'ın diğer Orta Asya ülkeleriyle olan ticaret oranından daha fazladır. Orta Asya ülkeleri açısından bakıldığında da AB önemli ticaret ortağıdır öyle ki Orta Asya'nın en fakir ülkesi Tacikistan'ın bile ticaret ortaklarında Rusya'dan sonra ikinci sıradadır (Kazakistan.kz, agis,2018).

AB, Orta Asya ile ilişkilerini ikili ve bölgesel düzeyde yürütmektedir. Bu kapsamda AB'nin bölge ülkeleri ve bölgeye yönelik politikaları bulunmaktadır. AB bölge ülkeleri ile kurumsal ilişkilerini; her ülkeye açtığı temsilcilikleri, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile 2009 yılında Tacikistan ile 2010 yılında imzaladığı Ortaklık ve İş birliği Antlaşmaları ve Türkmenistan ile de 1998 yılından itibaren Geçici

Ticaret Antlaşması ile yürütmektedir. Ayrıca AB, Türkmenistan’da maslahatgüzar seviyesinde temsil edilmekte olup diğer Orta Asya ülkelerinde de delegasyonları bulunmaktadır. Peter Burian, 2015 yılı itibarıyla AB’nin Orta Asya Özel Temsilcisi olarak görev yapmaktadır (Yazgan,2015:409). AB, Orta Asya bölgesine yönelik iki strateji yayınlamıştır. Bunlardan ilki 2007 yılında yayınlanıp 2012 de güncellenen “AB ve Orta Asya: Yeni Ortaklık Stratejisi” ile ikincisi ise 2019 yılında yayınladığı “AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar” dır.

2.3 AB ve Orta Asya’nın İş Birliği Alanları

AB’nin 2007 yılında yayınlanıp 2012 yılında güncellediği “AB ve Orta Asya: Yeni Ortaklık Stratejisi” belgesinde Orta Asya ile ilişkilerde şu konulara odaklanılmıştır (Şemşit, 2015:6):

- Su kaynaklarının temini ve kullanımı konusundaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan gerilimin azaltılmasına katkıda bulunmak,
- Yargı bağımsızlığı, insan hakları, iyi yönetim, sivil toplumun gelişiminin izlenmesi gibi konularda destek vermek ve demokratik reformlar ile ulusal demokratik reformların oluşturulmasına teşvik etmek,
- Hukukun üstünlüğü, eğitim, su ve çevre gibi alanlarda mali yardımlarla desteği güçlendirmek,
- Yoksulluğun azaltılması, ekonomik çeşitlenme, büyüme, ticari hizmetler ve KOBİ’lerin geliştirilmesi gibi konulara teşvik etmek,
- Özbekistan ve Türkmenistan ile müzakere sürecini ilerletmek, Kazakistan’ın DTÖ’ye üyeliği sürecinde destek olmak, Tacikistan’ın üyelik çabalarını desteklemek,
- Uyuşturucu, insan kaçakçılığı, göç ve sınır yönetimi konularında iş birliğini güçlendirmek,
- AB- Orta Asya Üst Düzey Güvenlik Diyaloğu sayesinde ortak güvenlik konusunda iş birliğini arttırmak,
- Orta Asya ülkelerinin uluslararası aktörlerle yakı iş birliğini sağlayarak güvenlik ve kalkınma alanında iş birliğini arttırmak,
- AB, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Güney Gaz Koridoruna katkı yapacak olan Trans-Hazar Boru Hattı projesi için yasal çerçeveyi oluşturmak;

Hazar havzasının gelişimde özel sektörün iş birliğine ve alt yapının oluşumuna katkıda bulunmak; İNOGATE, Enerji Şartı Antlaşması ve Yer Altı Kaynaklarını Çıkarma Sanayii Şeffaflığı Girişimi'ne (EITI) Orta Asya ülkelerinin katılımını güçlendirmek olmuştur.

Bu kapsamda AB-Orta Asya İş birliği alanlarını; Güvenlik ve Siyasi Diyalog, Demokrasi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü, Eğitim, Enerji ile Ulaştırma Projeleri, Çevre ve Su Yönetimi, Ticari ve Mali İlişkiler ve Yardım Programları başlıklarında toplayabiliriz.

2.3.1 Güvenlik ve Siyasi Diyalog

Orta Asya, iklimi nedeniyle afyon ekimine oldukça müsait bir bölgedir. Devlet kontrolüyle afyon ekimi yapılan bölgeler; Fergana Vadisi, güney Kazakistan, doğu Kırgızistan ve Türkmenistan-İran sınırır. Ancak Afganistan'da afyon ticareti devlet içindeki güçler tarafından yönetilmekte ve uyuşturucu devlet için önemli gelir kaynağı olarak görülmektedir. Ülkenin dağlık arazisi ve kontrol edilmesinin imkânsızlığı, sınır boylarındaki dilsel-etnik yakınlık, uyuşturucu kaçakçılığını kolaylaştırmaktadır. Afganistan, BM verilerine göre illegal afyon üretiminde dünya çapında yaklaşık %85 civarındaki bir oranla tekel konumundadır. AB içindeki tüketilen eroinin %80'i Afganistan kökenlidir. Afganistan kaynaklı uyuşturucunun Orta Asya üzerinden Avrupa'ya ulaşması, AB güvenlik politikaları açısından risk teşkil etmektedir. AB açısından Orta Asya ülkelerindeki terörist faaliyetler, bölgenin istikrarını bozabilecek potansiyelde tehlike olarak görülmektedir. Taliban ve El Kaide ile birlikte Orta Asyalı İslami örgütlerinde Afganistan'da Avrupa ülkelerine ait birliklere saldırıda bulundurdıkları tahmin edilmektedir (Özalp,2011:29).

AB, 11 Eylül 2001 olaylarından sonra uluslararası terörizmin engellenmesine önem vermiştir. Komşularını ve dolayısıyla kendi güvenlik alanını etkileyen sınır ötesi yumuşak güvenlik konularına odaklanmıştır. Afganistan'da El Kaide çatışma ortamına yakınlığı nedeniyle Orta Asya, NATO'nun ISAF (Uluslararası Güvenlik Destek Gücü) güçlerine lojistik destek sağlamak için önemli hale gelmiştir. Kırgızistan ve Özbekistan'da kurulan ISAF üsleri, bölgenin terörle mücadele konusundaki jeopolitik önemini ortaya koymuştur. Bu üsler sayesinde AB ülkeleri, Afganistan müdahalesine askeri personel ve ekipman desteği vermiştir. Orta Asya bölgesinden yapılacak

doğalgaz ve petrol ihracatı küresel piyasalara büyük katkı yapabilecek potansiyeldedir. Bu nedenle AB'nin “Güney Enerji Koridoru” nun gerçekleştirilmesi konusunu odak merkezi yaptığını söyleyebiliriz. Gelecekte İran ve Irak enerji kaynaklarının da Nabucco'ya benzeyen projelerle Avrupa'ya taşınmasının sağlanması AB'nde enerji güvenliği konusunu gündemde tutmaktadır (Dağcı ve Çaman, 2013:21).

AB, Orta Asya devletleri ile siyasi ve ekonomik değişimleri desteklemek, iş birliği formlarının kurulmasına katkıda bulunmak üzere OİA imzalamıştır. 28 Temmuz 2005 tarihinde Orta Asya'da uyguladığı politikaları takip etmek ve koordinasyonunu sağlamak üzere Orta Asya için özel temsilcilik makamı oluşturmuştur. Özel temsilcinin görevi; bölge devletleri arasında istikrar ve iş birliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunmak, AB ile Orta Asya devletleri arasında iyi ve yakın ilişkileri teşvik etmek, Orta Asya'da temel özgürlüklere saygı, hukukun üstünlüğüne katkıda bulunmak ve insan haklarına saygı gibi konuları kapsamaktadır. 9 Nisan 2014 tarihinde Orta Asya İçin Özel Temsilci, Orta Asya için Özel Delege olarak değiştirilmiştir. 13 Haziran 2013'de Brüksel'de başlatılan AB- Orta Asya Üst Düzey Güvenlik Diyalogunda, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer risk gibi ortak tehditler, uyuşturucu kaçakçılığı, radikal unsurlar, terörizm gibi güvenlik ve siyasi meselelerin çözümü görüşülmüştür. Bu hususta AB-Orta Asya Eylem Planının yenilenmesi, sınır karakolları inşa edilmesi, sınır güvenliğinin güçlendirmesi, eğitim düzeyinin yükseltilmesi, yasal geçiş ve ticaretin kolaylaştırılması amacıyla başlattığı BOMCA (Orta Asya'da Sınır Yönetimi Programı) ve CADAP (Orta Asya Uyuşturucu Hareket programı) programlarını ilerletmiştir (Dağcı, Çaman,2013:17). Ayrıca Afganistan ile Orta Asya ülkelerinin sınır bölgelerinin güvenliğinin sağlanması ve BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi altında Orta Asya için yoğun eylem planı uygulanması kararlaştırılmıştır. İkili siyasi ilişkilere bakıldığında AB'nin Orta Asya'da en çok sorun yaşadığı ülke Özbekistan'dır. Özbekistan, Mayıs 2002'de kanla bastırılan Andıcan olaylarının soruşturulmasını ret etmiştir. AB ise bu tavrına karşı Ekim 2005'de Özbekistan'a yaptırım uygulama kararı almıştır. Bu süreçte AB, Özbekistan ile OİA toplantılarını askıya almış, olaylara direk karışan Özbek yetkililerinin AB'ne seyahatlerine engel koymuş ve Özbekistan'da baskı unsuru olarak kullanılabilecek kask, giyilebilen zırh, göz yaşartıcı gaz vb. ihracatını yasaklamıştır. 1 Ocak 2008 yılında Özbekistan'da “idam cezasının” kaldırılmış olması ilişkileri yumuşatsa da hala sorunsuz olduğu söylenemez (Hatipoğlu,2008:14).

2.3.2 Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü

AB, Orta Asya ülkelerinde insan haklarının korunmasına ve demokrasinin güçlendirilmesine destek vermektedir. Bu nedenle Orta Asya ülkelerinin Avrupa Konseyi'nin ilgili insan hakları sözleşmesini onaylamasını ve iyi bir şekilde uygulamasını teşvik etmekte, bölge ülkeleriyle yapılandırılmış insan hakları diyalogu başlatarak bu diyalogu AB sivil toplum örgütleri ile yerel sivil toplum örgütlerinin katılımında ikili düzeyde seminerler düzenleyerek desteklemektedir. AB, Orta Asya'ya demokrasinin yerleştirilmesi konusunda diğer dış ilişkilerine oranla daha çekinceli davranmaktadır. Uzun yıllardır otoriter rejimle yönetilmiş olan Orta Asya ülkelerinin liderleri bu konuda tepkilerini açıkça göstermektedirler. Örneğin; Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Astana'da 1 Temmuz 2013 tarihinde İngiltere Başbakanı David Cameron ile görüşmesinde “Hiç kimsenin nasıl yaşayacağımızı ve kendi ülkemizi nasıl inşa edeceğimizi tayin etmeye hakkı yoktur” diyerek diplomatik bir mesaj vermiştir. Orta Asya ülkelerinin bu tutumuna karşın AB, demokrasinin ön koşulu olan hukukun üstünlüğü konusunu ilişkilerdeki öncelikli alanı olarak görmüştür. Bu kapsamda Fransa ve Almanya öncülüğünde 2008 yılında AB-Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Girişimi'ni başlatmıştır. Bu girişim Bakanlar düzeyinde, bölgesel düzeyde ve ulusal düzeyde toplanan Hukukun Üstünlüğü Platformu'nu ve uzun vadeli projeleri kapsamaktadır. Bu sayede AB, hukuk ve yargı reformları alanını desteklemeyi hedeflemektedir. Ancak bölgede hukukun üstünlüğü için ayrılan fonlar düşük olduğu için öne çıkan projeleri Almanya ve Finlandiya bölge ülkeleriyle ikili diyalog düzeyinde yürütmektedir (Şemşit,2015:8). Hukuk üstünlüğü ve iyi yönetişimin sağlanmasını etkileyen önemli bir etken ise yolsuzlukla mücadeledir. Bu kapsamda Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yayınlanan 2020 yılı Yolsuzluk Algılama endeksinde; 180 ülke içerisinde Kazakistan 94., Kırgızistan 124., Özbekistan 146., Tacikistan 149. ve Türkmenistan 165. Sırada olarak halkında yolsuzluk algısının en yüksek olduğu ülkeler arasındadırlar (Uluslararası Şeffaflık Derneği,2020).

AB, Orta Asya'da demokrasi ve insan hakları alanında uluslararası organizasyonlar yoluyla ve bu hedefle AGİT'e maddi yardımlarda bulunmaktadır. AB, EIDHR (Avrupa Birliği Demokrasi ve İnsan Hakları Birliği Aracı) programı ile Orta Asya'da demokrasinin teşviki ve insan haklarının korunması için hukuk devleti ilkelerinin yerleştirilmesine dair çalışmaktadır. Ayrıca FSP (Gıda Güvenliği Programı) ile sosyal koruma, yoksullukla mücadele ve tarım gibi konularda yardım etmektedir.

AB, IBPP (Kurum İnşası İçin İş birliği Programı) ile Orta Asya’da sosyal ve ekonomik kalkınma, kamu yönetimi reformlarına öncelik vermektedir. AB, PAP (Siyasi Danışmanlık Programı) ile Orta Asyalı kabine üyelerine yüksek bürokratlara, milletvekillerine, yerel yöneticilere ve merkez bankası yöneticilerine hukuk ve proje alanlarında danışmanlık yapmaktadır (Özalp; 2011:29).

2011-2013 yıllarında AB, NSA&LA çerçevesinde programlar geliştirmek üzere Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan’a 3,9 milyon Euro tahsis etmiştir. AB, NSA&LA (Devlet Dışı Aktörler ve Yerel Yetkileri) programı ile yerel yönetimlerin politikaya katılımını ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusun en yoksul kesimine temel hizmetler sunma kapasitesini sağlayarak sürdürülebilir kalkınma ile yoksulluğu azaltmayı amaçlamıştır. Bu program ağırlıklı olarak Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan’da uygulanmıştır (Zhumabekova, 2014:65).

2.3.3 Eğitim

Orta Asya ülkelerinin, SSCB döneminde eğitim altyapıları sağlam tutulduğu için ülke vatandaşlarının eğitim seviyeleri genelde yüksek olup yetişkin bireylerin hemen hemen tamamı okur yazardır. AB, jeopolitik çatışmalardan kaçındığı için Orta Asya’da düşük siyaset alanına giren konularla ilgilenmektedir. Düşük siyaset konularından en öne çıkanı ise eğitimidir. AB’nin Orta Asya politikasında 2007 yılı Ortaklık Stratejisine göre eğitim alanı, tecrübe paylaşımaya hazır öncelikli kilit alanlar olarak belirtilmiş ve yine 2007 yılında AB-Orta Asya Eğitim girişimi Avrupa Konseyi tarafından onaylanmıştır. AB, Erasmus Mundus Ortaklıkları (akademik ortaklıklar ve öğrenci/öğretim üyesi hareketliliği), Orta Asya Araştırma ve Eğitim Ağı, CAREN (bilgi ve iletişim ağları konusunda mali destek), Tempus (yükseköğretimde modernizasyon) programlarıyla Orta Asya ülkeleriyle bölgesel düzeyde iş birliğine girmiş ve Avrupa Yükseköğretim Alanı oluşturmak amacıyla Orta Asya ülkelerinin yükseköğretim sistemlerini Bologna Sistemine uyumlulaştırmaları için Yedinci Çerçeve Programlarına katılımlarını teşvik etmiştir. Ayrıca 2012 yılında AB-Orta Asya Eğitim Platformunu kurarak mali destek sağlanan eğitim projeleri ve programlarının desteklenerek eğitim reformları güçlendirmeyi amaçlamıştır (Şemşit, 2015:10).

Tablo – 2: Orta Asya Ülkelerinde 15 Yaş Üstü Yetişkin Okur Yazarlığı

Yetişkin Okur Yazarlığı (%)				
Ülke	1990	2005	2014	2018
Kazakistan	98.8	99.5	-	-
Türkmenistan	-	98.8	99.7	-
Kırgızistan	-	98.7	-	99.6
Özbekistan	98.7	-	100.0	100.0
Tacikistan	98.2	99.5	99.8	99.8

Kaynak: Abdullah Özdemir ve Mesut Çakır'ın 2007 yılında yayınlanan 'Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu' isimli makalesinden ve 2020 yılı UNDP İnsani Gelişim Raporu verilerinden yararlanarak yapılmıştır.

Orta Asya'da 2009-2013 yıllarında Erasmus Mundus Programı ile akademik düzeyde burslar, Avrupa ile yükseköğrenim kurumları arasında iş birliği ve Avrupa'nın bir eğitim hedefi olarak cazibesinin artırılmasına yönelik projeleri hedeflenmiştir. Erasmus Mundus Programı günümüzde de devam etmekte olup 2018 yılında İstanbul'da Orta Asya Ülkeleri ile birlikte 34 ülkeye tanıtım semineri düzenlenmiştir. (Habertürk,agis, 2018) Bologna sürecine uyumu hedefleyen Tempus Programı'na Kırgızistan Kazakistan ile Özbekistan 1994, Tacikistan ile Türkmenistan ise 1996 yılında ortak olmuşlardır. Tempus IV programıyla; müfredat reformu, üniversite-özel sektör ortaklıklarının geliştirilmesi ve idari reform hedeflenmiştir. Ayrıca AB, Tempus kapsamında bölge ülkelerinde yüksek öğrenimde Ortak Projeler, Tamamlayıcı Önlemler ve İdari önlemler yoluyla destek vermekte olup Tempus Programı'na katılım sağlanan bölge ülkelerinin proje sayıları Tablo-3 de sunulmuştur.

Tablo – 3: Tempus Kapsamında Kabul Edilen Proje Sayıları

	Temp.I-II	Temp.II	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Top.
Kazakistan	10	22	10	3	3	9	8	9	42
Kırgızistan	11	24	4	3	3	4	7	7	28
Tacikistan	-	16	2	3	3	6	5	7	26
Türkm.	4	22	1	1	3	1	2	4	12
Özbekistan	17	40	3	4	3	4	5	11	30
Toplam	42	124	20	14	15	24	27	38	138

Kaynak: Çiğdem ŞAHİN'in 2015 Yılında Yayınlanan 'Orta Asya İçin Avrupa Eğitim Girişimi' isimli Makalesinden yararlanılmıştır.

AB'nin bölgede önem verdiği bir diğer konu ise mesleki eğitimidir. 2009 yılından itibaren ETF (Mesleki Eğitim ve Avrupa Mesleki Eğitim Kurumu), Kazakistan, Tacikistan ile Kırgızistan'ı kapsayan bölgesel ve bölgeler arası çok sayıda proje gerçekleştirmiştir. Bu projeler ile iş yerinde öğrenmenin geliştirilmesi, becerilerinin geliştirilmesi ve mesleki eğitim kurumlarının yaşam boyu öğrenme merkezine dönüştürülmesi için çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Günümüzde de bu çalışmalara devam etmektedir. 2010 yılında faaliyete giren CAREN (Orta Asya Araştırma ve Eğitim Ağı) ile Orta Asya'daki araştırma merkezleri ve üniversiteler – yaklaşık 500 kurum- internet ağıyla birbirine bağlanmış ve bilgi, deneyim paylaşımı kolaylaştırılmıştır. CAREN'e ayrılan bütçenin yaklaşık beşte biri (5 milyon Euro) Avrupa Komisyonu tarafından kalanı bölge ülkelerince karşılanmaktadır. Orta Asya bölgesindeki 500'e yakın kurum ve kuruluşlar yüksek hızda internet imkanıyla birbirine erişim sağlayabilmektedir (Şahin,2015:253-257).

AB'nin Orta Asya'da gençlik ve eğitim alanlarında ki ortaklığı uzun vadede dönüşüm etkisi yaratabilecek potansiyele sahip ve yumuşak bir güç olarak dönüştürme aracıdır. Eğitim, yüksek rekabet ve sosyo-ekonomik gelişmenin temel lokomotifi olduğu için AB'nin bölgedeki yatırım aracıdır. Ancak Orta Asya, tarihsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan AB'ne uzak bir bölgedir. Bu yüzden kısa vadede belirgin sonuçlar elde etmesi çok zordur.

2.3.4 Enerji ve Ulaştırma Projeleri

AB, sürdürülebilir kalkınmasını hayata geçirebilmek için üç temel politika oluşturmuştur. Bunlar; Enerji arzının güvenliği, rekabetçi enerji sistemi ve çevrenin korunmasıdır. AB'de ortak enerji politikası oluşturulması için iş birliğinin zemini 2006'da yazılan “Avrupa İçin Güvenli, Rekabetçi ve Sürdürülebilir Enerji Politikası” adlı Yeşil Kitap'ta oluşturulmuştur. Kıt Enerji kaynakları nedeniyle Rus gazına olan bağımlılığı alternatif kaynaklara yönelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle AB için Orta Asya'nın önemini arttıran öncelik zengin enerji kaynaklarıdır. AB, alternatif enerji kaynağına duyduğu ihtiyaç ile Orta Asya'da petrol, doğalgaz ve su gücü kaynaklarının işletilmesini, alt yapı çalışmalarını, yeni boru hatlarını, enerji yollarını destekleyip, bölgesel enerji güvenliğini ve iş birliğini teşvik ederek bölge ülkelerine yeni bir Hazar Denizi- Karadeniz- Avrupa enerji ulaşım ağı geliştirmeleri için siyasi destek

sağlamaktadır. AB, Orta Asya'ya olan enerji bağımlılığının giderek artması sonucunda NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı projesini ortaya çıkarmıştır. İsmi Babil Kralı Nabucco'dan alan projenin yaklaşık yarısı Türkiye'den geçmektedir. Projede, BOTAŞ ile birlikte Almanya'nın, Avusturya'nın, Macaristan'ın, Bulgaristan'ın ve Romanya'nın doğalgaz şirketlerinin payı vardır. Projenin durumuna göre Rus Gazprom'un katılma olasılığı da vardır. 11 Temmuz 2008 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler NABUCCO projesinin anlaşma taslağını ilgili ortaklara gönderdiğini açıklamış, 26 Haziran 2006'da AB projeyi onaylamış ve 13 Temmuz 2009'da Ankara'da AB Komisyonu Başkanı Borosso'nun da katıldığı bir törenle proje imzalanmıştır. Proje, 3 bin 300 kilometrelik bir alanda 7,9 milyar Euro'luk bir maliyeti kapsamaktadır. Hattın, Erzurum'dan Türkiye- İran Doğalgaz Hattı ile birleşerek Trans- Kafkas Doğalgaz Hattı'na bağlanması planlanmaktadır (Erdoğan,2011:49). NABUCCO projesinin inşaatına 2013 yılında başlanması ve 2017'de ilk gazın Avrupa'ya taşınması hedeflenmiş olsa da Azerbaycan'ın 2013'de Trans Adriyatik doğalgaz projesini kabul etmesi nedeniyle iptal edilmiştir (Milliyet, agis,2013). Orta Asya ülkeleri, doğal kaynaklarının ihracatı için yeni müşteri ve güzergâh aramakta, AB ise uzun vadeli enerji teminini güven içinde ve uygun fiyatlı yapmak istemektedir. AB, enerji konusunda Orta Asya'ya bölgesel ve ikili düzeyde yaklaşmaktadır. İkili düzeyde bölge ülkeleriyle ayrı anlaşmalar imzalayarak, bölgesel olarak ise İNOGATE ve TRACECA gibi projelerle oluşturmaktadır.

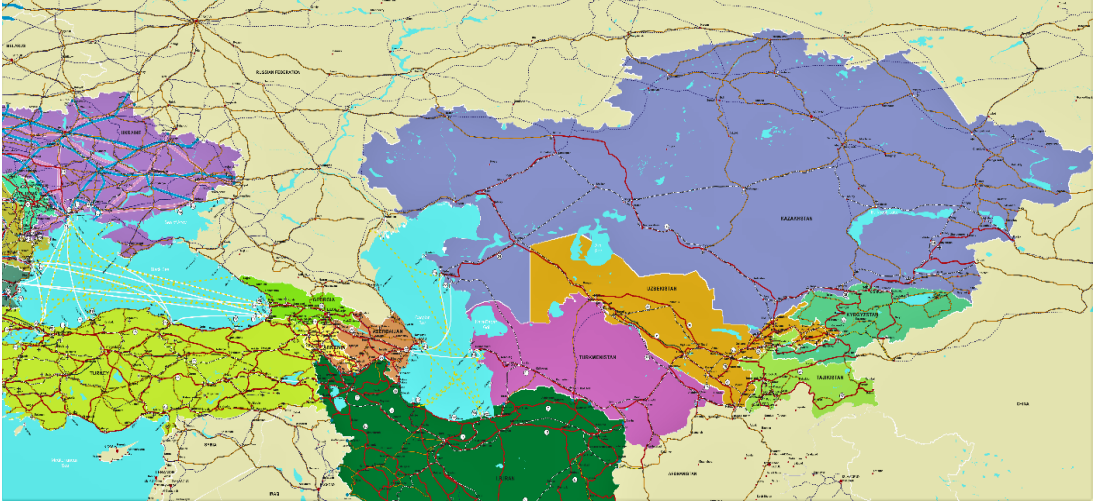
2.3.4.1. TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)

AB ulaştırma alanında, Rusya'nın ulaştırma ağlarına alternatif olacak Orta Asya-Güney Kafkasya-Doğu Avrupa güzergâhını izleyecek yeni ulaşım koridorları projelerine önem vermiştir. Bu kapsamda TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru Programı) ile Orta Asya-Kafkasya üzerinden Avrupa'ya ulaşım ağının iyileştirilmesini ve İpek Yolu'nu yeniden canlandırmayı hedeflememiştir.

TRACECA programının temeli, Brüksel'de 1993 yılında Avrupa Komisyonu ve Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ın ticaret ve ulaştırma bakanlarının katılımıyla oluşturulmuştur. Bakü'de Eylül 1998'de toplanan “Tarihi İpekyolu'nun İnşası-TRACECA” isimli

konferansta Türkmenistan hariç dört Orta Asya ülkesi ve Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Türkiye tarafından imzalanan Avrupa-Kafkasya-Asya Koridorunun Gelişimi İçin Uluslararası Taşımacılık Temel Çok Taraflı Antlaşma ile TRACECA programının hukuki çerçevesi oluşturulmuştur. Türkmenistan TACIS-TRACECA programında katılımcı olmakla beraber anlaşmayı imzalamamıştır. İran ise bu anlaşmayı 2009 yılında imzalayarak TRACECA üyesi olmuştur. Orta Asya devletlerinin her birinde TRACECA daimî sekreterliğinin temsilcilikleri bulunmaktadır. AB, TRACECA programı ile; Orta Asya ülkelerinin dünya pazarlarına ve Avrupa'ya erişimini taşıma yollarını arttırarak sağlamayı düşünmüştür. TRACECA sayesinde Orta Asya ülkelerinin ekonomik ve politik bağımsızlıklarını desteklemeyi, bölgesel iş birliğini, uluslararası mali kuruluşların ve özel yatırımcıların desteğini almayı amaçlamıştır (Erdoğan, 2011:50-52).

Harita 2: TRACECA Rota Haritası

Kaynak: TRACECA Resmi Sitesi <http://www.traceca-org.org/en/home/> (harita Orta Asya Ülkelerini kapsayacak şekilde kırpılmıştır.)

Asya-Avrupa ekseninde etkin ve uygun ulaştırma bağlantıları kurarak bölgesel ekonominin gelişmesini hedefleyen TRACECA, beş temel alanda ki projelerden oluşmaktadır. Bu proje alanları; havayolu rotaları, kara ve demiryolları, deniz ulaştırma, ulaşım güvenliği ve ulaştırma altyapısıdır. İlk yıllarda TACIS kapsamında finanse edilen TRACECA fonları 2009 yılından itibaren üye devletler tarafından finanse edilmiştir. Çok ülkeli ve uzun olması itibariyle karmaşık bir sistemi olan TRACECA kapsamında belirlenen güzergah rotaları (Şahin,2016:55):

- Kara ve demir yolu rotalarında; Batıda Ukrayna'dan İliçevsk'e uzanan kara ve demiryolu hattı, Aktau-Beyneu-Alma Ata-Druzhba kara ve demiryolu hattı, Lugovaya-Bişkek-Balıkçı kara ve demiryolu hattı, Türkmenbaşı-Buhara kara ve

demiryolu hattı, Türkmenbaşı-Taşkent kara ve demiryolu hattı, Semerkand-Duşanbe/Kulab kara ve demiryolu hattı, Semerkand-Oş/Calalabad kara ve demiryolu hattı, UngenyKlimentovo ve Un-Kurchugan demiryolu hattı, İstanbul-Sivas-Kars-Gümrü demiryolu hattı, Batum-Tiflis ve Poti-Tiflis demiryolu hatları, Tiflis-Erivan kara ve demiryolu hattı, Tiflis-Bakü kara ve demiryolu hattı, Türkmenabad-Taşavuz-Beyneu demiryolu hattı Erivan-Bakü kara ve demiryolu hattı, Navoi-Kulkuduk-Beyneu demiryolu hattı, , Beyneu-Aktau demiryolu hattı, 4. TEN Koridoruna bağlanan ve Türkiye sınırları içinden İstanbul-Samsun-Trabzon-Batum/Vale/Gümrü karayolu hattı, Duşanbe-Kulab-Rangkul karayolu hattı. Duşanbe-Oş-Bişkek karayolu hattı, Taşkent-Oş-Irkeshtam/Torugart karayolu hattı Semerkand-Kulkuduk-Beyneu karayolu hattı, Semerkand-Buhara-Beyneu karayolu hattı,

- Denizyolu rotasında; Karadeniz’de Odesa, İliçevsk, Köstence, Varna, Burgaz, İstanbul, Samsun, Batum ve Poti limanları, Hazar Denizi’nde Bakü, Türkmenbaşı ve Aktau limanlarıdır.

TRACECA kapsamında son zamanlarda ‘Lojistik Merkezleri ve Deniz Otoyolları II’ projesi çatısı altında başlatılan ‘İpek Rüzgarı Projesi’ ile Çin sınırından başlayıp Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa’da son bulacak güzergahta blok tren rotası oluşturulması planlanmaktadır. 2012’de İzmir’de imzalanan Mutabakat Zaptı’yla başlanan İpek Rüzgarı Projesi’nin amacı, kapıdan kapıya yapılan yük trafiğinin, Avrupa-Kafkasya-Asya Demiryolu koridoruna kaydırılması amacıyla gelişmiş elektronik altyapı ile bilgi alışverişi yapılması ve hızlı konteynır blok tren rotasının oluşturulmasıdır (Şahin,2016:56).

2.3.4.2. İNOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe)

AB, INOGATE projesi kapsamında eski Sovyet ülkeleri ile enerji iş birliğini geliştirmeyi hedeflemekte, bölgenin enerji pazarına hâkim olmaya çalışmakta, üye ülkeleri Hazar Havzası ile Orta Asya’da yatırıma teşvik etmekte ve Güney Doğalgaz Koridorunu geliştirmeye odaklanmaktadır (Şemşit,2015:10). 1990’lı yılların başında AB, enerji konusunda ki çalışmalarını TACIS programı kapsamında ‘‘Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Yönetimi’’ (Interstate Oil and Gas Pipeline Management) isimli teknik yardım projesiyle yürütmekteydi. 22-25 Kasım 1995

tarahinde Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra yeni bağımsız devletlerin temsilcilerinin ilk kez bir araya gelerek petrol ve doğalgaz boru hatlarına ilişkin konuları tartıştıkları “Trans Kafkasya, Orta Asya, Ukrayna ve Moldova’da Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Yönetimi Konferansı”nda katılımcı ölkeler arasında “Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Yönetimi” projesinin birinci aşaması çerçevesinde yapılan analiz sonuçları değeriendirilmiştir. 20-22 Kasım 1996’da yapılan ikinci Trans Kafkasya, Orta Asya, Ukrayna ve Moldova’da Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Yönetimi Konferansı’nda yedi proje arasından INOGATE kısaltması kabul edilmiş ve Mart 1997’de ilk sunumu yapılmıştır. Ayrıca 1997’deki toplantıda İNOGATE programının enerji tedariki güvenliğinin sağlanmasında önemli katkıda bulunulmuş, Hazar Havzası bölgesel mevcut boru hatları ağlarının canlandırılması gerektiği vurgulanarak program desteklenmiştir. İNOGATE, 22 Temmuz 1999’da Kiev’de imzalanarak ve 2001’de uluslararası bir anlaşma olarak INOGATE Şemsiye Antlaşması yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma kapsamında taraflar karşılıklı uygun kararlar ve koşullarda yeni devletlerarası petrol ve doğalgaz nakil sistemlerinin oluşturulmasını, mevcut sistemlerin iyileştirilmesini ve daha fazla devletlerarası petrol ve doğalgaz nakil sistemlerinin inşası amacıyla iş birliği yapmayı kabul etmiştir. İNOGATE programı ile AB’nin Hazar ve Orta Asya devletleriyle enerji iş birliğine yönelik çıkarları kurumsallaştırılmıştır. INOGATE’e ortak ölkeler üç coğrafî bölgede olup üç sekreterlik tarafından desteklenmektedir. Bunlardan Avrupa’nın Doğu bölgeleri; Beyaz Rusya, Moldova ve Ukrayna Kiev’de bulunan sekreterlik, Kafkasya bölgesi; Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Tiflis’te bulunan sekreterlik ve Orta Asya bölgesi; Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan Taşkent’te bulunan sekreterlik ile desteklenmektedir. İNOGATE programının finans kaynağı 2006 yılına kadar TACIS programıyken 2007 yılından itibaren Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı tarafından temin edilmektedir. İNOGATE, Bakü’de 13 Kasım 2004’de Enerji Bakanları Konferansı sırasında “Bakü Girişimi” ismini alarak dönüşüme uğramıştır. Bakü Girişimi Çerçevesinde gerçekleştirilen ikinci konferansta enerji iş birliğine yönelik “Yol Haritası” gereğince ise; AB ve Orta Asya ölkelerinin enerji pazarlarının yakınlaştırılması, Enerji ulaşımı, enerji arz-talep çeşitlenmesi ve enerji güvenliğinin artırılması, enerji verimliliği ve yenilebilir enerji dahil sürdürülebilir enerji gelişiminin desteklenmesi ve Ortak çıkar özelliği taşıyan projelere yatırımın desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu sayede iki yıllık “Bakü Girişimi” süreci ile İNOGATE programının ve “AB, Karadeniz, Hazar

Havzası ve Onların Komşuları Arasında Enerji İş birliği Sekreterliği” niteliği taşıyan INOGATE Teknik Sekreterliği’nin çalışma alanı genişletilmiştir. Bugün Orta Asya ülkeleri İNOGATE kapsamında; İNOGATE Teknik Sekreterliği ve Bakü Girişimi ve Doğu Komşuluk enerji hedeflerine destek sağlama bütünleşmiş programı, Doğu Avrupa ve Orta Asya Şehirlerinin “Belediye Başkanları Sözleşmesi’ne Katılımının Desteklenmesi, Orta Asya İçin Sürdürülebilir Enerji Programı: Yenilenebilir Enerji Kaynakları- Enerji Verimliliği gibi projelere katılmaktadırlar (Zhumbekova, 2014:72-79).

Harita 3: Inogate Bölgelerinin Haritası

Kaynak: Inogate Resmi Sitesi <http://www.inogate.org/?lang=en>

INOGATE programı AB’nin en uzun süreli enerji ve teknik yardım programlarından biri olmuştur. 2016 yılında sonuçlanmasının ardından enerji istatistiklerinin daha iyi kullanılması, kanıta dayalı enerji politikalarına odaklanması, en iyi uygulamaların ve AB deneyimlerinin paylaşılması amacıyla “Enerji İçin Avrupa Birliği (EU4Energy Programme)” olarak bilinen Komşuluk Bölgesi ve Orta Asya arasındaki yeni bölgesel iş birliği programına geçilmiştir. Yeni bölgesel enerji iş birliği Uluslararası Enerji Ajansı (UEA), Enerji Topluluğu Sekreterliği ve Enerji Şartı ile kurulan özel bir konsorsiyum tarafından gerçekleştirilmekte olup programın uygulanmasında AB’nin daha uluslararası iş birliğine yöneldiği görülmektedir. Bu programla arz güvenliğinin artırılması, tüm ortakların fosil yakıtlara ve enerji ithalatına bağımlılıklarının azaltılması ve tüm ortaklara iklim değişikliğiyle mücadelede yardımcı olmak amaçlanmakta olup 2016-2020 dönemi için yaklaşık 20 milyon Euro katkı

bütçesi belirlenmiştir. Program kapsamında Orta Asya devletleri Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yürütülen politika, veri ve istatistik çalışmalarından faydalanmaktadır. Ayrıca AB, Orta Asya devletlerine “Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Stratejisi (2007)” ile “AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar (2019)” kapsamında enerji konusunda destek vermiş ve vermeye de devam etmektedir. (Şahin,2021:333)

2.3.4.3 Güney Gaz Koridoru

Güney Gaz Koridoru ilk kez, 2008 yılında AB tarafından yayımlanan “İkinci Stratejik Enerji Değerlendirmesi” raporunda AB’nin en yüksek enerji güvenliği önceliklerinden biri” olarak gündeme gelmiştir. İlk yıllarda belirlenen amaç, Hazar ve Orta Doğu doğalgaz kaynaklarının AB ihtiyaçlarını karşılamak üzere AB piyasalarına ulaştırılması olmuş ve Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan ve İran’ın da bu koridorda yer alması gerekliliği belirtilmiştir. Bu projenin temelleri daha önceden var olan Nabucco gaz boru hattı, Türkiye- Yunanistan- İtalya (ITGI) güzergahı ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) projelerine dayanmaktadır. Fakat 2013 yılında Nabucco projesinin iptal edilmesi AB’nin Güney Gaz Projesine bir süreliğine ilgisinin azalmasına neden olmuştur. Ancak 2012 yılında TANAP’ın (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi) Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanarak uygulamaya konulması, 2014 yılında Rusya’nın Kırım işgali ve yine 2014 yılında imzalanan Güney Kafkasya Boru Hattı Antlaşmasının ardından AB’nin planladığı format ve projelerle olmasa da Güney Gaz Koridoru hayata geçmeye başlamıştır. Bu yıllara kadar Güney Gaz Koridoru, AB tarafından Güney Koridoru olarak anılmaktaydı. “2020 ve Sonrası İçin Enerji Altyapısı Öncelikleri” başlıklı belgenin 2010 da imzalanmasıyla Orta Asya’ya elektrik, gaz ve petrol için AB gaz ağına çeşitlendirilmiş gaz tedariği önceliği verilmiştir. Bu belgeyle, Güney Gaz Koridoru tespit edilmiş ve Türkmenistan, Azerbaycan, Irak tedarik ülkeleri olarak ön plana çıkarılmıştır. “AB Enerji Politikası: Sınırların Ötesinde Ortaklarla Kenetlenmek” başlıklı belgenin 2011 yılında yayınlanmasıyla da Orta Asya (Türkmenistan vurgulanarak) doğalgaz tedarik kaynakları ile rotalarının çeşitlendirilmesinde amaç olarak yer almış olup petrol dahil tüm hidrokarbon tedarikçileri arasında bölgeden söz edilmiştir. 2014 yılında yayınlanan “Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi”nde ise Orta Asya bir bütün olarak ele alınmamış, ancak doğalgaz dış tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesinde Irak ve İran’la birlikte

Türkmenistan'ın Güney Gaz Koridoru'nun genişletilmesinde katkıda bulunabilecekleri vurgulanmıştır. 2015 yılına gelindiğinde ise Güney Gaz Koridoru, “Enerji Birliği Paketi” ve “Enerji Diplomasisi Eylem Planı”nda ön plana çıkmıştır. Enerji Birliği paketinde, Orta Asya doğal gaz arzı çeşitlendirmesi çerçevesinde ele alınmış, Güney Gaz Koridoru çalışmalarının yoğunlaştırılmasından bahsedilmiş, enerji ve iklim çalışmalarında canlandırılması ve stratejik enerji ortaklıklarının sağlanması için Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Cezayir, Orta Doğu ve Afrika ülkeleriyle her türlü dış politika aracının kullanılacağı belirtilmiştir. Enerji Diplomasisi Eylem Planı'nda ise, Güney Gaz Koridoru'ndan, AB'nin dış politikasında komşuluk sahasındaki enerji kaynaklarının, tedarik kaynaklarının ve güzergahlarının çeşitlendirilmesinde hayati önem taşıyan girişimler arasında sayılmıştır (Şahin,2021:333).

Harita-4: Güney Doğal Gaz Koridorunun Türkiye'den geçen kısmı (TANAP Haritası)

Kaynak: Wikipedi Özgür Ansiklopedi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Trans_Anadolu_do%C4%9Falgaz_boru_hatt%C4%B1

Günümüzde TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi) , TAP (Trans- Adriyatik Boru Hattı Projesi) ve Güney Kafkasya Boru Hattı'nın faaliyete geçmiş olmasına rağmen halen Güney Gaz Koridoru tamamlanmamıştır. Çünkü Türkmen doğalgazını Hazar Denizinden Azerbaycan'a oradan da Gürcistan üzerinden Türkiye sınırında TANAP'a bağlanması planlanan Trans- Hazar Gaz Boru Hattı eksiktir. Trans- Hazar Gaz Boru Hattı Projesinin devreye alınma tarihi olarak 2026 yılının mayıs ayı öngörülmektedir (Şahin,2021:332).

2.3.5 Çevre ve Su Yönetimi

Su kaynaklarının kullanımı ve dağıtımı Orta Asya bölgesinde yumuşak güvenlik konusu olmakla beraber Özbekistan ve Tacikistan arasında potansiyel çatışma alanıdır. Orta Asya’da su problemi çevre yönetimi çerçevesinde ele alınan bir konu olmanın ötesinde sosyal ve kalkınma etkileri olan, ulusal güvenlik boyutu kazanan bir konudur. İtalya ve Romanya çevre ve su alanında AB faaliyetlerinde öncülük yapmaktadırlar. İtalya, bu alanda ki temel girişimlerden biri olan AB-Orta Asya Çevre ve Su Girişimi Avrupa Komisyonu’nun, Orta Asya ülkeleri temsilciliklerinin, OECD ve BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) gibi uluslararası kuruluşların desteğini bölgeye yönlendirmektedir. Bu alanda AB-Orta Asya Ortak Uzman Çalışma Grubu; iklim değişikliği, çevrenin korunması, toprak ve orman yönetimi, su kaynaklarının kullanımı gibi konularda iş birliğini sağlamak amacıyla 2008 yılında oluşturulmuştur.

AB, bu alanda ortaklığı ve bölgesel iş birliğini arttırmak üzere 2012-2015 yıllarında 9,2 milyon Euro luk bütçesi olan Orta Asya Bölgesel Çevre Programını (EURECA)’nı oluşturmuştur. AB, bölgedeki su sorununa çözüm bulamamakla birlikte Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerden hidroelektrik kapasitenin artırılmasına yönelik ekonomik destek sağlayabilecektir. AB, su sorunu konusunda Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile üst düzey toplantılar yapmış olsa da bu alandaki politikası yeterince açık değildir. AB’ne üye devletlerden Almanya, İsviçre ve Finlandiya ise bireysel olarak bu alanda bölgede etkindir (Şemşit,2015:12).

2.3.6 Ticari ve Mali İlişkiler

SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri piyasa ekonomisine geçiş yapmış, bu süreçte dış dünyaya açılmaya başlamış ve AB ile ticari ilişkilere girmeye başlamışlardır. Orta Asya ülkelerinin AB ile ticari ilişkilerine bakıldığında en fazla ticari ilişkilerde bulunan ülkenin Kazakistan olduğu ortaya çıkmaktadır. AB Kazakistan’dan büyük oranda ham madde almakta ve makine ulaşım ekipmanları satmaktadır. AB’nin Kazakistan’dan sonraki en büyük ortağı ise Özbekistan’dır. AB, Özbekistan’dan daha çok değerli taş, metal, tarım ürünü, tekstil ve giyim eşyası almakta ve daha çok makine, elektrikli alet ve kimyasallar satmaktadır. Genel olarak bakıldığında AB, bölge ülkelerinden hammadde almakta mamul ürün satmaktadır (Hatipoğlu,2008:11).

AB'nin Orta Asya'ya yönelik mali yardımları, SSCB'nin dağılmasının ardından on iki yeni bağımsız ülkeye yardım amacıyla 1993 yılında uygulanmaya başlanan TACİS programı ile başlamıştır. TACİS programından Orta Asya ülkeleri, eğitim, ulaşım, enerji, sınai, ticari gelişim ve ekonomik, siyasi dönüşüm alanlarında faydalanmıştır.

Orta Asya ile ilişkilerin kurulmasından itibaren Tablo-4'den de anlaşılacağı üzere Kazakistan, bölgenin öncelikli aktörü olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun kaynağı yalnızca AB'nin tutumu değil, Kazakistan'ın kendi dış siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmedeki yaklaşımından da kaynaklanmaktadır. Kazakistan ile ekonomik ve ticari ilişkilerden elde edilen önemli sonuçlar 2015 yılında Kazakistan'ın ilk Genişletilmiş Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması imzalanan ülke olmasını sağlamıştır. Tablo-4'den anlaşılacağı üzere 1992-2007 yılları arasındaki AB-dışından yapılan ithalatta Orta Asya ülkelerinin toplam ithalat değerinin %79'unu Kazakistan'dan gerçekleştirdiği görülmektedir. 2007 Stratejisinden sonraki verilere bakıldığında AB toplam dış ticaretindeki Orta Asya'nın payının genellikle %1 oranında olduğu görülmektedir. AB'nin bölgeden gerçekleştirdiği ithalat genel olarak istikrarsız bir seyrinde devam etmektedir. Örneğin; 2011 yılında AB'nin bölgeden gerçekleştirdiği ithalatın toplamı 2010 yılına kıyasla %41,4 artmışken, 2015 yılı ithalatı 2014 yılına göre %33 azalmıştır. Benzer şekilde 2017 yılı ithalatı 2016 yılına göre %33,5 artmışken, 2020 yılı ithalatı 2019 yılına göre %30,8 azalmıştır (Şahin,2021:329).

Tablo-4: AB-Dışı İthalatta Orta Asya Ülkeleri/ İthalat Değeri (Milyon Euro*) 2000-2020

Yıl	Kaz.	Kırg.	Tac.	Türkm.	Özb.	Orta Asya Top.	AB-Dış** Toplam
2000	3.205,52	129,82	43,88	220,59	505,52	4.105,33	103.343,0
2001	3.001,74	116,72	60,22	160,67	630,07	3.969,41	1.028.391,8
2002	3.631,17	19,21	67,91	808,00	808,00	4.707,23	989.015,1
2003	3.505,97	13,02	87,97	502,94	502,94	4.355,67	992.898,9
2004	6.223,09	22,56	129,48	584,77	584,77	7.359,84	1.051.195,2
2005	9.209,27	15,61	91,81	629,23	629,23	10.736,05	1.186.718,7
2006	12.666,39	16,48	205,72	1.070,56	1.070,56	14.518,47	1.371.080,1
2007	13.371,13	22,94	254,25	1.360,17	1.360,17	15.406,73	1.449.263,0

2008	17.886,77	27,59	177,62	2.008,65	856,39	20.957,02	1.583.111,3
2009	10.833,10	29,40	74,74	589,81	321,23	11.848,28	1.235.155,1
2010	15.906,6	198,62	56,66	366,56	346,74	16.875,19	1.528.022,3
2011	22.916,71	54,69	75,75	447,11	395,71	23.889,97	1.728.795,3
2012	24.551,39	54,20	118,13	669,56	259,87	25.653,15	1.797.163,5
2013	23.842,76	77,48	89,25	866,05	246,38	25.121,92	1.686.411,1
2014	23.858,62	79,54	61,05	815,93	233,19	25.048,33	1.687.684,7
2015	16.247,02	50,52	58,35	427,48	245,90	17.029,27	1.725.313,2
2016	12.761,54	72,88	96,23	637,26	174,73	13.742,64	1.706.608,8
2017	17.612,37	165,57	43,00	253,377	220,67	18.294,99	1.854.736,3
2018	20.547,57	632,41	47,04	218,86	170,27	21.616,15	1.984.532,7
2019	18.811,94	820,02	45,90	377,21	2.302,41	22.357,48	2.058.013,7
2020	12.653,35	103,19	86,85	249,53	648,49	13.741,41	1.724.394,1
Top.	293.244,03	2.722,47	1.971,81	10.882,99	12.513,98	321.334,53	30.471.841,9

* Orjinal veride Euro olarak verilen değerler, Milyon Euro olarak gösterilmiştir.

** AB ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları ithalat dahil değildir, AB dışı ithalat değerlerinin toplamıdır. (2021, Eurostat)

AB'nin 2020 yılında Orta Asya bölgesinden yaptığı ithalatın ürün cinsi incelendiğinde %88,2'sini (11,654 milyon Euro) mineral, yakıtlardan ve yağlardan oluşan enerji ürünleri görülmektedir. Bu enerji ürünlerinin içerisindeki ham petrol ve petrol ürünlerinin payı %87,2'dir. AB'nin tüm dünyadan gerçekleştirdiği petrol ve petrol ürünleri ithalatındaki Orta Asya'nın payı ise %6,8'dir ve bu oranın tamamına yakını Kazakistan'dan yapılan petrol ve petrol ürünü ithalatından kaynaklanmaktadır. AB'nin 2020'de Kazakistan'dan gerçekleştirdiği toplam ithalatın ise %89,8'ini petrol ve petrol ürünleri oluşturmakta olup bu oran AB'nin tüm dünyadan gerçekleştirdiği petrol ve petrol ürünü ithalatının %6,7'sini oluşturmaktadır (Şahin,2021:329).

AB- Orta Asya ihracat oranlarını aşağıdaki tablodan incelediğimizde ithalat oranlarına göre daha düşük olduğu ve yine Kazakistan'ın öne çıktığı gözlenmektedir.

Tablo-5: AB-Dışı İhracatta Orta Asya Ülkeleri/ İhracat Değeri (Milyon Euro*) 2000-2020

Yıl	Kaz.	Kırg.	Tac.	Türkm.	Özb.	Orta Asya Top.	AB-Dış** Toplam
2000	1.244,43	59,27	34,35	160,75	483,88	1.982,68	942.002,8
2001	1.571,56	60,83	34,43	253,36	533,94	2.454,12	985.671,1
2002	1.618,61	90,01	31,93	324,65	436,73	2.501,93	997.261,4
2003	1.821,52	93,24	42,35	326,83	391,31	2.675,25	979.595,9
2004	3.150,76	90,83	57,35	406,13	448,97	4.154,04	1.004.491,7
2005	3.536,93	109,11	87,16	326,08	569,20	4.628,48	1.076.214,6
2006	4.917,25	167,83	121,08	350,73	580,67	6.137,56	1.185.599,7
2007	6.032,69	225,76	107,96	358,60	776,58	7.501,59	1.244.154,4
2008	5.675,08	241,22	134,41	489,82	905,90	7.446,43	1.319.801,0
2009	5.311,29	185,23	100,87	823,82	969,90	7.391,22	1.102.143,7
2010	5.225,27	210,63	144,25	722,66	1.243,78	7.546,59	1.360.807,6
2011	5.973,51	408,12	140,05	952,55	1.300,09	8.774,32	1.562.097,6
2012	6.915,57	421,38	163,00	1.325,35	1.219,79	10.045,09	1.692.244,5
2013	7.466,35	399,04	195,73	1.081,53	1.403,28	10.545,93	1.740.239,3
2014	6.751,15	400,64	216,34	1.153,78	1.561,13	10.083,04	1.704.016,5
2015	6.196,44	269,96	165,52	1.094,58	1.591,05	9.317,55	1.790.396,2
2016	5.075,41	237,88	174,65	1.165,89	1.623,72	8.277,55	1.745.289,1
2017	5.082,89	293,07	171,13	891,92	1.686,54	8.125,55	1.878.163,4
2018	5.832,37	284,94	173,58	468,19	2.280,17	9.039,25	1.958.330,4
2019	6.324,26	333,98	171,82	571,88	2.540,97	9.942,91	2.037.080,2
2020	6.008,87	234,90	186,28	508,69	2.230,97	9.169,71	1.924.588,3
Top.	101.732,21	4.817,87	2.546,28	371.459,3	24.778,29	147.705,79	30.230.189,47

* Orjinal veride Euro olarak verilen değerler, Milyon Euro olarak gösterilmiştir.

** AB ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları ihracat dahil değildir, AB dışı ihracat değerlerinin toplamıdır. (2021, Eurostat)

AB'nin Orta Asya bölgesinden gerçekleştirildiği ihracat oranları genel olarak istikrarsız bir seyrinde devam etmektedir. Örneğin; 2011 yılında bölgeden gerçekleştirdiği toplam ihracat 2010 yılına göre %15,9 artarken, 2016 yılında bölgeden gerçekleştirdiği toplam ihracat 2015 yılına göre %10,2 oranında azalmıştır. 2018 yılı ihracatı 2017'ye göre %10,9 artarken, 2020 yılı ihracatı 2019 yılına oranla %3,5 azalmıştır. AB'nin en önemli sorunlarından biri Orta Asya'nın talep piyasasına güçlü bir performansla henüz giriş yapmamış olmasıdır. AB'nin bölgeye ihracatının %25'ini (2.300 milyon Euro) kimyasallar ve kimyasallarla ilgili ürünler, %47,5'ini (4,335 milyon Euro) makine ve ulaştırma ekipmanları oluşturmaktadır (Şahin,2021:329).

2.3.7 Yardım Programları

SSCB'nin dağılmasının ardından ekonomik, siyasi ve sosyal birçok sorunla karşılaşan Orta Asya ülkelerinin gelişimine AB'nin yardım programlarının çok katkısı olmuştur. AB, Orta Asya devletlerine TACIS, TRACECA ve İNOGATE gibi programların yansısı BOMCA (Orta Asya'da Sınır Yönetimi Programı), CADAP (Orta Asya Uyuşturucu Hareket programı) ve EIHDR (Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Aracı) gibi projelerle yardımda bulunmuştur.

2.3.7.1. TACIS ve Kalkınma ve İş Birliği Aracı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra AB'nin Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği yardım programları; birçok ekonomik, sosyal ve siyasi sorunla karşı karşıya kalan bölge ülkeleri ile ilişkilerin pekiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kapsamda Aralık 1990'da gerçekleştirilen Roma Zirvesi'nde SSCB'nin piyasa ekonomisine geçişini desteklemek için bir teknik yardım programı başlatılması kararı alınmasıyla birlikte AB'nin Orta Asya devletlerine yönelik en önemli yardım programı olan TACIS'in (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım Programı) temelleri atılmıştır. Temmuz 1991'de başlatılan program 1993 yılından itibaren TACIS olarak anılmış olup aynı yıl demokratikleşme hedefi de programın en önemli unsuru olmuştur. TACIS kapsamında ulaşım, eğitim, sınai enerji ve ticari girişimlerin desteklenmesi ve gıda üretimi ve dağıtımı gibi alanlara öncelik verilirken; bölge ülkeleri ile yapılan OİA'ların yürürlüğe girmesiyle birlikte söz konusu ülkelerin özel ihtiyaçları daha belirgin bir biçimde göz önüne alınmıştır. 2002 yılından itibaren ise Orta Asya

devletleri müstakil olarak değerlendirilmek yerine Bölgesel Strateji Belgesi çerçevesinde gruplandırılmaya başlamıştır (Kaya,2017:4).

TACIS programıyla Orta Asya Ülkelerine yapılan yardımları türlerine göre üç döneme ayırmak doğru olacaktır. 1993-1995 yılları arasında teknik yardımlar, ulaştırma ve haberleşme altyapıları, insan kaynaklarının gelişimi, nükleer güvenlik, enerji, gıda üretimi, işleme ve dağıtımı, işletmeleri yeniden yapılandırma ve geliştirme konularını kapsamaktaydı. 1996-1999 yılları arasında yapılan teknik yardımlar bu alanlarla birlikte çevre konusunu da içermekteydi. 2002-2006 yılları arasında Orta Asya’da çatışmanın önlenmesi ve güvenliğe teşvik, siyasi ve sosyal gerilim kaynaklarının ortadan kaldırılması, ticaret ve yatırım ortamını iyileştirmek amacıyla yardım projeleri, ulaştırma ağları ve enerji, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, adalet ve içişleri gibi alanlarda bölgesel iş birliği programları, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamak üzere bölgesel destek programları ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik projeler olmak üzere geliştirilmiştir (Zhumabekova,2014:68).

Tablo– 6: 1991-2006 Yılları TACIS Fonlarının Ülke Dağılımı (Milyon Avro)

Yıl	Kaz.	Kırgız.	Taci.	Türkm.	Özbek.
1991	8	1	0	1	2
1992	20,6	9,2	0	8,8	18,8
1993	14	10	0	0	0
1994	14	0	4	8	15
1995	15	8	4	4	10
1996	0	0	0	11,5	28
1997	24	13	0	0	0
1998	0	0	0	0	29
1999	24	12	0	9	0
2000	0	0	0	0	15,4
2001	15	10	0	0	0
2002	5,4	8,3	10,7	2,3	12,3
2003	6,6	7,5	9,7	1,5	9,7
2004	7	6,2	9,6	2,2	11
2005	3,4	15,25	17,35	5,75	9,25
2006	11,5	7,5	14,5	3,5	8,5
Top.	168,5	107,95	69,85	57,55	168,95

Kaynak: Kaynak: Emirhan KAYA'nın 2017 de yayımlanan Yardım Programları Çerçevesinde Avrupa Birliğinin Orta Asya Politikası isimli makalesinden yararlanılmıştır.

1991-2002 yılları arasındaki dönemde AB'nin, Orta Asya devletlerine sağladığı yardım tutarı 944,4 milyon avro olup bu tutarın 366.3 avrosu TACIS programı aracılığıyla verilmiştir. Ülke bazında yardımların 1991'den 2002'ye kadar geçen dönemde kullanım alanlarına bakıldığında (Efegil,2008:68);

- Özbekistan, TACIS yardım programından 118 milyon avro yardım almış olup bu bağlamda; Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik, insan kaynakları ile demokrasinin düzeltilmesi, mali reform, enerji, taşımacılık ve iletişim altyapılarının geliştirilmesi, şirketlerin geliştirilmesi, tarım ve tarım endüstrisi konularında destek almıştır.
- Kazakistan'ın, TACIS yardım programından 1991-2002 yılları arasında aldığı mali yardımın tutarı 134 milyon avrodur ve Özbekistan gibi oda özel sektörün desteklenmesi, çevrenin korunması, ekonomik kalkınma, doğal kaynakların iyileştirilmesine benzer konulara öncelik vermiştir.
- Kırgızistan, TACIS yardım programından 63 milyon avro yardım almış olup bu yardımlar; yüksek eğitim, devlet hizmetlerinin desteklenmesi, ekonomik kalkınma, bankacılık dışında mali sektörlerin güçlendirilmesi, tarım sektöründe reform, özel sektörün geliştirilmesi ve taşımacılık alanlarında kullanılmıştır.
- Tacikistan, 8 milyon avro TACIS programı kapsamında teknik yardım almış olup insani yardım, gıda, sağlık ve içme suyu alanlarında kullanmıştır.
- Türkmenistan, 42 milyon avro TACIS kapsamında yardım almış olup bu yardımları tarım, kurumsal reform, altyapı, küçük ve orta boy işletmeler, gıda, pamuk, petrol ve doğalgaz alanlarında kullanmıştır.

Hibe biçiminde sağlanan TACIS yardım programı 2006 yılında sona ermiş olup yerini “yoksulluğu hafifletmek ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik etmek” amacıyla Kalkınma ve İş Birliği Aracı (DCI, Development Cooperation Instrument) almıştır. Kalkınma ve İş Birliği Aracı, TACIS'e kıyasla -gelişmekte olan ülkelerden oluşan- daha geniş bir coğrafi bölgeyi kapsamakta ve piyasa ekonomisine geçişe daha az vurgu yapmakta olup demokratikleşme ve yoksulluğun azaltılmasına özel bir önem vermektedir. Bölge ülkelerine 2007-2013 döneminde Orta Asya Bölgesel Yardım Stratejisi kapsamında Kalkınma ve İş Birliği Aracı yoluyla 750 milyon Euro tutarında yardım yapılması öngörülmüştür (Kaya,2017:10).

Kalkınma ve İş Birliği Aracı, TACİS'den farklı olarak Asya ve Orta Asya, Orta Doğu, Latin Amerika ve Güney Afrika gibi daha geniş bir alanı kapsamakta olup partner ülkeler ve bölgelerde yoksulluğun kaldırılması, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı, iyi yönetim ve demokrasiye teşvik hedeflenmektedir. Kalkınma ve İş Birliği Aracı, bu bölgelerde yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik politikaları desteklemek, insani gelişme: sosyal uyum ve istihdam, öğrenim, demokrasi, iyi yönetim, sağlık, insan hakları ve kurumsal reformlara teşvik, bölgesel bütünleşme, ticaret, çevre ve doğal kaynakların sürdürülebilir geliştirilmesi, su kaynakları ve enerji, altyapı, haberleşme ve ulaştırma, çatışma sonrası durum ve kırılğan devletlere yardım gibi konuları kapsamıştır. Ayrıca Orta Asya'nın spesifik konumu göz önünde bulundurularak bölgede pazar ekonomisinin gelişimi, Orta Asya devletlerinin DTÖ'ye üyeliğini desteklemek, anayasal reformlara, sınır yönetimi uyuşturucunun üretimi, tüketimi ve yasadışı ticaretine karşı mücadele, bölgesel iş birliği ve bütünleşme gibi alanlarda iş birliğini geliştirilmek hedeflenmekte olup insanlara yatırım, çevre ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, kalkınmada devlet dışı aktörler ve yerel yönetimler, gıda güvenliği, göç ve sığınmacılık olmak üzere beş konuda geliştirilmektedir. Kalkınma ve İş Birliği Aracı ile 2007-2013 yılları arasında Orta Asya'ya yönelik bölgesel yardım stratejisi kapsamında 719 milyon Euro tutarında yardım planlanmış olup bu bütçenin %30-35'i Orta Asya'da bölgesel iş birliği ve iyi komşuluk ilişkileri, %20-25'i iyi yönetim ve ekonomik reformlara teşvik ve %40-45'i yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi gibi üç alanda harcanması planlanmıştır. Kalkınma ve İş Birliği Aracı'nın 2011-2013 yılları için toplam yardım miktarı 321 milyon Euro tutarında planlanmış ve bu bütçenin %67'si de yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi, iyi yönetim ve ekonomik reformlar, %33'ü bölgesel iş birliği ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeyi desteklemek üzere enerji, çevre, ticari iş birliği, bilim ve öğrenim, hukukun üstünlüğü, gümrük, sınır yönetimi, organize suça karşı mücadele alanlarında bölgesel programlar gibi öncelikli alanlarda ikili programları kapsamaktadır. 2014-2020 yılları arasında ise AB tarafından Orta Asya'da kalkınmaya destek sağlamak üzere 1 milyar Euro yardım yapılması öngörülmektedir (Zhumabekova,2014:65).

2.3.7.2. CADAP ve BOMCA

11 Eylül saldırısı sonrasında Batılı devletlerin ABD ile birlikte Afganistan'a askeri müdahaleleri ve ISAF çerçevesinde Özbekistan ile Kırgızistan'da üs kurlmaları Orta Asya'nın güvenlik politikaları açısından AB'nin ilgi alanına girmesine ve stratejik konumunun artmasını neden olmuştur. Afganistan'da ve Fergana Vadisi'nde yetiştirilip zayıf sınır yönetimi uygulamaları ve denetim kapasitesindeki eksikler nedeniyle Orta Asya üzerinden Avrupa'ya kolaylıkla taşınan uyuşturucuya engel olmak isteyen AB, sınırların yönetimi ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele kapsamında öne sürdüğü iş birliği programlarıyla bölgede etkin olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede AB, Orta Asya'da artan uyuşturucu ve insan kaçakçılığı nedeniyle BOMCA (Orta Asya Sınır Yönetimi Programı) ile Orta Asya Uyuşturucu Eylem Programı (CADAP)'ı uygulamaya koymuş olup bu programlarla sınır yönetimi, uyuşturucu ile mücadelenin geliştirilmesi, güvenlik, ticaret ve sınır geçişleri konularında ilerleme kaydedilmesi amaçlamıştır. Orta Asya'nın Çin, Ortadoğu ve Afganistan'a uzanan ara bölge olması, İran ve Afganistan'a yakınlığı, Rusya'nın enerji tekelliğine karşı bir alternatif oluşturması, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı konusunda güzergah ve kimi zaman da merkez olması önemini arttırmıştır. Ayrıca AB'nin 2004 ve 2007 genişlemeleri, 2004 Avrupa Komşuluk Politikası, 2009 Doğu Ortaklığı Politikası ile birlikte AB'nin sınırları daha da yaklaşmıştır (Uysal,2015:5).

CADAP (Orta Asya Uyuşturucu Hareket Programı) ise Rus askerlerinin Tacikistan-Afganistan sınırından çekilmesinin ardından bölgedeki uyuşturucu kaçakçılıklarının ve İslamcı isyancıların sınırı geçmelerini engellemek için 2004 yılı şubat ayında başlatılmıştır. Günümüzde devam etmekte olan CADAP programıyla Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret ve geçişin kolaylaştırılması, yasa dışı mal ve kişi geçişinin engellenmesine yönelik iş birliği ve göçmen akımının kontrolüyle birlikte bölge güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir (Kaya,2017:11). CADAP programı AB kurumlarından oluşan bir Konsorsiyum tarafından uygulanmaktadır. 2011 yılından başlayan CADAP-5, projenin genel koordinasyonunun sağlanmasına yönelik OCAN (Overall Coordination and Networking), bilgi toplama ve uyuşturucuyla ilişkin mevcut durumunun izlenmesine yönelik DAMOS (Drug Epidemiology Data Base Collection and Development), uyuşturucu bağımlılığı tedavisinde etkili yöntemlerin uygulanmasına yönelik TREAT (Treatment Methodologies) ve uyuşturucunun kötüye kullanımının önlenmesine yönelik MEDISSA (Media and Dissemination Strategies)

gibi 4 unsur çerçevesinde uygulanmıştır (Zhumabekova,2014:91). Orta Asya Bölge Ofisi Kırgızistan Bışkek'te bulunmaktadır. 1 Nisan 2022 tarihinde ise CADAP-6 ya geçilmiştir. CADAP- 6, AB Uyuşturucu Stratejisi 2013-2020 ve AB Orta Asya Uyuşturucu Eylem Planı 2014-2020 ye uyumlu olarak yürütölmektedir. CADAP 6 ile 36 ay kadar sürede uyuşturucu ile mücadele de politika tavsiyesi, teknik yardım, uyuşturucu durumunun izlenmesi, uyuşturucun önlenmesi ve hasar azaltma hizmetleri sağlanarak ulusal ve bölgesel gelişmeye odaklanılmaktadır (CADAP, agis, 2022).

BOMCA (Orta Asya'da Sınır Yönetimi Programı), AB'nin Orta Asya'da modern sınır yönetimi yöntemlerinin benimsenmesi ile birlikte sınır güvenliğini geliştirmeyi ve yasal ticaret ve geçişi düzenlemek amacıyla uygulamaya konulan bir programdır. Finansal kaynağı UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) ve AB tarafından karşılanmaktadır. BOMCA ile birlikte sınırlarla ilgili ulusal yasaların düzenlenmesi ve gümrük memurları ile sınır güvenlik güçlerinin eğitimi desteklenmektedir (Özalp, 2011:28). BOMCA kapsamında gerçekleştirilen projelerin en önemli bileşeninin Bütünleşmiş Sınır Yönetimi'nin (BSY) uygulanması oluşturmaktadır. Bütünleşmiş Sınır Yönetimi'nin (BSY), BM Kalkınma Programı tarafından uygulanmakta ve ortaklaşa finanse edilmekte olup, 2003-2014 yılları arasında 36,295,204 Euro miktarında toplam bütçenin 2,74 milyon Euro'su BM Kalkınma Programı tarafından finanse edilmiştir (Zhumabekova,2014:92). Orta Asya Bölge Ofisi Kırgızistan Bışkek'te bulunan BOMCA, AB devletlerinin sınır yönetimi kurumları konsorsiyumu ve Letonya Cumhuriyeti Devlet Sınır Muhafızları liderliğindeki Uluslararası Göç Politikası Geliştirme Merkezi tarafından uygulanmaktadır. Nisan 2021'de uygulamaya konulan BOMCA-10, 21.65 milyon Avroluk toplam bütçesi ve 54 aylık uygulama süresiyle Orta Asya bölgesinde AB tarafından finanse edilen en büyük programdır. BOMCA-10 ile sınır yönetimi yoluyla sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilerek bölgede güvenlik ve istikrar amaçlanmaktadır. Bu aşamayla AB, Orta Asya'nın sınır bölgelerinde yaşayan insanların hayat koşullarını iyileştirmeyi ve sınır ötesi iş birliğini desteklemeyi planlamaktadır (BOMCA,agis,2022).

AB, bu yardım programlarının yansırsa PALP (Poverty Alleviation Programme – Yoksulluğu Azaltma Programı) ve ECHO (European Community Humanitarian Office – Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu) programı ile bölgeye yardımlarda bulunmaktadır. PALP (Poverty Alleviation Programme – Yoksulluğu Azaltma

Programı) ile özellikle Fergana Vadisi ile Afganistan-Tacikistan sınırındaki bölgede kredi, küçük ve orta ölçekli işletmelere yardım, tarımsal alanda ortaklığı teşvik, temiz içme suyunun sağlanması, tarımsal alanda eğitim gibi faaliyetleri desteklenmektedir. İnsani yardım alanında faaliyet gösteren ECHO (European Community Humanitarian Office – Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu) programı ile de Orta Asya’da acil yardım durumunda ya da tabii afetlerde destek vermekte olup bu kapsamdaki yardım projeleri içme suyu temini ve tıbbi danışmanlık konularındadır (Özalp, 2011:29).

2.4. AB’nin Bölgede İkili İlişkileri

2.4.1. AB-Kazakistan İlişkileri

Bugün Kazakistan halkı, kendilerini Altın Orda devletinin ardıllarından olan Kazak Hanlığı’nın devamı olarak görmektedir. Hanlık, 1800’lerin ortalarında Rus Çarlığı tarafından işgal edilmiştir. 1917’de Alaş Orda hareketinin öncülüğünde özerklik ve hatta bağımsızlık yönünde çalışmalar başlatılmış ve 1921’e kadar sürdürülmüştür. Fakat bağımsız Kazakistan, 1991 yılında SSCB’nin dağılmasının ertesinde kurulabilmiştir. Kazakistan, tek başına, Kuzey Denizi’ndeki petrol rezervlerinin en az iki katı kadar petrole sahip bir ülkedir (Yazgan,2015:408). Kazakistan’ın 2019 tahminleriyle, günlük üretiminin 2020 içerisinde günlük 200 bin varile ulaşacağına dair öngörüler bulunmaktadır (Bloomberg, agis,2020). Petrol rezervleri 2018 verileriyle 36 milyon varili bulmaktadır (Petform, agis,2020). %1,5- %2 arası bir oranla petrol rezervleri bakımından dünyada 12. sıradadır (Enerji Atlası, agis,2020).

Son 35 yılda dünya genelinde en geniş petrol sahasına sahip olan Kaşagan’da yaklaşık 35 milyar varil petrol rezervinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam, Kaşagan’a dünyanın beşinci büyük petrol rezervini barındıran sahası unvanını kazandırıyor (Enerji Günlüğü, agis, 2020). Konsorsiyum şirketlerinin, Kashagan sahasına bugüne kadar 50 milyar dolara yakın yatırım yaptığı belirtiliyor (Enerji Günlüğü, agis,2020). Total, Kaşagan’da yeniden üretime başlanması durumunda günde 230 bin varil petrol üretmeyi hedefliyor (Enerji Günlüğü, agis, 2020). Bugün Kazakistan’ın üç büyük petrol sahası olan Tengiz, Kaşagan ve Karaçaganak sahalarında, toplam üretimin %60’tan fazlası gerçekleştirilmekte ve günlük ortalama üretim 1,5 milyon varil miktarında gerçekleşmektedir. Ayrıca örneğin 2019 sonlarında günlük üretimin 270.000 ton yani 2 milyon varilden fazla olduğu günlere rastlanmıştır

(Bloomberg, agis,2020). Kazakistan, söz konusu hidrokarbon zenginlikleriyle; petrolde %30 oranında Rusya'ya, doğalgazda ise %40 oranında Gazprom'a (yani yine Rusya'ya) bağlı olan Avrupa Birliği için mühim bir alternatif kaynak ülke konumundadır. Enerji arz güvenliği ve kaynak çeşitliliği noktasında politikalar üretmek durumunda olan Avrupa Birliği'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın %60'ını enerji kaynakları oluşturmaktadır (Eurostat, agis,2020). Yüzölçümü itibariyle bölgenin en büyük ülkesi Kazakistan, Rusya ve Çin gibi Avrasya'nın iki dev ülkesi ile komşudur. Gerek Doğu Avrupa ve Orta Asya'nın kuzeyini jeopolitik kalpgah olarak tanımlayarak, buraya hakim olan gücün dünyaya da hakim olacağını savunan Mackinder'in teorisinde; gerekse kalpgahı çevreleyen kenar kuşağa hakim olabilen gücün dünyayı kontrol edebileceğini savunan Spykesman'ın teorisinde de görülebileceği üzere; Kazakistan, dünyada kara jeopolitiğinin tam merkezinde konuşlu bir ülkedir. Ve son yıllarda bu jeopolitik konumunun avantajlarını, doğal kaynak zenginlikleri ile de birleştirmek suretiyle etkili dış politik hamleler üretebilmekte; Avrupa, Rusya ve Çin arasında etkili bir denge politikası izleyebilmektedir.

AB'nin Kazakistan ile olan ilişkilerini üç dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemler;

1- Kazakistan – AB İlişkilerinde 90'lı Yıllar;

Avrupa Birliği, uluslar üstü kurumsal yapısının temsili için, birlik dışındaki ülkelere delegasyonlar açmaktadır. Bu delegasyonlar, Avrupa Birliği'nin büyükelçiliği mesabesinde. AB, Orta Asya'daki ilk delegasyonunu dönemin Kazakistan başkenti olan Almatı'da 1994 yılında açıyor (Delegasyon, agis,2020). Söz konusu delegasyon, açıldığı dönemde; Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kapsayacak şekilde bölgenin mühim 3 ülkesine hitap ediyor. İlişkilerin nispeten daha düşük seviyede sürdürüldüğü Özbekistan ile Türkmenistan'da Avrupa Evi açılıyor (Erdoğan; 2011:14). Almatı'daki delegasyon ise, 2007 yılında yeni başkent Astana'ya Nur Sultan'a taşınıyor ve Almatı'daki AB ofisi 2010 yılında kapatılıyor (Delegasyon, agis,2020).

1991 yılından itibaren bölge ülkeleri ile bölgesel ilişkilerden ziyade ikili ilişkiler kuran Avrupa Birliği, bu ilişkileri, Ortaklık ve İş Birliği Anlaşmaları adı verilen anlaşmalar vasıtasıyla hukuki zemine oturtmuştur. AB ve Kazakistan arasında 1995 yılında imzalanan Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması, 1999'da yürürlüğe girmiştir. AB ile Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması imzalayan ülkeler içerisindeki Kırgızistan da tıpkı

Kazakistan gibi 1995'te bu anlaşmayı imzalamıştır. Bu iki ülke, Orta Asya – AB ilişkilerinde her daim öncü rol oynayan iki ülke olarak söz konusu tarihten itibaren siyasi arenada yerlerini aldılar. Lakin Kazakistan'ı diğer Orta Asya ülkelerinden ayıran çok mühim farklar sebebiyle AB'nin Kazakistan'a ilgisi gitgide artarak devam etmiştir ve etmektedir (Hatipoğlu,2008:490).

Avrupa Birliği – Kazakistan ilişkileri bu dönemde yani 90'lı yıllarda ağırlıklı olarak ikili düzeyde seyretmiştir. 1991'den itibaren 2001 yılına kadar TACIS – Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım isimli program başta olmak üzere, çeşitli programlar vasıtasıyla ve çeşitli kanallarla AB'den Orta Asya ülkelerine toplam 944,4 milyon Euro yardım yapılmıştır. Bu yardımların 366,3 milyon Euro'su TACIS programı kapsamında; 153,5 milyon Euro'su Tacikistan ve Kırgızistan'a insani yardım maksadıyla; 137,4 milyon Euro'su Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'a Gıda Güvenliği Programı kapsamında ve 265,7 milyon Euro'su da makro mali yardımlar kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde TACIS yardımları şu 5 temel sektörün iyileştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır: Eğitim, enerji, taşımacılık, sınai ve ticari girişimcilik ve gıda üretimi. Özellikle Kazakistan'a dair daha somut sektörel örnekler vermek gerekirse, bunları; makroekonomik ve sektörel politikalar, üretimin geliştirilmesi, sürdürülebilir orta vadeli kalkınma, sosyal grupların korunması, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması, gümrüklerin yeniden yapılandırılması, çevresel sorunlar, yüksek eğitim reformu, ulusal petrol şirketlerinin yapılandırılması, ülkenin dünya ticaret örgütüne üyeliğe hazırlanması vb. şeklinde sıralayabiliriz (Efegil, 2008:67-69).

Özellikle 1991-1993 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti de hem Azerbaycan özelinde Güney Kafkasya ile hem de Kazakistan başta olmak üzere diğer Orta Asya ülkeleriyle çok yakından ilgilenmiş, fakat özellikle 1993 yılından sonra; bölge jeopolitiğinde Rusya, Çin ve ABD'nin epey gerisinde kalmış; bir anlamda kendi sınırlılıklarının da farkına varmıştır (Yazgan, 2015: 415). Kazakistan bu dönemde jeopolitik olarak, komşuları Çin ve Rusya'nın fazlaca etkisinde kalmıştır. Bağımsızlık sonrasında bölge ülkelerinin reformlar gerçekleştirdiği alanlar da birbirinden farklılık göstermiştir. Örneğin Kırgızistan 1990'lı yıllardan itibaren sivil toplum ve çoğulculuk gibi demokratikleşme hamlelerini içeren alanlarda gelişmeler kaydederken, Kazakistan daha çok iktisadi alanda reformlar ortaya koymuş ve özel sektör faaliyetleri ile dış ticari ilişkileri geliştirme vb. alanlarda gelişmeler kaydetmiştir (Şemşit,2015:85).

Avrupa Birliği de 1990'lı yıllarda Yugoslavya'daki çatışmalar, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin üyelik sorunları, Rusya ile ilişkiler vb. sebeplerle Orta Asya ülkelerini önceleyememiş olsa da özellikle Kazakistan'ın, AB için yeri her daim farklı ve özel olmuştur. Bunu sürekli gelişen ticari ilişkilerden de anlamak mümkündür. Ayrıca Kazakistan'ın Orta Asya'nın en gelişmiş ekonomisi olduğunu da eklemek gerekmektedir. Örneğin Kazakistan dışındaki dört Orta Asya ülkesi, AB'ye mal ihraç ederken, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi adı verilen bir kolaylık sayesinde daha az vergi ödeyerek ihracat yapabiliyorken; Kazakistan ise gelir düzeyinin yüksekliği sebebiyle bu kolaylıktan istifade edememektedir. Bu durumun temel sebebi de aslında Kazakistan'ın sadece Rusya ve Çin ile değil, aynı zamanda AB ile de kurduğu ticari ilişkiler neticesinde ülke ekonomisinin büyüyor olmasıdır (Yazgan,2015:408).

2- 21. Yüzyıl Başlarında Kazakistan-AB İlişkileri: 2001-2010 Yılları Arası;

İçerisinde bulunduğumuz yüzyıl, ABD'yi sarsan 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin bu saldırılara cevaben gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak hareketları ile başlamıştı. Vuku bulan bu hadiseler ve stratejik hamleler, tüm büyük güçlerin kendi stratejilerini yeniden gözden geçirmelerine ve güncellemelerine sebep olmuştur. Avrupa Birliği de 2001'den itibaren Orta Asya ülkelerine yaptığı teknik yardımları, bu ülkelerin öncelikli olarak demokratikleşme ve liberalleşme yolunda attığı adımlara yani ilerleme şartına bağlı kılmaya başlamıştır. Bu noktada AB tarafından deklare edilen ve 2002-2006 yıllarını kapsayan ilk Orta Asya Bölgesel Strateji Belgesi, bölgesel yardım stratejilerinde, bahsettiğimiz bu yeni konsepti de belirlemiştir (Efegil,2008:73). Yeni yardımlar yapılırken AB artık dünyadaki yeni stratejik koşullar gereği daha stratejik bir perspektifle bölgeye yaklaşmaya karar vermiştir. Dolayısıyla AB bu yardımları artık söz konusu strateji belgesi ve 2004-2007 yıllarını kapsayan “Tanıtıcı/İndikatif Program” istikametinde yapmaya başlamıştır (Hatipoğlu,2008:492). 2003-2004 yıllarında ise yukarıda ifade edilen sebeplerle yeni stratejik hamleler ve güncellemelere ihtiyaç duyan Avrupa Birliği, iki mühim strateji oluşturmuş ve bunları deklare etmiştir. Bunlardan ilki, “AB Komşuluk Politikası”nın oluşturulmasını sağlayan Geniş Avrupa Komşuluğu Belgesi ve Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi ile ortaya konmuştur Diğeri ise 2003'te kabul edilen Avrupa Güvenlik Stratejisi'dir (Erdoğan, 2011:33).

Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması'nın yanı sıra, Kazakistan ile Avrupa Birliği arasında; 2002-2004 yılları arasında işler olan Çelik Anlaşması, Euratom ve Kazakistan

arasında imzalanan ve 2003'te yürürlüğe giren Nükleer Güvenlik Anlaşması, 2002'de imzalanan Nükleer Füzyon Anlaşması ve Nükleer Enerjinin Barışçıl Amaçlarla Kullanılması gibi anlaşmalar da söz konusu ikili ilişkilerde mühim bir yer teşkil eder. Ayrıca bu dönemde, daha evvelden kurulan Ticaret ve Yatırım Alt Komitesi'nin ismi "Ticaret, Yatırım, Enerji ve Ulaştırma Alt Komitesi" şeklinde yeniden güncellenmiş; adalet ve iç işleri ile alakalı konularda etkin olacak bir alt komite daha kurulmuş; enerji alanında ise 2006 yılında iki taraf arasında varılan mutabakatı simgeleyen bir memorandum imzalanmıştır. 2006 rakamlarına göre birinci ticaret ortağı (Rusya ve Çin'e rağmen) Avrupa Birliği olan Kazakistan'a, 2005 yılında yapılan yatırımların %40'ı Avrupa Birliği kökenli olmuş ve bu yatırımlar; petrol, bankacılık, doğalgaz ve metal sanayii alanlarında yoğunlaşmıştır. Yine 2006 yılının rakamlarına göre Kazakistan, AB'nin ticari partnerleri arasında 30. sırada olup, AB ticareti içerisinde Kazakistan'ın payı %1'e yakındır. AB'nin Kazakistan ticaretindeki payı ise %36 civarındır. Kazakistan'ın yaptığı ithalatın %60'a yakını makine ve ulaşım ekipmanı oluştururken; ihracatının önemli kısmını ise maden ürünleri (%90'a yakın), hammadde, demir-çelik ve kimya ürünleri gibi ara mallardır (Hatipoğlu,2008:496).

Avrupa Birliği, yeni güvenlik anlayışı ve stratejisi doğrultusunda, 2005'te TACIS'in yerine geçecek olan "Kalkınma İş birliği Aracı" isimli belgeyi; 2006'da ise 2005-2010 yılları arasını kapsayan İndikatif Programı ve 2007-2013 yılları arasını kapsayan Orta Asya Strateji Belgesi'ni kabul etti (Efegil,2008:74). Artık Orta Asya'ya yapılan tüm yardımlar, söz konusu stratejiler doğrultusunda ve "Kalkınma ve İş Birliği Aracı" kapsamında yapılacaktır. TACIS programı bir anlamda güncellenmiş ve daha stratejik bir forma bürünmüştür. Bu kapsamda Kazakistan'a; KOBİ'lerin ve STK'ların geliştirilmesi, bölgesel yönetim ve kamu yönetim reformu, gümrük köpekleri eğitimi, deniz ürünleri vb. alanlarda yardımlar yapılmış, destekler verilmiş olup; ayrıca Kazakistan, Orta Asya Sınır Yönetimi Girişimi ve Orta Asya Uyuşturucu Eylem Planı programlarından da faydalanmaktadır (Hatipoğlu,2008:496).

Avrupa Birliği, 2004 yılında Bakü Girişimi'ni başlatmış ve Orta Asya – Karadeniz – AB istikametinde öncelikli olarak bir enerji koridoru oluşturma niyetini, ikincil olarak ulaştırma koridoru niyetini açıkça ortaya koymuş; ayrıca bir Orta Asya enerji pazarı vücuda getirme isteğini de açıkça beyan etmeye başlamıştır. 2006'da Kazakistan ile AB arasında "Karşılıklı Anlayış Belgesi" başlığı altında enerji alanında

bir memorandum imzalandı. Bahsi geçen memorandum ile tarafların şu hususlarda ortak çıkarlarının olduğu belirtilmiştir. (Efegil,2008:71);

- a) Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler ve bu ülkelerin komşularını kapsayan bölgesel enerji pazarı kurulması,
- b) Yeni enerji altyapıları için mali desteğin sağlanması,
- c) Enerji politikalarının geliştirilmesi
- ç) Bölge enerji pazarları ile AB arasında bütünleşmenin sağlanması.

Bu çıkarların hayata geçirilebilmesi içinse iki taraf şu adımları atmayı taahhüt etmiştir:

- 1- Enerji politikalarının geliştirilmesi ile ilgili karşılıklı bilgi alışverişinde bulunulması,
- 2- Muhtemel enerji projeleri hakkında düzenli istişarelerde bulunulması,
- 3- Yeni enerji taşımacılık altyapısının geliştirilmesini kolaylaştırmak (Ki bu bağlamda, anlaşma imzalayan taraflar, Odessa-Brody-Plock petrol boru hattının Orta Asya'ya doğru genişletilmesini ve bu boru hattına Kazakistan'ın petrol vermesini kabul ettiler.),
- 4- Mevcut altyapının iyileştirilmesi.

Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki özel ilişkiler bazı zamanlarda ciddi eleştirilere de konu olabiliyor. Örneğin 2005-2007 döneminde, Kazakistan ve Türkmenistan'ın; insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi, vb. konularında ilerleme kaydetmemelerine rağmen, diğer Orta Asya ülkelerinin konu edildiği gibi herhangi bir olumsuz AB deklarasyonuna konu edilmemeleri; enerji kaynak zengini olmaları hasebiyle AB'nin ayrımcılığının bir neticesi olarak yorumlanıp eleştirilmiştir. Ayrıca Kazakistan'ın STK'lar ile geliştirdiği yetersiz diyalog da AB tarafından, STK'ları kontrol etmeye yönelik bir hamle olarak değerlendirilmiştir (Yazgan; 2015:413).

Almanya, Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde çoğu zaman öncü ülke olarak rol almaktadır. Bu öncü rolün en önemli sebeplerinden ve vasıtalarından birisi de Kazakistan'da yaşayan 200 bin civarındaki Alman diasporasıdır. Ayrıca 2007'de AB'nin yayınladığı Stratejik Ortaklık Belgesi de Almanya'nın dönem

başkanlığında oluşturulmuştur. Almanya Kazakistan'da makine, inşaat, tarım, eğitim vb. pek çok sektörde çok etkili bir ticari aktördür (Şemşit,2015:104).

3- Kazakistan-AB İlişkilerinin Son Yılları

Kazakistan'ın 2010 yılında AGİT (Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı)'ın dönem başkanlığını üstlenmesi; zaten diğer Orta Asya ülkelerine göre AB ile ilişkileri çok üst düzeyde olan Kazakistan'ın, AB için önemini perçinlemiştir. AGİT, Soğuk Savaş döneminde kurulmuş ve çeşitli dönemlerde doğu bloğu ve batı bloğu ülkelerini aynı masa etrafında oturtmayı başaramış bir teşkilattır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında, eskisi gibi bir sürtüşme/çekişme forumu olmaktan çok, gerçek anlamda kuzey dünyada doğu-batı diyalogunu hayata geçirebilen bir örgüt halini almıştır AGİT. İşte Kazakistan'ın böylesi mühim bir görevi üstlenmesi, aslında Kazakistan'ın da coğrafyada talip olduğu rolü gözler önüne sermektedir. Doğu-batı köprüsü misali bir rol üstlenen Kazakistan, her ne kadar Çin ve Rusya ile derinlikli ilişkiler kursa da Avrupa Birliği ile arasındaki ilişkileri de gitgide derinleştirme yolunda adımlar atmaktadır (Şemşit,2015:107).

Yine 2010 yılında kurulan ve Avrupa Yatırım Bankası ile diğer Avrupalı finans kuruluşlarından Orta Asya'ya yatırım çekmeyi ve bu yatırım desteğinin kullanımını sağlamayı amaçlayan bölgesel “Yatırım Aracı”na, 2010-2013 yılları arasında 65 milyon Euro tahsis edilmiş; bunun yarısı Kazakistan'daki yerel bankaların enerji verimlilik projelerinin finansmanına ayrılırken, diğer yarısı ise Tacikistan'daki sıhhi su sistemlerinin iyileştirilmesine ayrılmıştır (Şemşit,2015:102).

Kazakistan, Orta Asya ülkeleri içerisinde, Avrupa Birliği ile “Genişletilmiş Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması” imzalayan tek ülke durumundadır. Daha önce 1995'te imzalanıp, 1999'da yürürlüğe giren Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması ile ikili ilişkiler hukuki bir zeminde yürütülmeye başlamıştı. Genişletilmiş Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması ise; söz konusu ticari, iktisadi ve siyasi ilişkilerin hem hukuki zemininin genişletilmesini hem de derinliğinin artırılmasını sağlayacak bir anlaşmadır. Bu anlaşmanın müzakereleri 2011 yılında başlamış, 2015'te karşılıklı imzaları atılmış ve bu tarihte Kazakistan, AB'nin istediği reformları gerçekleştireceğini taahhüt etmiştir (Delegasyon, agis, 2020). 2016 yılında anlaşmanın bazı maddeleri geçici olarak yürürlüğe girmiş, 2017 Aralık'ta ise Avrupa Parlamentosu'nda oylanarak kabul edilmiştir (Kazakistankz, agis,2020). Söz konusu Genişletilmiş Ortaklık ve İş Birliği

Anlaşması, bahsi geçen sürecin nihayetinde, 1 Mart 2020’de yürürlüğe girmiştir (TRT Avaz, agis,2020).

2.4.2. AB- Kırgızistan İlişkileri

Çarlık Rusya’ya direnişin merkezi olan Fergana vadisi, 1917’den sonra Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşım yıllarca bölgede kargaşaya neden olmuştur. 1980’li yıllar ile 1991’li yıllar arasında, Kırgızistan’ın güney-batısında yer alan Batken vilayeti Kırgız-Tacik çatışmalarının yoğun olarak yaşandığı bölge olmuştur. Kırgızların 130.000 km² genişliğinde ve 30 bin nüfuslu Fergana Vadisi’nin güney bölgesinde Voruh isminde, Tacikistan’a bağlı bir yerleşim alanı bulunmakta olup bu bölge nüfusunun yalnızca %5’i Kırgızlardan oluşmaktadır. 2018 verilerine göre Kırgızistan’da ise Kırgızlar toplam nüfusun %73’ünü, %14,3’ü Özbek, %6,9’u Rus, %1,1’i Dungan, %1’i Ukraynalı, %1’i Uygur ve diğer milletlerden oluşmaktadır. Bölge konumu ve demografik yapısı itibariyle Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kontrol edilmediğinden terör hareketlerinin rahatça yerleşebildiği güvensiz bir bölge haline gelmiştir. Kırgızistan topraklarında 50 bin nüfuslu Özbekistan’a ait bir parça, Özbekistan topraklarında ise 600 kişilik Barak isimli bir alan bulunmakta olup bu kargaşa Kırgızistan ile Özbekistan arasında gerginliklere neden olmaktadır. Şubat 2001’de iki ülkenin sınırları Kırgızistan’a bağlı Soh’un, Özbekistan ile birleştirilmesinde anlaşmaya varılmış olsa da Kırgızistan’da hem muhalefet hem de halk tarafından Tacik sınırındaki bölgelerle bağlantısı kesileceğinden ve bu bölgelerin kontrolü zorlaşacağından tepkiyle karşılanmış ve imzalanmamıştır. Bu durum, Soh bölgesinde, sınır hattının meskûn mahal içinden ilerliyor olması, bölgedeki su paylaşımı, gibi konularını doğurmuştur. Günümüzde sınır sorunları Fergana Vadisi içerisinde devam etmektedir ve bu sorunlar büyük güvenlik meselelerine neden olmaktadır (Güher,2018:7).

Orta Asya bölgesinde, Kırgızistan ile Tacikistan Yukarı Çıgır (MEMBA); Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ise Aşağı Çıgır (MANSAP) ülkeleri olarak bilinmektedir. Orta Asya’nın en büyük akarsuyu Sirderya ırmağı kaynağını Kırgızistan’dan almakta olup Aral Gölü havzasının %78 Kırgızistan ve Tacikistan kaynaklı akarsulardan oluşmaktadır. Kırgızistan elinde tuttuğu su gücünü hidroelektrik santralleri sayesinde yazın elinde tutarak, kışın ise salarak elektrik enerjisine

dönüştürmektedir. Bu enerji bölgenin önemli bir gelir kaynağını oluşturmakta olup Tacikistan ve Kırgızistan'da bulunan su kaynaklarındaki paylaşım %80 oranında komşu ülkelere bedelsiz olarak verilmektedir. Kırgızistan, Tacikistan ile birlikte ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek için dış politikada elektrik enerjisi sektörünün geliştirilmesini öncelik olarak kabul etmiştir. Kırgızistan ve Tacikistan akarsularının debilerine yapılan müdahale doğrudan Özbekistan'ı etkilemektedir. 2000'li yıllarda Özbekistan ve Kırgızistan arasında su sorunundan kaynaklı bir gerginlik yaşanmış olup Özbekistan gönderdiği doğalgazı keserken, Kırgızistan bölgenin en büyük barajı Toktogul'un suyunu boşaltarak üretimini arttırdığı elektrik üretimi ile karşılık vermiştir. Gerginlik sonucunda Özbekistan'ın pamuk tarlaları bataklık olmuş ve Kırgızistan-Özbekistan sınırında Özbekistan, helikopterleri ve mekanize birlikleri ile Toktogul Hidroelektrik Santralini almak için askeri tatbikatı gerçekleştirmiştir. 2006 yılında yine iki ülke arasında bir su sorunu yaşanmış olup bu sorun Özbeklerin Kırgızistan'a pazarlayacağı doğalgaz karşılığında Kırgızların da Özbekistan'a tarım alanlarını sulamak amacıyla göndereceği suyu arttıracaklarını kabul etmesiyle sorun ortadan kaldırılmıştır. Görüldüğü üzere suyun paylaşılmasını kontrolü altına almayı isteyen Kırgızistan ve Tacikistan (MEMBA), barajlar inşa ederek ekonomik kalkınmalarını sağlamanın yanı sıra, kendilerinden daha zengin olan ülkeleri diğer Orta Asya ülkeleri ile yapacakları ekonomik anlaşmalarda koz olarak kullanmaktadır (Güher,2018:13).

AB, Kırgızistan ilişkilerini 2005 Kırgızistan devlet darbesi öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırabiliriz. Devrim öncesi dönemde Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev, "İpek Yolu Diplomasisi" doktrininde Kırgızistan'ın tüm İpek Yolu bölgesi devletleri ile iş birliği geliştirme yolunda çaba göstereceği belirtilmiş ve "Kırgızistan – Komşu Ülkeler", "Kırgızistan – Avrupa" ve "Kırgızistan – Doğu ve Güney-Doğu Asya" başlıkları altında iş birliği geliştirmenin temel yönleri yer almıştır. "Kırgızistan – Avrupa" yönünde, Özellikle Doğu Avrupa devletleri ile iş birliği geliştirmenin gerekliliği ve sağlayacak avantajları, Kırgızistan ile birlikte komşu ülkelerinde güvenlik, ekonomik iş birliği ve demokratik kuruluşların geliştirilmesi alanlarında Avrupa kurumlarının faaliyetlerine katılmasının Kırgızistan için önemli olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda devrim öncesi dönemde Kırgızistan'ın dış politikasında AB, güvenlik, ekonomik iş birliği, ikili ilişkileri geliştirmek ve demokratik kuruluşların geliştirilmesi alanlarında yer almıştır. Devrim sonrası

dönemde ise 2007 yılında Kırgızistan'da "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Dış Politika Konsepti" kabul edilmiştir. Bu konseptte Kırgızistan dış politikasının öncelikleri ve ana yönleri; Dış siyasi yöntemler ile ulusal güvenliği güçlendirmek, gelişimin ulusal önceliklerini gerçekleştirmek üzere elverişli dış ortam oluşturmak, uluslararası alanda Kırgızistan'ın olumlu imajını pekiştirmek, dış politika faaliyetlerinde etkili bir sistem oluşturmak olmuştur (Zhumabekova,2014:30).

AB'nin 2001–2003 yılları arasında TACIS programı kapsamında Kırgızistan yardımları; kurumsal, yapısal ve idari reformlar; özel sektörün ve ekonomik gelişimin desteklenmesi ve altyapı gelişimi olarak hedefler belirlenmiş ve bu hedefler 2001 Ulusal Aksiyon Programı, merkezi ve yerel kademelerdeki kamu yönetimi reformunun desteklenmesi, bankacılık dışındaki finansal sektörün ve ulaşım sektörlerinin desteklenmesi gibi projelerle desteklenmiştir. 2004 yılına bakıldığında Kırgızistan toplam ithalatının %13,1'ini ve ihracatının %5,4 gibi küçük kısmı AB ülkelerine gerçekleşmiştir. 2005 yılında AB'nin ticaret yaptığı ülkeler arasında 160. sırada görülürken, Kırgızistan'ın ticaret yaptığı ülkeler arasında AB, 5. sıradadır. 2006 yılına gelindiğinde AB'nin Kırgızistan ithalatı 17 milyon avro olarak gerçekleşirken, Kırgızistan'a ihracatı 180 milyon avro olmuştur. 2009 yılında AB ve Kırgızistan arasında dış işleri bakanları düzeyinde Bişkek'te yapılan bir görüşmede, kadınlar ile çocukların, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının iyileşmesini sağlama, insan haklarını savunmada ulusal çareler görüşülmüş olup Kırgızistan temsilcileri Brüksel'de yapılacak bir toplantıya davet edilmiştir (Kambarova,2009:152).

AB ve Kırgızistan ilişkilerinin yasal zeminine bakıldığında 1999 yılında imzalanan Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması görülmektedir. Bu tarihten itibaren yılda iki kez bakanlar seviyesindeki İş Birliği Komiteleri aracılığıyla İş birliği Konseyi toplantıları yapılmaktadır. AB'nin Kırgızistan ile ilişkileri diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak daha ziyade güvenlik ve istikrar üzerine yoğunlaşmıştır. Kırgızistan'ın jeopolitik konumu, ekonomik yapısı, sınır çatışmaları ve demografik yapısı AB ile ilişkilerinin geliştirilmesine imkân tanımamıştır. Sovyet Rusya'nın son bulması ile birlikte Rus nüfusun 1/3'ünün ülkeyi terk etmiş olmasına rağmen Kırgızistan'da Rus etkisi halen devam etmektedir. Kırgızistan'da AB varlığı 2009 yılına kadar belirgin olmamakla birlikte Aralık 2009'da AB Delegasyonu'nun açılmasıyla belirgin hale gelmiştir (Süar,2011:64).

AB, 1991-2006 yılları arasında TACIS çerçevesinde Kırgızistan'a 197,95 milyon Euro yardım yapmıştır. AB desteği ile Orta Asya'da, Fergana Vadisi, Bişkek (Kırgızistan) ve Kaşgar'ı (Çin) bağlayan yeni demiryolu inşası için fizibilite incelemesinin hazırlanmasına yönelik projeler gerçekleştirilmiştir. Termez-Duşanbe-Sarıtaş karayolunun Kırgızistan'a ait kısmının yeniden yapılandırılmasına yönelik fizibilite öncesi ve fizibilite incelemesinin hazırlanması, Aktau (Kazakistan) feribot limanının rehabilitasyonuna yönelik projeler gerçekleştirilmiştir. AB-Kırgızistan ilişkilerinde iş birliği alanları çoğunlukla, 'yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi' ve 'iyi yönetim ve ekonomik reformlar' alanlarına yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni, Kırgızistan halkının %40'ının yoksulluk sınırının altında yaşaması baskın olmuştur. Bu kapsamda 2011-2013 yıllarında AB tarafından ikili programlar için 51 milyon Euro yardım tahsis edilmiştir. Ayrıca topraklarının büyük bölümünün doğal afet riski taşıyor olması nedeniyle Kırgızistan, 2003 yılında Avrupa Komisyonu İnsani Yardım ve Sivil Koruma Ofisi tarafından Orta Asya afete hazırlık programına dahil edilmiştir. Ayrıca AB, 1996 yılından bu yana Kırgızistan'da gıda güvenliğinin sağlanmasına yönelik yardımlarda da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Özbek-Kırgız çatışmasının ortaya çıktığı 2010 yılında, Özbekistan sınırlarına doğru kitlesel halde yer değiştirmeye maruz bırakan insan kaynaklı afet sonucunda, insanların en acil ihtiyaçlarının karşılanması için AB, 5 milyon Euro miktarında insani yardım da yapmıştır (Zhumabekova,2014:100).

2.4.3. AB-Özbekistan İlişkileri

Özbekistan, 1990'lı yılların başlarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliğinin dağılmasından sonra kurulan 15 ulus devletten biri olarak bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak bu bağımsızlığa hazırlıksız olan Özbekistan, tıpkı diğer ulus devletler gibi güvenlik, ekonomik, politik ve devlet organlarındaki kurumsallaşma sürecinde pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu süreçte Özbekistan, alışlagelmiş merkeze bağlı yönetilen ekonomiden sıyrılıp dünya ile bütünleşme politikasını hayata geçirebilmek için serbest piyasaya geçmiştir. Bu politikasını gerçekleştirebilmek için elindeki tek önemli potansiyel ise enerji kaynakları olmuştur. AB uzun süre tüm Orta Asya ülkelerine benzer şekilde Özbekistan politikasında da eylemsiz kalmayı tercih etmiştir. Avrupa Birliği için ekonomik iş birliği ve güvenlik konuları daima çok önemli hususlar olarak gündemini korumuştur. Son yıllarda uluslararası ilişkilerin en önemli gündem

maddesi olan, petrol ve doğalgaz dış politika yapımını etkileyen faktörler arasında yerini almıştır. Enerji arzı güvenliği özellikle ileri sanayi ekonomileri ve askeri güçler açısından AB dış politikasına enerji arzı güvenliği konusunu dahil etmenin önemini kavratmış ve artan enerji ihtiyacı onu yeni kaynaklara yöneltmiştir (Dağcı ve Çaman,2013:6).

AB'nin enerji kaynağındaki tekelden sıyrılması gerektiğini kavramasına neden olan 2006 yılındaki Ukrayna ve Rusya arasındaki doğalgaz konusunda ortaya çıkan uyuşmazlık ciddi bir krize neden olmuştur. Birliğin Rusya'ya olan enerji bağımlılığının enerji arzı güvenliği nedeniyle ortak stratejide hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda AB hiç olmadığı kadar Orta Asya enerji kaynaklarını önemsemeye başlamış ve bölgenin enerji güvenliği ile ilgisini anlayarak Orta Asya ülkelerine yönelik politika sürecini oluşturmaya başlamıştır. Orta Asya bölgesinin sahip olduğu enerji kaynaklarının dünya piyasasına sunulabilmesi için çevresindeki ekonomik ve siyasi olarak riskleri arttıran ülkelerden geçirilmek zorunda olan uzun boru hatları AB ülkeleri ve yatırımcıları finansman olmada ağır davranmaya itmiştir. Bir başka hususta diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Özbekistan'ın baskıcı yönetimi ile ilişkilerini geliştirmek, AB'nin değerleri ile çıkarlarının çatışmasına neden olmuştur. Başka bir deyişle; AB'nin insan hakları, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetişi gibi değerleri ile güvenlik arasında kalması da ilişkilerin ağırdan alınması için bir diğer husus olmuştur. AB bu konuda denge politikası uygulamayı tercih etmiştir.

2005 yılında Özbekistan'daki ölüm cezaları kaldırılmıştır. 2001'li yıllarda AB-Orta Asya ilişkileri bir önceki dönemden farklılaşmıştır. 11 Eylül 2001 saldırılarının sonrasında Kırgızistan ile Özbekistan'da askeri üsler kurulmuştur. 2005 yılında Özbekistan'da AB delegasyonları açılmış ve AB-Orta Asya temsilcisi olarak Jan Kubis atanmıştır. 1996 yılında Özbekistan ile imzalanan Ortaklık ve İş Birliği anlaşması 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Kafkasya ile Orta Asya bölgelerinde oldukça zengin enerji kaynakları keşfedilmemiş şekilde kalmış olup Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan çevrelerinde yoğunlaşmıştır. Özbekistan da tıpkı diğer Orta Asya ülkeleri gibi AB için önem kazanmış, Nabucco projesi ile enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması AB'nin enerji güvenliği açısından ciddi katkı sağlayacağı düşünülmüştür (Kaya,2017:6).

AB'nin Orta Asya ülkelerine karşı artan ilgisi sonucu; Orta Asya ülkeleri ile toplu anlaşmalar yapmayı tercih etmemiş, ayrı ayrı anlaşmalara imza atmıştır. Bu

anlaşmalardan biri olan TACIS (teknik yardım) yardımlarından Orta Asya ülkeleri 1991-1999 yılları arasında yaklaşık 312 milyon Euro tutarında faydalanmıştır. Söz konusu tutarın büyük çoğunluğundan Kazakistan ile birlikte Özbekistan yararlanmıştır. Esra Çayhan'ın Avrupa Birliği Orta Asya Politikaları raporunda aktardığı gibi, Nükleer güvenlik ve çevre en çok yardım yapılan sektörler olurken; sosyal hizmetler, kamu yönetimi reformu ve eğitim ikinci sırada yer almaktadır. Özbekistan 1992 yılından itibaren TACIS programından faydalanmakta olup ortalama 161,85 milyon Euro destek kullanmıştır. AB'nin ülkede desteklediği projeler ise; resmi istatistiklerin, kamu yönetimi ve gümrüklerin iyileştirilmesi, sivil toplumun ve bölgesel girişimlerin desteklenmesi yönünde olmuştur. Özbekistan, Fergana vadisindeki yoksulluğun azaltılması konusunda Avrupa Birliğinden yardım almaktadır. Özbekistan ile AB ilişkileri genellikle Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması çerçevesinde; İş Birliği Konseyi, İş Birliği Komitesi, Parlamentolar arası İş Birliği Komitesi, Ticaret ve Adalet, İç İşleri Alt Komitesi vasıtasıyla yürütülmektedir (Hatipoğlu,2008:11).

AB 2011 yılına kadar Özbekistan için ortalama 52 milyon dolar güvenlik harcaması yapılmıştır. Özbekistan, 447,400 km² yüz ölçüme sahiptir. Nüfusu 33 milyondur. 50 milyar dolar GSMH'ya sahiptir. AB'nin Orta Asya Bölgesindeki ikinci büyük ticari ortağıdır. AB'nin Özbekistan ile yaptığı 2010 yılındaki ithalatı 549 milyon dolardır. Yaklaşık 1.645 milyon dolar tutarında da ihracatı bulunmaktadır. 2008 yılından sonra AB'nin ithalatı düşerken, ihracatı yükselmiştir. Özbekistan'ın AB ihracatında maden ve metaller, tekstil, tarım, konfeksiyon ürünleri ilk sıralarda yer alır. İthalatında ise; elektrikli eşya, makine ve kimyasallar yer almaktadır. Özbekistan'ın AB ile ithalat oranı %21 iken AB'nin Özbekistan ile ihracatı %0,1 dir (Edoğan,2011:23).

Nisan 2019 tarihinde Avrupa Birliği'nin (AB) Orta Asya Özel Temsilcisi Peter Burian ve Afganistan Özel Temsilcisi Roland Kobia, ile temaslarda bulunmak üzere geldikleri Özbekistan'da Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov ile bir araya geldi. Bu görüşmede, Özbekistan ile AB arasındaki çok yönlü iş birliğinin durumu ve perspektifleri ile Afganistan'ın sosyo-ekonomik kalkınması ve kurumakta olan Aral Gölü sorununun çözümüne yönelik iş birliği konuları ele alındı. AB heyeti siyasi, ticari-ekonomik, yatırım, bilim-teknik, kültürel ve diğer alanlardaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi için yeni imkânlar sunan Özbekistan'daki geniş kapsamlı reform süreci ve bu sürecin ilk sonuçlarını olumlu değerlendirdi. Görüşmede tarafların, bu yıl yapılması öngörülen ortak etkinlikler, tarafların gündemini oluşturan meseleler ve uluslararası ile

bölgesel konularda fikir alışverişinde bulunuldu. AB heyetinin ve Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Afganistan Özel Temsilcisi İsmatulla Ergaşev ile bir araya geldi. Özbekistan'ın Afganistan'da siyasi sürecin başlatılması ve bu yönde olası iş birliğini destekleme çabalarını, Özbekistan'ın Afganistan'da gerçekleştirdiği altyapı projelerini, Afganistan'a ekonomik yardım çerçevesinde ikili ve çok taraflı sosyal-insani projelerin uygulanmasına yönelik beklentileri ile Afgan gençlerin Özbekistan'da eğitim almasını destekleme meselelerini ele aldı. AB heyeti ülkedeki temasları kapsamında, Özbekistan'ın Afganistan ile sınır vilayeti olan Surhanderya'da incelemelerde bulundu. Bölgeden Afganistan'a ithalat-ihracatın arttırılmasına yönelik kurulan "Termez Kargo" lojistik merkezini ziyaret etti. Özbekistan son zamanlarda AB heyeti tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Avrupa Birliği'nin Özbekistan'a olan ilgisi gün ve gün artmaktadır.

2.4.4. AB-Tacikistan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1992 yılında Tacikistan'da İslamcı güçler ve seküler arasında bir iç savaş başlamış ve 1993 yılında kanlı bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu savaş “Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı”nın (AGİT) girişimi ve 1997’de muhalif grup ile hükümet arasında yapılan antlaşmayla ancak bitmiştir. AB, Tacikistan iç savaşı döneminde insani yardım programlarıyla destek olmuştur. Bu konularda yardım edilmesinin temel amacı diğer Orta Asya ülkelerinin sınırlarında meydana gelebilecek insan, silah, uyuşturucu kaçakçılığını önlemektir. Tacikistan, Afganistan ile olan sınır komşuluğu nedeniyle İslami aşırı gruplar, uyuşturucu kaçakçılığı ve çatışma tehdidi alanlarında geliştirilen TACİS programında yer alan “Orta Asya Sınır Yönetimi Programı (Border Management Programme In Central Asia BOMCA)”ndan ve “Orta Asya Uyuşturucu Eylem Planı (Central Asia Drug Action Programme CANDAP)”ndan en çok yardım alan ülkedir. Orta Asya Sınır Yönetimi (Border Management Central Asia BOMCA) gereğince Tacikistan’a sınır güvenliğinin sağlanabilmesi için 2003 yılında 12 milyon Euro ayrılmıştır (Türk,2017:91). Hibe biçiminde sağlanıp belirli hedefleri olan küçük çaplı projelere yönelik programlar aracılığıyla dağıtılan TACİS yardım programından 1991-1999 yılları arasında Orta Asya ülkeleri toplamda 312 milyon Euro faydalanmış olup Tacikistan bu dönemde programdan en düşük düzeyde yardım alırken Özbekistan ve Kazakistan tutarın büyük çoğunluğunu almıştır (Kaya,2017:9).

1991-2002 yılları arasında AB Orta Asya devletlerine toplamda 944,4 milyon Euro yardım yapmıştır. Bu yardımın 153,3 milyon Euro'su İnsani Yardım programı kapsamında Kırgızistan ve Tacikistan'a; 366,3 milyon Euro'su TACIS programından, 137,4 milyon Euro'su Gıda Güvenliği Programı kapsamında Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a ve 265,7 milyon Euro'su da makro mali yardım kapsamında yapılmıştır (Erdoğan,2011:47). Tacikistan iç savaşı ve devamında gelen siyasi sorunlar nedeniyle TACIS yardımları 1992-1997 yıllarında askıya alınmış ve 2002 yılında alınan bir kararla yardımlar iki katına çıkarılarak yeniden sürdürülmeye başlanmıştır. Toplamda AB Komisyonu tarafından Tacikistan'a 1991-2001 yıllarında ekonomik, sosyal ve insani alanlarındaki sorunlarında kullanılmak üzere 370 milyon Euro yardım yapılmıştır (Türk,2017:91). Avrupa Komisyonu İnsani Yardım Ofisi, 1992 yılından itibaren Tacikistan'a 1993-2014 yıllarında 175 milyon Euro insani yardımda bulunmuştur (Zhumabekova,2014:103).

11 Eylül 2001 olayları sonrasında ortaya çıkan ve 2004 yılı şubat ayında uygulamaya konulan “Orta Asya Uyuşturucu Hareket Programı” (CANDAP- Central Asia Drug Action Programme) ile İslamcı isyancıların ve uyuşturucu kaçakçılarının Tacikistan-Afganistan sınırından geçmesi engellenmeye çalışılmıştır. 15 Haziran 2015 tarihinde Letonya önderliğinde ki programın dokuzuncu aşamasında; Orta Asya ülkeleri arasında mal ve kişilerin yasadışı dolaşımını azaltma, göçmen akımının kontrolü, ticaret ve geçiş kolaylığının sağlanmasının hedeflendiği ve programın 2018'e kadar süreceği açıklamıştır (Kaya,2017:11).

AB demokrasi ve insan hakları konusunda Tacikistan'la özel “İnsan Hakları Diyaloğu” inisiyatifi başlatmıştır ve de Tacikistan'da insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi için her yıl sivil toplum semineri düzenlemektedir. Her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen bu görüşmelerin ilki 2008 de toplanmıştır. 2015-2019 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan İnsan Hakları ve Eylem Planı ile de Tacikistan'da insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi desteklenmiştir. AB, Tacikistan'da demokrasi ve insan hakları konulu projelere destek amaçlı her iki yılda bir 100 bin Euro yardım yapmaktadır (Türk,2017:91). Ayrıca AB'nin insan hakları ve demokrasi konusunda ki çabaları neticesinde Tacikistan ve Kırgızistan'da işkence karşıtı mevzuat oluşturulduğu da savunulmaktadır (Yazgan, 2015:418). Ancak bunlara rağmen 2011 yılında bireysel özgürlükler ve siyasi hakları esas alarak Freedom House'un hazırladığı Dünya

Özgürlük Raporuna göre Tacikistan “özgür olmayan ülkeler” kategorisinde yer almaktadır (Samur;2012)

AB’nin Yoksulluğu Azaltma Programı (Poverty Alleviation Programme PALP) ile Tacikistan- Afganistan sınırı ile Güney Tacikistan’da ki Fergana vadisinde küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi, temiz içme suyu, tarımsal iş birliği ve tarımsal eğitim alanlarında destek verilmektedir (Özalp, 2011:29)

AB Yatırım Bankası’nın Orta Asya Ülkeleri arasında ilk anlaştığı ülke Tacikistan’dır. Avrupa Birliği Yatırım Bankası ve Tacikistan arasında 2009 yılında çerçeve anlaşma imzalanmış olup bu anlaşmanın içeriği çevre sorunları ve enerji sektörleri odaklıdır (AB Dış Eylem Birimi). Ekim 2004’de imzalanıp 1 Ocak 2010’da yürürlüğe giren AB-Tacikistan Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması ile de iki taraf içinde yeni bir döneme girilmiş ve bu antlaşmayla insan hakları, demokrasi, yasa dışı faaliyetlerin önlenmesi, yasa dışı göçün önlenmesi ve güvenli ticarete kadar birçok alanda iş birliği hedeflenmiştir. AB Komisyonu Tacikistan ile mesleki eğitim, sağlık ve eğitim gibi alanlarda bölgesel kalkınmaya önem vermiştir. Nitekim bu öncelikler 2014-2020 dönemi için hazırlanan programda ön görülmüştür. AB Tacikistanlı öğrencilerin birlik üyesi devletlerde eğitim alabilmeleri için Erasmus Plus programından yararlanmaktadırlar ve Tacikistan’da her yıl Avrupa haftası düzenlenmektedir (Türk.2017:91).

Tacikistan’ın dış ticaret hacmine bakıldığında AB’nin beşinci sıra da olduğu görülmektedir. Fakat 2014 verilerine göre AB ile Tacikistan’ın ticaret hacmi yıldan yıla artmaktadır. AB- Tacikistan ikili ticaret hacminin 2013 yılında 286 milyon Euro olduğu bilinmektedir ve AB’nin ticaret ortakları sıralamasında 146. sıradadır (Zhumabekova,2014:104). Tacikistan’a yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda da AB’nin payı oldukça düşüktür. Bunlara karşın Tacikistan AB’nin desteği sayesinde 2013’de Dünya Ticaret Örgütüne tam üyelik kazanmıştır.

AB’nin programları dışında Birlik üyesi ülkelerde Tacikistan’da faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örneğin; Almanya Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları 1991 yılından itibaren ilk diplomatik ilişkiler kuran ülke olmuştur ve Tacikistan’da büyükelçiliği bulunmaktadır. Fransa, Tacikistan uluslararası Duşanbe havalimanına Afganistan’da Uluslararası Güvenlik ve Yardım Gücü (International Security and Assistance Force ISAF) bünyesinde görev yapan Fransız kuvvetlerine

lojistik destek amaçlı Fransız Hava Kuvvetleri Birliği kurmuştur. 2014 verilerine göre birlikte 2 adet C-160 Transall nakliye uçağı ve 170 asker bulunmaktadır. İngiltere'nin ise özel sektör ve gelişme, bölgesel ticaret, sürdürülebilir büyüme, iyi yönetim ve bölgesel kalkınmaya destek amaçlı Tacikistan'da Uluslararası Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Ofisi bulunmaktadır (Zhumabekova,2014:45).

7 Haziran 2019 tarihinde Orta Asya ülkelerinin dışışleri bakanları ile AB Dışışleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'nin katılımıyla Bişkek'te gerçekleştirilen 15. Avrupa Birliği (AB)-Orta Asya Ülkeleri Dışışleri Bakanları Toplantısı'nda, AB ile Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin mevcut durumu görüşölmüş ve Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkelerine 72 milyon avro ek yardımda bulunacağı belirtilmiştir. Ayrıca toplantıda, Tacikistan'da inşaatı kırk yıla aşkın süredir devam eden Rogun Hidroelektrik Santrali'nin inşaatına AB tarafından 20 milyon avro ayrılacağı belirtilmiştir. HES projesinin tamamlanarak ülke ekonomisine katkı sağlanması, Çin güdümüne girmeyi önlemek için çok önemlidir (Ankasam, agis,2019).

Tacikistan'da Avrupa Birliği algısına bakıldığında; AB, Tacik toplumunun günlük hayatında yer almayan bir unsurdur. Bununla birlikte AB'nin her zaman finansal veya teknolojik yardımda bulunması Tacikistan'da AB ülkelerine ve Avrupa kurumlarına bireysel ülkelerden çok daha olumlu bir tutumun oluşmasına neden olmaktadır. Tacik nüfusu, seçkinleri ve kamuoyu tarafından; Avrupa'nın gelişmişliği takdir edilmekle beraber Avrupa imajının kaotik, parçalanmış ve çelişkili olduğu düşünülmektedir ve Avrupa kültüründen oldukça kuşku duyulmaktadır. Bunun nedenleri arasında AB ye bağlı ülkelerin "islamaforik" bakış açısı önemli yer tutmaktadır. Avrupa kurumlarının insan hakları, demokratikleşme ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesine yönelik projeleri genellikle Tacikler arasında yanlış anlaşılakta ve reddedilmektedir. Değerlerdeki farklılık İslam ile ilgili olarak daha da şiddetlidir. AB-Tacikistan arasındaki derin kurumsal eşitsizlikler ikili ilişkilerde sorunlar yaratmaktadır. Tacikistan'ın kamu görevlilerinin yetersiz eğitimi, düşük idari kapasiteleri, çok zayıf ve az gelişmiş devlet kurumları AB projeleri uygulanırken engel oluşturmaktadır. Tacik seçkinleri Avrupa'nın otoriter yönetime tehlike arz edeceğini düşünülmektedirler. Bu nedenle, Tacik medyası nadiren Avrupa hakkında bilgi vermekte ve makaleler 'medeniyetler çatışması' prizmasıyla yazılmaktadır. Örneğin; Tacik elitler

ve kamuoyu tarafından Avrupa entegrasyonu konusundaki deneyim Orta Asya bölgesi ile alakasız olarak görülmektedir.

Tüm bu olumsuzluklara karşın Tacik sivil toplumu ve entelektüel çevreleri AB'yi yüksek kültür perspektifinden ve takdir ederek değerlendirmekte, AB'nin Tacikistan'ın güvenliğine, sürdürülebilir sosyo-ekonomik ve politik kalkınmasına katkı yapacak çeşitli programlarının önemli olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca Tacik elitler AB'nin 2007 Stratejisini coşkuyla karşılamışlardır. Bu stratejinin ülkenin dış politikasını ve uluslararası ekonomik ilişkilerini çeşitlendirmesine yardımcı olmasının yanı sıra artan dış yatırım, teknik ve insani yardımdan da faydalanacağını düşünmektedirler. Tacikistan ilk kez Orta Asya'da öncelikli bir ülke olarak nitelendirilmiştir.

2.4.5. AB- Türkmenistan İlişkileri

Türkmenistan, Sovyet Rusya döneminde ekonomik açıdan Moskova'ya bağımlı en geri kalmış ülkelerden birisi iken, bağımsızlığını kazanmasının ardından az nüfusu, doğalgaz kaynakları, 700 milyon tonluk petrol rezervi ile politik değişim için gerekli istikrarı sağlayabilecek refah ülkesi olabilecek, bir ülke konumuna gelmiştir. Orta Asya bölgesinde enerji konusunda öncü ülke olmasının önündeki engeller ise altyapısal yatırımların ve ihracat kaynaklarının yetersiz olmasıdır. Buna rağmen 2015 yılında yayınlanan İstatistik Raporu'na göre, bir önceki yıllara kıyaslandığında 2014 yılında Türkmenistan'ın doğal gaz üretiminde %11,1'lik bir artış gerçekleşmiştir (Yağmur,2016:13). Türkmenistan, zengin enerji kaynakları nedeniyle AB'nin doğalgaz sağlama açısından Rusya'ya karşı alternatifi konumundadır. Türkmenistan'ın Hazar Denizi'ne kıyısı olması ve diğer Orta Asya ülkelerini Basra Körfezine ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlama potansiyeli, oradaki doğal gaz kaynaklarının dünyaya taşınabilirliği açısından stratejik önem arz etmektedir. İran'ın Orta Asya'ya açılan kapısı olması ve Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın Hazar Denizi'ne açılan penceresi olması nedeniyle Türkmenistan, hem kuzey-güney hem de doğu-batı yönünde gelişen ticaret yollarının merkezinde yer almaktadır. Ayrıca Türkmenistan coğrafi konumu nedeniyle Avrupa'yı, Merkez Asya, Çin ve Japonya'ya bağlama açısından jeopolitik öneme sahip bir ülkedir. Türkmenistan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar da ülkeyi diğer önemli ülkelerin arasına katmış olup doğalgaz rezervi

bakımından dünyada dördüncü sırada ve hidrokarbon hammaddesinin dünyadaki rezervinin dörtte birine sahiptir (Nurlayev,2021:8).

Türkmenistan'ın “Daimî Tarafsızlık” statüsü ve insan hakları ihlalleri nedeniyle AB-Türkmenistan ilişkileri siyasi alanda uzun süre sınırlı bir düzeyde yaşanmıştır. Bu tikanıklık, ancak 22 Nisan 2009 tarihinde Orta Asya ülkeleriyle yapılacak yeni ticaret anlaşmasının Avrupa Parlamentosu'nda onaylanması ile aşılmıştır. Türkmenistan tarafından yerine getirilmeyen AB'nin siyasi ve hukuki düzenlemelerine rağmen ilişkilerin yeniden tesis edilmesinin ardında Rusya ve Çin'in Orta Asya'da enerji alanında büyük mesafe kat etmeleri ve etkinlik alanlarını arttırmaları olmuştur. AB'nin ihtiyaç duyduğu enerjiye kesintisiz ve güvenli bir şekilde ulaşabilmesi için Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki Hazar Denizi ihtilafının çözümüne yönelik Avrupa Komisyonu büyük çabalar sarf etmiştir. Bağımsızlık sonrasındaki dönemde Türkmenistan'ın dış politikasında dini, etnik ve kültürel değerlerin etkisini azaltan ve Batı'yla daha çok ekonomik çıkarlara dayanan bir ilişkiyi hedefleyen politikaları izlemeyi tercih ettiği, bu nedenle AB ile ilişkileri karşılıklı ekonomik çıkarlar dâhilinde tesis etmeye ağırlık verdiği görülmektedir (Süar,2011:67).

1998 yılında AB-Türkmenistan arasında imzalanan OİA, Avrupa Parlamentosu tarafından ülkedeki insan hakları durumu nedeniyle bloke edilmiştir. İkili ilişkilerde hukuki anlaşma açığının gidermeye yönelik ilk adım ise 2009'da Geçici Ticaret Anlaşması imzalanması olmuştur. 2011-2013 yıllarına gelindiğinde AB ve Türkmenistan'ın, 'yoksulluğun ortadan kaldırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi' öncelikli alanı kapsamında kırsal bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını güçlendirilmesi, Türkmenistan'ın eğitim sisteminin geliştirilmesi ve kamu reformu aracılığı ile insan kaynaklarının gelişimine destek sağlanması iş birliği alanlarını oluşturmuştur (Zhumabekova,2014:105) Orta Asya bölgesinin kalbinde yer alan Türkmenistan'ın enerji üssüne dönüşmesi AB'nin gündeminde yer alırken Afganistan ve Pakistan'dan getirilecek enerji kaynaklarının Türkmenistan'a aktarılması düşünülmektedir (Uysal,2015:11).

2015 verilerine göre Türkmenistan'ın 265 trilyon küplük kanıtlanmış doğal gaz rezervi ve 600 milyon varil petrol rezervi bulunmaktadır. Bu durum nedeniyle AB, ABD, Rusya ve Çin bölgede hâkim olma mücadelesi vermektedir. AB'nin Rusya doğalgazına alternatif olarak Orta Asya'daki enerji kaynaklarını Avrupa'ya ihraç etmeyi öngören projelerine Türkmenistan ılımlı yaklaşmaktadır. Bu projeler, Orta Asya

Ülkelerini sahip oldukları enerji kaynaklarını dış pazara amada Rusya'ya olan bağımlılıklarından kurtarıırken, Avrupa lkelerinin de Rus gazına olan bağımlılık oranını azaltacak olması nedeniyle her iki taraf içinde faydalı olacaktır (Yağmur,2016:13).

2019 yılına gelindiğinde AB Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ve aynı zamanda AB Komisyonu Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Federica Mogherini'nin Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ı ziyaretini göze çarpmaktadır. Bu ziyaret kapsamında Mogherini'nin, Türkmenistan Dışışleri Bakanı Raşid Meredov ile Dışışleri Başkanlığı'nda yaptığı görüşmenin ardından AB'nin Türkmenistan'da temsilcilik amasına yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma sonrasında yapılan basın açıklamasında Mogherini, imzalanan mutabakat zaptıyla AB'nin yeni temsilciliğinin açıldığını ve bu temsilcilikle birlikte Orta Asya'daki bütün ülkelerde temsilciliğinin bulunduğunun, Türkmenistan yetkilileriyle pek çok alanda iş birliğinin görüşüldüğünü, yeni temsilciliğinin Aşkabat ve Brüksel arasında ekonomik ve siyasi iş birliğı genişletilmesine imkan sağlayacağını ve AB tarafından yeni hazırlanan Orta Asya stratejisi için bölge ülkelerine yeni bir ivme kazandıracığını ifade etmiştir. Türkmenistan Dışışleri Bakanı Raşid Meredov ise, Türkmenistan ile AB'nin pek çok alanda özellikle enerji, ulaştırma, eğitim ve diğerk alanlarda iş birliğı yaptığını ve bundan sonra da çeşitli projeler ile bu iş birliğinin geliştirileceğini kaydetti (TC. Ticaret Bakanlığı, agis,2019).

Türkmenistan-AB ilişkileri değerlendirildiğinde sonuç olarak ekonomi ve güvenlik konuları ağır basmaktadır. Türkmenistan'ın dış ilişkilerinde sözleşmelerin ekonomik getirisi ön plandadır. AB ile ticari ilişkilerinin geliştirilmesi döviz getirisi sağlamakta ve ekonomik kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Türkmenistan, BDT dışında AB ile ticari ilişkiler geliştirerek bir taraftan ulusal ekonomiyi korumakta diğerk taraftan dünyaya açılarak sistem ile bütünleşmektedir (Atayev,2012:108).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AB’NİN ORTA ASYA STRATEJİ BELGELERİ ile DİĞER KÜRESEL ve BÖLGESEL AKTÖRLER

3. AB’nin Orta Asya Strateji Belgeleri

3.1.1. 2007 “Avrupa Birliği ve Orta Asya: Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Stratejisi”

2000’li yılların başına kadar AB girişimleri, TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Yardım) kapsamında sürmüştü bu kapsamda bölge ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçmeleri ve demokrasinin yerleştirilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. 2007 stratejisine kadar olan süreçte girişimler teknik düzeyde iş birliğiyle sınırlı kalmıştır. AB’nin Orta Asya politikasının temellerini “Avrupa Birliği ve Orta Asya: Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Stratejisi” (2007 Stratejisi) oluşturmaktadır. Bu belge 2007 yılının ilk yarısında Almanya’nın dönem başkanlığında kabul edilmiştir. Bu strateji, AB’nin Orta Asya’ya yönelik ilk siyasi stratejisi olarak kabul edilmekte olup bölge ülkelerinin kendilerine has önceliklerine yer verilmekte ve bu önceliklerin AB tarafından gerçekleştirilmesine ve koşullarının iyileştirilmesine değinilmektedir. Stratejiyle bölgede güvenlik, istikrar ve kalkınma hedeflenmektedir. Stratejide siyasi vurgu ön planda olup, AB’nin Orta Asya’da güvenlik ve istikrarının korunması için hedefleri tanımlanmış, enerji alanında iş birliği vurgulanmış ve uygulama alanları olarak ekonomik refahın arttırılması, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, insan hakları belirlenmiştir. Enerjinin sektörel yapısına ve piyasaya girişinin kolaylaştırıcı tedbirlerin altı çizilerek 2004 yılındaki Bakü Girişimi kapsamında devam eden enerji diyaloglarının devam ettirilmesi kararı alınmıştır. AB, bu stratejisi çerçevesinde özellikle bölgedeki yeni enerji kaynaklarının ortaya çıkarılmasına ve enerji alt yapısının güçlendirilmesine odaklanmış olup yeni enerji nakil hatlarının geliştirilmesi, üreticiler için yeni ihrac piyasalarının bulunması ve Hazar-Karadeniz-AB enerji geçidinin oluşturulmasına destek vermeyi hedeflemiştir. Stratejiyle AB ve Orta Asya ülkeleri arasındaki tüm iş birliği alanlarında ilişkilerin güçlendirilmesi öngörülmüş olup iş birliği alanları olarak, siyasi diyalog, (düzenli dış işleri bakanları toplantıları), enerji ve ulaştırma, hukukun üstünlüğü, sınır yönetimi ve uyuşturucu, çevre ve su, ticaret ve ekonomi alanları belirlenmiştir. Haziran 2008’de hazırlanan ortak ara değerlendirme raporunda stratejinin uygulanması açısından

gelişimin teşvik edici olduğuna, tüm öncelik alanlarında siyasi diyalog ve iş birliği açısından gelişme kaydedildiğine değinilmiş ve özellikle İnsan Hakları Diyaloğu alanında beş ülke koordinatörü atandığına vurgu yapılmıştır (Yazgan,2010:147).

2007 Stratejisi'nin öncelikli iş birliği ve eylem alanları 2007 sonrasında "Güçlendirilmiş AB Yaklaşımı"nda belirlenmiştir. Bu öncelikli iş birliği eylem alanları şunlardan oluşmaktadır (Şahin; 2021:317-318);

- Kültürlerarası diyalog: İnanç özgürlüğüne saygılı sivil toplum temelli karşılıklı diyalogun desteklenmesi.
- Gençlik ve Eğitim: Mesleki eğitim için Avrupa Eğitim Vakfı'na destek verilmesi, Avrupa Üniversitelerinde eğitim almak için burs imkanı, Orta Asya için Avrupa Eğitim Girişimi'nin başlatılması, internet temelli küresel erişim ve eğitim için *e-ipek yolu*' nun kurulması, Avrupa Araştırma Enstitülerinin kurulması,
- Hukukun üstünlüğü, insan hakları, demokratikleşme ve iyi yönetim: Bölge ülkelerinin talep ve ihtiyaçları kapsamında Hukukun Üstünlüğü Girişimi'nin başlatılması, reform desteği, sivil toplumun geliştirilmesi desteği, Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı kapsamında projelerin desteklenmesi ve tüm bunların bölge ülkeleri ile AGİT, Avrupa Konseyi, BM ve BM İnsan Hakları Komiserliği ile yakın iş birliğinde hareket edilmesi.
- Çevresel sürdürülebilirlik ve su: 2006 yılında başlatılan AB- Orta Asya Çevre Diyaloğunun desteklenmesi, bölgede bir su yönetimi politikasının gelişmesinin desteklenmesi, çevre bilincinin ve sivil toplumun geliştirilmesinin desteklenmesinin AB Su Girişimi bünyesinde Orta Asya Bölgesel Çevre Merkezi (CAREC) ile Doğu Avrupa, Kafkasya, Orta Asya iş birliğinde yapılması,
- Ekonomik kalkınmanın, ticaretin ve yatırımların geliştirilmesi: TRACECA ve INOGATE kapsamında ticaret, enerji ve ulaştırma alt yapı desteklerinin geliştirilmesi, iş ortamı ve yarım çevrelerinin geliştirilmesine destek olunması, Orta Asya ülkelerinin DTO ya üye olma konusunda desteklenmesi, bölge ürünlerinin AB pazarlarında giriş kolaylığı sağlanması,
- Enerji ve Taşımacılık bağlantılarının güçlendirilmesi: Orta Asya bölgesinde ve Afganistan- Pakistan'da sınır güvenliği, istikrar ve refahın sağlanması, petrol ve doğalgaz kaynaklarının geliştirilmesinin desteklenmesi, Avrupa'ya ek boru

hatları rotalarının ve enerji taşımacılığının desteklenmesi, Bakü Girişimi kapsamında düzenli enerji diyaloglarının başlatılması, bölgeye enerji alanında AB yatırımlarının gelmesi için destek verilmesi, Hazar Denizi-Karadeniz-AB enerji taşımacılığı koridorunun açılması,

- Ortak tehditler ve sorunlarla mücadele: BOMCA programıyla sınır yönetimi ve kontrolünün geliştirilmesi, göçün olumsuz etkilerinin bitirilmesi için siyasi diyalogun başlatılması, modern sınır yönetimi uygulamalarının geliştirilmesinin desteklenmesi, Afganistan'la sınır yönetimi iş birliğinin sağlanması, CARICC (bölgesel uyuşturucuyla mücadele merkezi)'in uluslararası terörizm ve uyuşturucuyla mücadele için açılması.

AB, 2007 stratejisi ile 2007-2013 dönemi için altı yılda kullanılmak üzere 719 milyon Euro ayırmıştır. 2012'de Orta Asya stratejisinin değerlendirilmesi için AB dışişleri bakanları düzeyinde yapılan bir toplantıda AB-Orta Asya Üst Düzey Güvenlik Diyalogu' nun başlatılması, Afganistan'a komşu olan bölge ülkelerine destek sağlanmasına yönelik kararlar alınması ve teröre karşı iş birliğinin güçlendirilmesi bölgeye yönelik politikada değişikliğe gidildiği izlenimini uyandırmıştır. AB Orta Asya Özel Temsilciliği koltuğuna Nisan 2015'te Peter Burian'ın getirilmesiyle AB'nin bölgede yeniden üst düzeyde temsil edilmeye başlaması ve Haziran 2015'te Birliğin Orta Asya stratejisinin dördüncü kez gözden geçirilmesi 2015 yılının Letonya'nın AB Konseyi dönem başkanlığı yaptığı ilk yarısında Orta Asya ile yakın iş birliğinin kurulmasının öncelikli konular arasında olduğunun kanıtı olmuştur. Ayrıca AB'nin, 2007-2013 dönemine kıyasla 2014-2020 döneminde AB'nin Orta Asya stratejisi kapsamında bölge için ayırdığı fonların %56 artış göstererek 1,068 milyar Euro seviyesine ulaşması da AB'nin bölgeye yönelik artan ilgisinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Kaya,2017:5).

2017 Stratejisi'nin uygulama sonuçlarının iki yılda bir gözden geçirileceği kuralına istinaden 2008, 2010, 2012 ve 2015 yıllarında değerlendirme raporları yayınlanmış olup on yıllık bir dönem için hazırlanan stratejinin uygulama dönemi 2017 yılında bitmiştir. Ardından gelen iki yıllık süreçte uygulama sonuçları gözden geçirilerek, stratejinin yenilenme süreci başlatılmış ve nihayetinde gecikmeli olarak 2019 yılında “AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar” stratejisi yayınlanmıştır (Şahin,2021:318).

2007 Strateji belgesi ile ilgili çeşitli eleştirilere rastlanmaktadır. Bunlardan ilki belgenin jeopolitik hesapları daha fazlası dikkate alması ve vurgulaması yönündedir. Çünkü strateji uygulanırken Çin, Hindistan ve Rusya ile ilişkilerin nasıl düzenleneceği ile ilgili bir bilgi bulunmamakta ve jeopolitik konulara yer verilmemektedir. Bu kapsamda AB'nin Orta Asya stratejisinin önündeki en büyük sorunlardan biri Çin ve Rusya gibi bölgede önemli güce sahip iki ülkeye rağmen politikasını nasıl uygulayacağıdır. Bir diğer eleştiri ise stratejide Orta Asya'nın, Avrupa ile Asya arasındaki köprü rolünün tanımlanmamasıdır. Halbuki, 1980'lerden itibaren Çin, 1990'lardan itibaren Rusya'nın dünyaya açılışıyla Orta Asya, dünyanın önemli ekonomilerini birleştiren bir konumda yer almaktadır. Başta Çin, Hindistan ve Rusya'nın yaşamsal çıkarları nedeniyle Orta Asya, AB'nin uluslararası hareket sahası olan jeopolitik bölgede temel bir faktör olarak dikkate alınmasıdır (Yazgan,2010:147).

2007 Stratejisinin ilan edildiği süreçte ortaya çıkan Doğu Akdeniz Ortaklığı ve Karadeniz Sinerjisi ile AB'nin jeopolitik olarak yakın komşu sahasını inşa ettiği ve Orta Asya'nın bu sahada komşularının komşusu olarak konumlandığı görülmektedir. 2007 Stratejisi ile özel ilgi alanı olarak belirlenen Orta Asya bölgesinin AB için jeopolitik önemi daha anlaşılır hale gelmiştir. 2007 yılından itibaren AB'nin çerçevesinde “ikinci halka iş birliği bölgesi” yer almaktadır. Orta Asya'nın bu bölgede yer aldığını söylemek mümkündür. AB'nin 2007 Stratejisinin, Lizbon Antlaşması'nın ardından AB politikalarının bir parçası olduğu, 2004-2007 genişlemesiyle bağlantılı olduğu, Doğu Ortaklığı komşuluk sahası için önemli olduğu, Kazakistan ve Türkmenistan odaklı Hazar enerji ticaretini destekleyici bir yaklaşımla ortaya konulduğu ancak bölgenin öneminin tek başına bir belirleyici etken olmadığı anlaşılmaktadır (Şahin,2021:326).

3.1.2. 2019 “AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar”

Orta Asya bölgesinde Rusya'nın baskın askeri gücünün olması, Çin'in Kuşak-Yol Projesi, Avrasya Ekonomik Birliğinin etkisi, Özbekistan'ın dışa açılma süreci, Afganistan'ın Orta Asya gündeminde yükselmesi gibi etkileri yüksek gelişmelerin 2007 stratejisinde yer almaması, 2007 Stratejisinin bazı başarılarına rağmen vaat ettiği hedeflere ulaşmada başarısızlığı, 2016 ve sonrasında AB tarafından ilan edilen diğer stratejilere uyum sağlanması ihtiyacı (AB Afganistan Stratejisi, Küresel Strateji, BM

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Avrupa ve Asya'yı Bağlama Stratejisi) nedenleriyle 2019 yılında “AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar” (2019 Stratejisi) yayınlanmıştır. 2007 Stratejisinin revize edilmesi olarak görülse de 2019 yılında yayınlanan strateji, Asya bölgesinde Orta Asya'yı daha kapsamlı bir şekilde iş birliği olanaklarını geliştirecek, toplum ve devlet dayanıklılığı desteklenecek bir alt-bölge olarak kurgulandığından yeni bir strateji olarak kabul edilebilir. 2019 Stratejisi, 2016 yılında AB tarafından ilan edilen Küresel Strateji'ye uyumlu yapıda ve dilde oluşturulmuştur. 2019 Stratejisinde üç öncelik ve bu önceliklere bağlı eylem alanları oluşturulmuştur. Bunlar (Şahin,2021;319)

- Birinci öncelik, Dayanıklılık İçin Ortaklık: İnsan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin geliştirilmesi; çevre iklim ve su konularında dayanıklılığın sağlanması; göç ve göç hareketleri konusunda iş birliği, sınır yönetimi, ortak güvenlik problemleriyle mücadelenin geliştirilmesi.
- İkinci öncelik, Refah İçin Ortaklık: Bölge içi ve bölge dışı yatırımlar ile ticaretin kolaylaştırılması; Ekonomik Reform Ortaklığının geliştirilmesi, eğitime, yenilikçiliğe, kültüre ve gençliğe yatırım yapılması.
- Üçüncü öncelik, Birlikte Daha İyi Çalışmak (Working Better Together): sivil toplumların ve parlamentoların daha çok dahil edilerek ortaklık yapısının güçlendirilmesi, yüksek etki yaratmak üzere iş birliği yapma, ortaklığın profilini yükseltmektir.

2019 Stratejisinde Orta Asya Bölgesi'nin karmaşıklığı ve beklentilerinin daha iyi yansıtılması, bölge ülkeleri arasındaki çeşitli ve dinamik gelişmelere daha çok önem verilmesi, bölgedeki diğer dış ortakların ve projelerin iş birliği temalarına dahil edilmesinin, AB'nin bölgedeki değerini arttırabileceği düşünülmektedir. 2007 Stratejisinden farklı olarak 2019 Stratejisinde, enerji arzı güvenliğinden ziyade, yenilebilir enerji kaynaklarının ve yatırımlarının bölgede geliştirilmesi, bölge ülkelerinde ve diğer ülkelerde elektrik dağıtım ağının geliştirilmesine değinilmiştir. AB'nin enerji arzı güvenliği odağında ele aldığı tek konu ise Trans-Hazar Gaz Boru Hattı'nı inşa etme olasılığının değerlendirmeye devam edileceği ve AB'nin tedariklerini arttırmak, kaynak ve güzergah çeşitlendirme amacıyla Orta Asya'nın rolünün arttırılmasıdır. Bu stratejide, nitelikli işgücünde kadınların katkısının arttırılması, kadınların eğitim oranlarının arttırılması, kadın istihdamının desteklenmesi

ve kadın haklarının geliştirilmesinin yer alması göze çarpan bir vurgu olmuştur. 2019 Stratejisi ile AB, yumuşak güç unsurlarına ve kamu diplomasisine ağırlık vermiş, Rusya ve Çin ile birlikte bölgeyi ilgilendiren ve bölgeyle kesişen ortak konularda mümkün olduğunda uyumlu ortaklar olunmasına dikkat etmiştir (Şahin,2021:320)

Covid-19 küresel salgını tüm dünyada olduğu gibi AB-Orta Asya ilişkilerinde sorunlara yol açmış ve 2019 Stratejisinin uygulanmasını da sekteye uğratmıştır. Bu kapsamda 2019 Stratejisinin uygulama sonuçları ortaya konmadığından performansına yönelik bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak 2007 Stratejisi ve sonuçları ışığında 2019 Stratejisi'nin geç kalmış ve ben merkezci olduğunu düşünen görüşler mevcuttur.

3.2. Diğer Küresel ve Bölgesel Aktörler

3.2.1. ABD- Orta Asya İlişkileri

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bir yanda ABD'nin bir yanda ise SSCB'nin bulunduğu yeni bir güç dengesi ortaya çıkmıştır. Morgenthau'nun "status quo" politikasında açıklandığı gibi bu iki devletin baskın güç olma yarışından her ikisi de kendi nüfus alanını oluşturma, bu alanı geliştirme ve koruma politikası yürütmüştür (Akbal,2021:234). Bu iki devlet, birbirlerini çevrelemek adına askeri, politik ve ekonomik adımlar atmışlardır. Ancak SSCB'nin dağılması uluslararası politikalarda da değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

ABD, Orta Asya ülkelerini 25 Aralık 1991 tarihinde tanımış ve ilerleyen tarihlerde bu ülkelere temsilcilikler açmıştır. Kazakistan'ın SSCB'den kalma nükleer silahlarla dünyanın dördüncü büyük nükleer gücü olması ve Rusya'nın bu dönemde bölgeye karşı ilgisiz davranması batı için tehdit içermektedir. Kazakistan, SSCB'den kalan 1040 başlıklı 104 adet SS-18 balistik füze ve 300 başlıklı 40 adet ağır bombardıman uçağı ile Batıyı rahatça vurabilecek ilk Müslüman ülkesi konumundaydı. Bu büyük güvenlik problemi ABD'nin ilk ilişki kurduğu ülkenin Kazakistan olmasına neden olmuştur. ABD Kazakistan'ın ardından diğer ülkelere göre daha demokratik yapıya sahip olan Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler geliştirmiş Mart 1992'ye kadar da diğer ülkelerle ilişkiler kurmuştur. Washington'un, Kazakistan'da nükleer enerjinin kontrol altında tutulmasını ve nükleer silahların imhasını talep etmesinin ardından 28 Mart 1994 tarihinde Rusya-Kazakistan arasında nükleer savaş başlıklarının 14 ay içinde ve füzelerin üç yıl içinde Rusya'ya nakledilmesine dair bir anlaşma imzalanmıştır. Bu

anlaşmayla tüm füzeler, savaş uçakları ve savaş başlıkları Rusya'ya çekilmiş ve Kazakistan'ın nükleer silahlardan temizlendiğine dair Kazak Başbakanı Akezhan Kazhegeldin bir açıklama yapmıştır. Kazak topraklarının nükleer silahlardan temizlenmesinin ardından ABD, zengin enerji kaynakları nedeniyle Türkmenistan, bölgenin en demokratik ülkesi olduğu için Kırgızistan, en güçlü ülkesi Özbekistan ve yaşadığı iç savaş ile bölgenin tehdit alanını oluşturan Tacikistan ABD'nin gündemine girmeye başlamıştır. Orta Asya ülkelerinin siyasi-ekonomik açılardan kendi egemenliklerini sağlamamalarının Rusya'nın bölgedeki hakimiyet alanını azaltacağını bilen ABD, bölge ülkelerinin Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı ile diğer batılı örgütlere katılmalarını desteklemiştir. ABD aynı dönemlerde “Özgürlükleri Destekleme Yasası” ile bölge ülkelerinin demokrasiye teşvik edilmesine dair yardımlarda bulunmuş ve demokratikleşme çabası bölgeye yönelik politikalarının ana nedenlerinden biri olmuştur. Ayrıca, Uluslararası Cumhuriyet Enstitüsü ve Ulusal Demokrasi Enstitüsü gibi birçok Amerikan kuruluşu bölgede demokratik kurumların oluşmasına dair konferanslar, seminerler vb. aktiviteler düzenlemiştir. Bölgede köktenci hareketlerin artmasının Orta Asya'nın Batı ile olan bağını zayıflatıp İran'ın etkisini arttıracaklarını bilen ABD, bölgede demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve insan haklarının gelişmesini destekleyerek bölgede Batı karşıtı yönelimleri engellemeyi amaçlamıştır. Washington, siyasal istikrar ile ekonomik istikrarı radikal akımlara karşı en büyük önlem olarak görmüş ve yeni reformları desteklemiştir. Bu kapsamda ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın, İran etkisinden ve radikal İslam akımlarından uzak durmaları için Orta Asya liderlerini açıkça uyardığı görülmektedir. ABD'nin Orta Asya'ya bakışı 1999 yılında yaşanan “Özbekistan İslam'ı Hareketi”nin saldırılarından sonra başka bir boyuta geçmiştir. Afganistan'da bulunan Usame Bin Ladin ve el- Kaide ile Özbekistan İslami Hareketi'nin ilişkileri ABD'nin bölge ülkelerinin kendi güvenliklerini sağlayabilme kapasitelerini arttırmaya odaklanmasına neden olmuştur (Telatar, 2013:28-33).

New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezinin ikiz kulelerine 11 Eylül 2001 tarihinde yapılan saldırının ardından, ABD dış politikasında değişimler yaşanmış olup 2002 yılında yeni güvenlik politikalarını Bush Doktrin'i olarak bilinen “Ulusal Güvenlik Stratejisi”ni yayımlayarak oluşturmuştur. Doktrin'de, ABD'nin dünyanın daha güvenli ve daha iyi olması için yardımcı olacağı, bu çerçevede küresel terörizmi engellemek için ittifaklarını güçlendireceği, bölgesel çatışmaları önlemek için diğer

lkelerle iş birliği kuracağı, kendisine ve mtfeviklerine karşı yapılacak saldırılara engel olacağı, serbest ticaret ve pazar yöntemleriyle dünya ekonomisinde büyümeyi sağlamak üzere çalışacağı, açık toplumlar oluşturmak ve demokratik altyapıları güçlendirmek üzere çalışılacağı belirtilmiştir. , üreterek bölgede güçlerini korumaya çalışmış olsalar da Orta Asya lkeleri ABD ile iş birliği kurmuşlardır. ABD'nin 2002 yılında yayınladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi ile 2003 yılında yayınladığı Terörle Mücadele Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin ardından Orta Asya'ya demokrasi götürme isteği ortaya çıkmış, askeri ilişkiler ve bölgeye yapılan yardımların yanı sıra bölgenin demokratikleşmesi yönündeki politikalara da ağırlık verilmiştir. Bu politikaların ardından 2005 yılında Kırgızistan'da yaşanan protestolar sonucu Akayev hükümeti devrilmiş, Özbekistan'da ki hükümet karşıtı protestolar yaşanmış ve Andıcan Olayları bir darbe girişimi olarak grlmştr. Yaşanan bu kanlı olaylar ABD'nin Orta Asya'yı zorla demokratikleştirmeye çalıştığını düşündürmüş ve bölge ülkelerinin açıkça içişlerine yapılan batı müdahalesini kınamalarına neden olmuştur. ABD'nin Andıcan Olaylarında Özbekistan'ın insan haklarını ığnediğine dair eleştirmesi karşılığında, Özbekistan ülkesinde bulunan ABD üslerinin kapatılmasını istemiş ve 2005 yılında yapılan şangay İş Birliği rgt Konferansı'nda ABD'nin Orta Asya'daki üslerinden çekilmesi için tarih vermesi istenmiştir. Nitekim ABD, 2005 yılında Özbekistan'daki üssünü kapatmış ve Özbekistan Çin ve Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır. ABD'nin Orta Asya'daki gücü 2005 sonrasında kopma noktasına gelmiş ve bu durum bölge ilişkilerini gelişmesi için yeni alternatifler aramasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Ekim 2005'de Kazakistan'ın Avrasya niversitesi'nde ABD Dışışleri Bakanı Condolezza, Kazakistan'ın Orta Asya'daki rolünü ne çıkaran ve büyük bir reform koridoru olan yeni İpek Yolu'nu amaya hazır olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır (ztekin Alkan, 2019:32-36).

Afganistan'da siyasi ve askeri alana ağırlık vererek ekonomik boyutun dikkate alınmadığını fark eden Hillary Clinton, 2011 yılında "Yeni İpek Yolu" projesini sunmuştur. ABD, bu yeni projeyle Hindistan ve Pakistan arasında yeni ticaret yolları açarak ticari engelleri kaldırmayı, ihtiyaç duyduğu enerjiyi Orta Asya'nın doğalgaz-hidrokarbon-petrol gibi enerji kaynaklarını Afganistan üzerinden aracılığıyla karşılamayı, bölgesel ticaretin verimli olması için silah ve uyuşturucu kaçakçılığını önlemeyi, ekonomik piyasayı genişleterek kadınlar, gençler ve azınlıklar için yeni fırsatlar yaratarak refahı arttırmayı ve bölgesel istikrarı sağlamayı amaçlamıştır. "Yeni

Pek Yolu’’ projesiyle ABD, Kazakistan’ın Dünya Ticaret Örgütü (WTO)’ne üye olmasını desteklemiş, Afganistan’dan 3000 km yol yapmış, Afganistan-Kırgızistan-Tacikistan arasında Sınır Ötesi, Transit Anlaşması yapılmış, 2011’den itibaren sınır geçiş ücretleri %15 azalmıştır. Proje, ABD’li General Mattis’in 2013 yılında US State Departman tarafından yönetilmesi gerektiğini belirtip, projeye aktarılan paranın kesilmesiyle Obama döneminde askıya alınma tehlikesi yaşamıştır. Çin’in ‘‘Tek Kuşak Tek Yol’’ projesinden sonra, Trump döneminde ‘‘Yeni İpek Yolu’’ projesi yeniden canlanmıştır. Trump yönetiminde, ABD’nin Hint-Pasifik stratejisiyle Yeni İpek Yolu stratejisinin birbirini tamamlayıcı şekilde geliştirilmiştir. Afganistan’ın merkez üssü olarak düşünüldüğü projelerde yeni ticaret yolu kurmak amaçlanmıştır. ABD, Orta Asya ile iş birliğini güçlendirmek için, 2021-2025 yıllarını kapsayan C5+1 (ABD ve 5 Orta Asya ülkesi) diplomatik platformu ve CASA-1000 projesini kullanmıştır (Kasım,2021:251-254).

Çin’in günden güne yükselen gücü ile Rusya-Çin iş birliğine karşı ABD, Çin’in yükselişinin tehdit olarak gören Japonya ve Hindistan gibi diğer Asya ülkeleriyle ilişkilerine daha önem vermeye başlamıştır. Orta Asya ülkeleri ise Çin ve Rusya baskısını ABD ile kurduğu ilişkilerle dengelemeye çalışmaktadır. ABD’nin Orta Asya’ya olan ilgisi 2014-2015 yıllarından itibaren artış göstermekle beraber bu ilginin İpek Yolu projesini nasıl etkileyeceği bilinmemektedir. ABD’nin günümüzde devam eden Orta Asya politikaları ikili ilişkileri geliştirmek üzerinedir (Öztekin Alkan,2019:83).

3.2.2. Çin- Orta Asya İlişkileri

Sovyet Rusya’nın dağılması uluslararası sistemde değişimler yaratmasının yansıması Çin’in de günümüz siyasetinde temel değişikliklere yol açmıştır. Sovyet Rusya’nın baskısından kurutulan Çin, bölgesel hegemonya ve komünist dünyanın doğal lideri olarak ortaya çıkmış ve Sovyet Rusya coğrafyasında rahat davranabilme şansını kazanmıştır. ABD’nin 11 Eylül sonrasında Afganistan ve Irak başta olmak üzere Büyük Orta Doğu coğrafyasında başlattığı savaşlarla meşgul olması ise Çin’in etkinliğini arttırabilmesi için büyük bir fırsat olmuştur. Uluslararası alandaki olumlu ortamdan zekice istifade eden Çin, kısa süre içerisinde hızla yükselerek teknolojik, askeri ve ekonomi alanlarında bir dünya devine dönüşmüştür. Çin dışişlerinde izlediği

politikalarda iki hususa çok önem vermiştir. Bunlarda ilki ABD, Avrupa, Hindistan ve Japonya gibi büyük aktörlerle iyi geçinmek diğeri ise yakın komşu ve çevre ülkelerle olan ilişkileri geliştirerek bu ülkelerle uzun vadeli planlarına uygun bütünleşmeyi derinleştirmek olmuştur. Çin hükümetinin devlet siyaseti, modernleşme ve sanayileşmeyi gerçekleştirme amacını kesintiye uğratmadan gerçekleştirmek için savaştan kaçınmak olmuştur. Çin, güç merkezi olan batıyla doğrudan karşılaşmak yerine onlarla olan mücadelesinde kendisinde eksik olan tecrübe, bilgi, sermaye ve rekabet gücünü kazanmayı zaruri görmüştür. Çin batı piyasalarından faydalanmakla yetinmemiş, ellerinde olan tüm teknolojik bilgileri de elde etmek için yasal/yasadışı her türlü yola başvurarak büyük başarılar elde etmiş ve gelişmiş ülkelerle arasında olan farkı hızla kapatmıştır. Eski Devlet Başkanı Deng Xiaoping'in “gücünü gizle zaman kazan” ifadesine göre davranan Çin, sessiz bir şekilde her alanda kendini güçlendirerek batı ile rekabet edebilecek ve onların çıkarlarına karşı tehdit oluşturabilecek bir konuma gelmiştir (Kasım,2021:252).

1949 yılında kurulmasından günümüze Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya politikalarını dört safhaya ayırmak mümkündür. İlki, soğuk savaşın bitmesine kadar olan süreç olup bu süreçte Orta Asya bölgesi Sovyet Rusya'nın hakimiyetinde olduğu için Çin'in doğrudan bir politikasından bahsetmek mümkün değildir. Aynı nedenden Soğuk savaş sürecine girildiğinde Çin'in Orta Asya politikası, Sovyetler Birliği'nin politikasının bir parçası olarak görülmektedir. Soğuk savaşın bitimindeyse Çin'in Orta Asya politikası 1994 yılında Başbakan Li Peng'in Özbekistan'ın başkenti Taşkent'i ziyaretinde şekillenmeye başlamış olup bu ziyarette bölgesel ortak kalkınma dayanışma temelinde ekonomik motivasyon ile iyi ilişkiler geliştirme vurgusu yapmıştır. Çin'in Orta Asya politikalarının olduğu ikinci safha, Nisan 1996'da Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Rusya ve Çin'in bir araya gelerek Şangay Paktı'nın kurulması kapsamında değerlendirilmektedir. Bu pakt beş ülkenin kendi aralarında “Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşması”nı imzalaması ile kurulmuştur. Bu kapsamda Çin, 1990'ların ortasından 2000'lerin ilk yıllarına kadar Orta Asya politikasında Şanghay İş birliği Örgütü (ŞİÖ)'nün de “mücadele edilmesi gereken üç tehdit” olarak belirlediği; ayrılıkçılık, terörizmle mücadele ve aşırıcılığa karşı ortak güvenlik sistemi inşa etmeyi amaçlamıştır. ŞİÖ aynı zamanda Çin-Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Üçüncü safha ise 2000'li yılların başından itibaren Çin'in Orta Asya Pazarında aktifleşme çabaları ve en önemli enerji

alıcısı ülke durumuna gelmesidir. Bu safhada Çin, Orta Asya bölgesinde iletişim, endüstri ve alt yapı alanlarında önde gelen bir yatırımcı olmuştur. 2005-2013 yıllarına gelindiğinde Çin, bölgede ekonomik ve siyasi diplomasisinin yanında bölgedeki yumuşak gücünü arttırarak kalıcı hale gelmek için kültürel diplomasiye de önem vermiştir. Dördüncü safhaya ise, 7 Eylül 2013’de Başkan Xi Jinping’in Astana (Kazakistan) ziyaretinde Bir Kuşak Bir Yol girişiminin açıklanmasıyla girilmiştir (Alperen,2018:21-22).

Çin’in 1979’de Deng Xiaoping’in döneminde Açık Kapı politikası ile başlayan ekonomik dönüşüm süreci Xi Jinping’in iktidarıyla daha kararlı ve keskin adımların atıldığı bir süreç olmuş ve bu süreç “Çin Rüyası” nitelendirilmiştir. Bir Kuşak Bir Yol girişimi ise bu Çin Rüyasının en büyük planlarından ve dünyanın büyük güçleri arasında kendisine bir yer açma politikasının ana parçalarından biridir. Projenin 7 Eylül 2013’de açıklanmasının ardından, ipeğin yerini petrol ve gazın almasının odağında olduğu 12 Eylül 2013’de Şangay İş birliği Örgütü’nün Bışkek zirvesinin haftasında Çin, projeye ilgili çok sayıda ülkeye çok sayıda girişim önerileri sunmuştur. Çin’in İpek Yolu boyunca yeni bir ekonomik kuşak oluşturmak için Orta Asya ülkelerine atılacak adımlarla ilgili gönderdiği öneriler; Doğu, batı ve güney Asya’yı birbirine bağlayacak adımlarla yol ve ulaşım bağlantılarını geliştirmek, ülkeler arasında para sirkülasyonunu kolaylaştırmak ve halklar arasında anlayışı geliştirmek, Bölgesel ekonomik entegrasyona yeşil ışık yakacak şekilde ülkelerin ekonomi politikaları arasında koordinasyon kurmak ve yaklaşık 3 milyar insanın yaşadığı bu ekonomik kuşakta engellerden arındırılmış ticareti geliştirmek olmuştur. Aradan geçen birkaç ayın sonundaysa Çin, kara haricinde deniz yollarına odaklanan, çevre, teknik ve bilimsel konularının güçlendirilmesiyle deniz ekonomisini ön planda tutan yeni bir İpek Yolu daha duyurmuştur. Bu iki proje, Bir Kuşak Bir Yol politikasını oluşturmaktadır. Çin bu kapsamda Kara İpek Yolu’nu güçlendirmek için Orta Asya, İran, Türkiye ve Rusya üzerinden tren yolu bağlantılarıyla oluşturulan ancak kara yolu ve enerji hatlarını içeren bir ağ planı yapmış. Deniz İpek Yolu projesini güçlendirmek için ise kabaca Güneydoğu Asya, Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve Akdeniz bağlantısı kurmayı planlamıştır (Şahin,2016:55-56).

İpek Yolu Fonu (Silk Road Fund), Çin Eximbank’ı ve AAYB (Asya Altyapı ve Yatırım Bankası, The Asian Infrastructure Investment Bank AIIB) Çin’in Bir Kuşak Bir Yol projesini finanse etmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Örneğin; Asya Altyapı

Yatırım Bankası (AAYB) tarafından Haziran 2016'da toplamda 105,6 milyon dolarlık Duşanbe-Özbekistan Sınır Yolu İyileştirme Projesi'ne 27,5 milyon dolar kredi verilmiş (62,5 milyon dolarını ise Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (AIKB) finanse etmektedir), Tacikistan'da Nurek Hidroelektrik Rehabilitasyon Projesi finanse edilmiş, Çin Eximbank'ından sağlanan kredi ile de Özbekistan'da 19,2 km uzunluğundaki Kamchik Tüneli Çin Demiryolları Tünel Grubu tamamlamıştır. Ancak Çin'in Bir Kuşak Bir Yol projesine ve ticari faaliyetlerinin Orta Asya da karşılaşılabileceği muhtemel sorunlar bulunmaktadır. Öncelikle Çin ve Orta Asya arasında kültürel ve tarihsel bağlar zayıf olmakla birlikte Çin'in bölgede izlediği politikalar bölgeyi yumuşatmak yerine olumsuz etki yaratmaktadır. Örneğin; Kırgızistan ve Tacikistan'ın Çin dış borçları "borç tuzağı" tedirginliğine yol açmakta ve Çin'in ekonomik yatırımlarına şüphe ile yaklaşılmasına neden olmakta, Orta Asya'daki yüksek işsizliğe rağmen Çinli işçi ve göçmenlerin bölgeye getirilmesi Çin karşıtı milliyetçi duyguların canlanmasına ve taraflar arasında sorunların tetiklenmesine sebep olmakta (bu yüzden Türkmenistan'da çalıştırılacak işçilerin %70'inin Türkmen olması şartı getirilmiş ve Özbekistan'da yabancı işçi çalıştırılması yasaklanmıştır), Orta Asya ülkelerinin 1990'dan itibaren yapılan sınır antlaşmaları ile ise bir kısım topraklarının Çin tarafına geçmesi Çin karşıtı milliyetçi tepkilere neden olmakta ve Orta Asya'da halkın bu tepkileri hükümetlerin politikalarını da etkilemektedir. Örneğin; Kazakistan'daki toprakların 25 yıllığına yabancı çiftçilere kiralanmasını öngören reform, halkın yoğun protestoları sonucunda hükümet tarafından askıya alınmıştır. Ancak Orta Asya elitleri Çin'in bu projesiyle gelecek yatırımlara ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesine sıcak bakmaktadır ve oluşabilecek sorunlara dair hükümetlerinde planları vardır. Örneğin; Kazakistan, Çin ve Rusya ile yakın ticari ilişkileri geliştirmek istemekle beraber Batı ile olan ilişkilerini de sıcak tutmakta, Özbekistan'ın komşu ilişkilerini geliştirmek isterken aynı zamanda Rusya ve Çin arasında da bir denge gözetmektedir (Alperen,2018:28).

Dış politikalarında Çin, halk ile birlikte değil rejimlerle iş birliği yapmaktadır. Örneğin; 1990'lı yıllardaki sınır problemlerinin çözümü için Şangay İş birliği Örgütü aracılığıyla terör gerekçesini kullanarak etkinliğini arttırmak istemesi, doğu Türkistan'da soydaşlarına yapılan asimilasyon politikasının Orta Asya'da halk tarafından yoğun tepkiler almasına rağmen yönetim ve elit kitleler tarafından eleştirilmesini önlemek için ekonomik yöntemler kullanması bu durumu kanıtlar

niteliktedir. Çin, Orta Asya halkının yoğun tepkileri sonucunda politikasında yalnızca elitlerle hareket edemeyeceğini anlamıştır. Bunun için Doğu Türkistan'da yaptığı asimilasyonu hızlandırmış ve Orta Asya'daki Çin imajını güçlendirmek için kamu diplomasisine de önem vermeye başlamıştır. Örneğin; 2019 yılının Ekim ayında Çin'in Nanning şehrinde Orta Asya-Çin İş birliği formunu gerçekleştirerek ikili ilişkileri güçlendirmeye çalışmış ve Orta Asya'da Konfüçyüs okulları açmıştır. 13 adet Konfüçyüs okulları, Çin tarihi, dili, edebiyatı ve kültürünü öğretmek üzere bölgede faaliyet göstermektedir. Bu okullar Kazakistan'da 5, Kırgızistan'da 4, Özbekistan'da 2 ve Tacikistan'da 2 adet olup öğrenci sayıları gittikçe artmakta ve faaliyet alanları genişlemektedir (Kasım,2021:258).

Çin- Orta Asya ticari ilişkilerine bakıldığında, Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren hızlı bir artış görülmektedir. 2000 yılında Orta Asya devletleriyle ticaret hacmi 1,8 milyar Dolar olan Çin'in 2016 yılı ticaret hacminin yaklaşık 17 kat artmış olması ve beş Orta Asya devleti ile arasındaki ticaret hacminin 30 milyar Doları aşmış olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çin Orta Asya'nın Rusya'dan sonraki en büyük ikinci ticari ortağı ve en büyük alt yapı yatırımcısı konumundadır. Bu sayede Orta Asya'da Çinli şirketler yol, köprü gibi altyapı yatırımlarını finanse etmekte, ticaretini arttırmakta ve ekonomide baskın güç olma yolunda ilerlemektedir (Alperen,2018:25).

Çin, dışa açılma ve reform politikalarına devam edebilmek için ülke içi istikrara ve çevre bölgelerle güvenlik ortamı sağlanmasına çok önem vermiştir. Bunun için de dış politikasında kısa vadede güvenlik ve ekonomi ilişkilerini ön planda tutmuştur. Şangay İş Birliği Örgütü'nün 2019 yılındaki toplantısında Orta Asya ülkeleriyle aşırıcılığın, bölücülüğün ve terörün bölgesel bir tehdit olduğunu güvenlik ve istikrara yönelik tehditlere karşı iş birliğine hazır olduğunu açıkça beyan etmiştir. Fakat “üç kötülük” diye adlandırılan ayrıkçılık, terör ve aşırıcılık taraflar arasında farklı yorumlanmaktadır. Çin kültüründe farklı olanı yok etme politikası baskın olduğundan. Farklı bir düşünce, Müslüman olma, farklı giyinme şekli Türk olduğunu söylemek bile ayrılıkçılıkla suçlanmaya neden olmaktadır. Bu yüzden de Çin, terörle mücadelesini, devlet içinde işlenen cinayetleri gizleyerek ve uluslararası alanda yayılmacı politikasını sürdürebilmenin bir aracı olarak kullanmaktadır (Kasım,2021:262).

Sonuç olarak, zengin yer altı kaynakları ile Orta Asya ülkeleri Çin'in ilgisini çekmekte ve Çin'in gelişen ekonomik ve siyasi durumunun Orta Asya'yı nasıl etkileyeceği merak edilmektedir. Rus baskısından kurtulmak isteyen Orta Asya ülkeleri

için Çin, bölge ile iyi iş birliği kurmak ve onları kalkındırırken kendisine nüfus yaratmak isteyerek bir alternatif oluşturmaktadır. Çin'in ‘‘Bir Kuşak Bir Yol’’u sayesinde artan yatırımlar dünya ekonomisinin yön değiştirmesine ve dünya ticaretinin ana kavşağının Asya kıtasının olmasına neden olacaktır. Çin’ Bir Kuşak Bir Yol sayesinde ekonomisinin rekabet gücünü arttıracığı ve yaşam standartlarını arttıracığını düşünmekte olup bu vizyonu Orta Asya Devletleri açısından refahı arttıran bir ekonomik gündem gibi görünmektedir. Ancak uzmanlara göre Bir Kuşak Bir Yol projesinden fayda görmek isteyen Orta Asya Devletleri Çin’in batı eyaletleri haline gelebilecekleri ihtimalini her daim tetikte tutmak zorundadırlar. Uygur Özerk Bölgesinde de görüldüğü gibi Çin’in toprak genişletme niyetinin açığa çıkması Türk Devletleri için tehdit oluşturmaktadır (Aydın,2019:10). ABD yönetiminin Orta Asya’da etkisinin uzun vadede artmaya müsait olmaması, Rusya’nın geleneksel gücüne rağmen bölgedeki etkisinin zayıflama ve gerileme sürecine gitmesi gelecekte Çin etkisinin bölgede artmaya devam edeceğini düşündürmektedir. ABD ve Rusya’nın aksine Çin’in, coğrafi yakınlığı ve sahip olduğu teknolojik, demografik, ekonomik ve askeri avantajlarıyla uzun vadede bölgede en büyük etkiye sahip olması beklenmektedir (Kasım,2021:288).

3.2.3. Rusya- Orta Asya İlişkileri (SSCB Sonrası Dönem)

SSCB’den kalma siyasi, ideolojik ve ekonomik yükümlülüklerden kurtulup Batı sistemine ve medeniyetine bir ‘‘batılı devlet’’ gibi dahil olmak isteyen Rusya’nın en uzak durmak istediği bölge Orta Asya olmuştur. Rusya’nın bu politikasına karşın Orta Asya, onunla ilişkilerine en çok önem veren ve yakın olmak isteyen bölge olmuştur. 1991 yılında Rus lider Boris Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrey Kozırev tarafından, Rus hakimiyetini güçlendirmek için eski SSCB ülkelerinden uzaklaşmaya odaklanılmış hatta bu ülkelerle arasındaki ilişkinin sembolü olan Bağımsız Devletler Topluluğu’na önem verilmemiştir. Yeni Rus hükümeti Orta Asya’ya yapılan ekonomik yardımları azaltmak üzere kararlar almış, bölge ülkelerini kendisine rakip olarak görmüştür. Orta Asya’yı ruble bölgesinden çıkarması ve bölgenin enerji üreten ülkelerinin (Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan) kaynaklarını Rusya üzerinden Avrupa pazarlarına ulaşımını engellemesi bölge ülkelerinin ekonomilerine zarar veren en büyük adımlar olmuştur. Rusya ve Orta Asya arasında 1991’de 60 milyar dolar olan ticaretin 1993’de on kat azalarak 6,3 milyar dolara düşmesi ise ticari ilişkilerinde kopuş

aşamasına geçtiğini kanıtlamıştır (Askeroğlu,2021:117). Bu yıllarda Rusya, Orta Asya ile ne kadar ilgilenmek istemese de bölgede kendisinin taraf olmadığı yeni oluşumların kurulmasına da izin vermemiştir. Rusya'nın, Türkiye, Pakistan ve İran iş birliğinde kurulan Ekonomik İş birliği Teşkilatına Orta Asya ülkelerinin katılma taleplerine baskı uygulaması ile Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın kendi aralarında gümrük birliği kurma fikirlerine katılmayarak engel olması bu durumun en bariz örneklerdir (İsmayılov,2013:101).

Sovyet coğrafyasında azalan Moskova etkisi, Orta Asya'da istikrarsızlıkların artmasına neden olmuştur. Sovyet ordusunun ayrılmasının ardından Afganistan ve Tacikistan'da yaşanan iç savaşlar, Özbekistan'da artan radikal hareketler Rusya için risk içermekteydi. Ve bu risk Rusya'nın bölgeye geri dönmesine sebep olmuştur. Akabinde 1993'de onayladığı dış politikasında Rusya, Sovyet coğrafyasında ki istikrarsızlığı önlemek için komşu ülkelerle olumlu ilişkiler kurmayı temel hedef olarak belirlemiştir (Askeroğlu,2021:117).

Rusya'nın Sovyetlerden sonra Orta Asya bölgesinde yüzleşmesi gereken konulardan biri de Afganistan merkezli uyuşturucu ticareti olmuştur. Afganistan'da 2003 yılında üretilen afyon miktarı bir önceki yıldan %8'lik oranda bir artış göstererek 3600 tona çıkmıştır. Birleşmiş Milletlere göre ise Hindikuş'da 2001 yılında 300 ton üretilen eroin miktarı, ABD'nin Afganistan müdahalesinin ardından 2008 yılında 8300 tona çıkmıştır. Artan uyuşturucu ticareti ve bu ticaretle birlikte kullanım sıklığından kaynaklı hastalıklar, Rusya'nın güvenlik alanında ve demografik yapıda gücünü azaltmaktadır (Güneş,2013:183).

Rusya'nın Orta Asya bölgesine geri dönmesinin altı nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler (Askeroğlu,2021:118-119);

- Rusya'nın bölgede kendi çıkar alanını kurma isteği,
- Orta Asya ülkelerinin, dış politikada Rusya'nın çıkarlarına ters düşecek karar almalarını engellemek,
- Bölgede Rus yönetimine benzer yönetim modellerini koruyarak, kendine benzer iktidarlara kolay iş birliği kurma isteği,
- Orta Asya bölgesindeki diğer aktörlerin (AB, ABD, Çin vb.) varlığını sınırlama isteği

- Kazakistan'ın petrolünü, Türkmenistan ve Özbekistan'ın doğalgaz kaynaklarını ve bu kaynakların ulaşmak istediği tüketim pazarlarını kendine rakip olarak gördüğünden jeo-ekonomik çıkarlarını koruma isteği,
- Güney sınırlarını güvende tutma isteğidir.

Rusya, Orta Asya'ya ile ilişkilerini yeniden iyileştirme sürecini çeşitli araçlar ile yapmıştır. Bu araçlar; Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Örgütü, Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) ve Şangay İş birliği Örgütü (ŞİÖ)'dür. SSCB'nin dağılmasının ardından "Slav Birliği" amacıyla kurulan BDT, Yeltsin döneminde ilgi görmezken Putin döneminde durum değişmiştir. Putin döneminde BDT'nin rolü ekonomik ve güvenlik alanlarında kurulan Kolektif Güvenlik Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET)'na geçmiştir. BDT'ye üye ülkelerin alanında dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı kolektif şekilde savunma oluşturmak amacıyla kurulan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) ise 15 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması ile kurulmuştur. Antlaşmayı Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan, Tacikistan ve Özbekistan ilk imzalayan ülkeler olmuş ardından Azerbaycan, Gürcistan ve Beyaz Rusya'da örgüte katılmıştır. Askeri savunma amaçlı kurulan KGAÖ, kuruluşundan itibaren Orta Asya bölgesinde çıkan hiçbir karışıklıkta askeri operasyonlara katılmamıştır. Bu durum Rusya'nın eski Sovyet bölgesinde nüfuzunu genişletmek için bir araç olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Rusya'nın, Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET)'nu eski Sovyet coğrafyasının yer altı ve yer üstü kaynaklarından faydalanmak ve yeni kurulan devletleri kendi malları için pazar alanı yapmak amacıyla kurduğunu da söyleyebiliriz. AET kapsamında ortak gümrük birliği tarifesinin kabul edilmesiyle Rusya, üye ülkeleri enerji ve ekonomi alanlarında kendine entegre etmeye çalışmıştır. Rusya'nın, Çin'in Orta Asya'da etkinliğini arttırmak üzere kurduğu ŞİÖ'ne katılma amacı ise Batının küresel hakimiyetine karşı Çin ile bir güç oluşturarak çok yönlü bir dünya sistemi kurma çabası olmuştur. ABD liderliğindeki NATO ile arasında çıkabilecek olası gerginliklere karşı Rusya, Çin ile birlikte ŞİÖ üzerinden dengelemeye çalışmaktadır. Bölgesel değerlendirildiğinde ise Rusya, Orta Asya'da Çin'in etkinlik alanının genişlemesinden rahatsız olmaktadır (Karybekov,2016:28-49).

2000'li yıllara gelindiğinde Rusya Federasyonu'nda Vladimir Putin dönemi başlamıştır. Putin iktidarında Rusya'nın Orta Asya ile güvenlik politikalarını belirleyen üç belge yayınlanmıştır. Bu belgeler, Dış Politika Belgesi, Ulusal Güvenlik Belgesi ve

Askeri Doktrin'dir. Bu belgelere göre Orta Asya Rusya'nın güvenliğini doğrudan etkileyen bölge olarak kabul edilmiş ve bölge ülkeleriyle çok yönlü askeri ilişkileri geliştirmek, askeri-siyasi-güvenlik alanlarında iş birliği yapmak hedeflenmiştir. Rusya ve Orta Asya devletlerinin Putin dönemi askeri iş birliği alanları ülke bazında incelendiğinde şunlar görülmektedir (Askeroğlu,2021:135-143);

- Rusya-Kırgızistan askeri ilişkileri; 27 Temmuz 2000 tarihinde taraflardan herhangi birine yapılacak bir saldırıda askeri olmak üzere birbirine her türlü desteği vermeyi amaçlayan Rusya-Kırgızistan ebedi dostluk iş birliği ve deklarasyonu imzalanmıştır. 2003 yılında Kırgızistan'ın Kant şehrine Rusya askeri üssü açmıştır. Günümüzde bu üste 250'si subay 400 Rus askeri bulunmaktadır.
- Rusya-Kazakistan askeri ilişkileri; 2 Mart 2002 tarihinde iki ülke arasında askeri teknik alanda prensip anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmayla Rusya'nın Kazakistan'a Rus silahlı kuvvetlerini donattığı fiyattan silah sağlamasına ve Kazak ordusuna askeri eğitim vermesine karar verilmiştir. 2004-2005 yıllarında yapılan anlaşmalarla Kazakistan da bulunan "Baykonur" uzay üssünü kullanma hakkı 2050 yılına kadar Rusya'ya verilmiş, Nisan 2006'da Rus askerlerinin Kazakistan'daki poligonları kullanma hakkı verilmiş ve günümüzde de 4 poligonu kullanmaktadırlar, 2009-2011 yılları arasında ortak askeri tatbikat gerçekleştirme anlaşması yapılmıştır. 11 Kasım 2013 tarihine gelindiğinde tarafların 1992 ve 1998 'de yapılan ittifak anlaşmalarına bağlı olduklarını belirten "21. Yüzyılda İttifak" anlaşması imzalanmış.
- Rusya-Özbekistan askeri ilişkileri; 2004 yılında iki ülke arasında bölgede rekabet değil iş birliği yapmayı, ortak güvenlik sistemi kurmak için birlikte hareket etmeyi ve güvenlik tehditlerine karşı istişare düzenlemeyi içeren stratejik ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Rusya, Özbek subaylarına Rusya'da eğitim vermeyi, silah yardımı yapmayı ve askeri araçları modernize etmeyi kabul etmiştir.12 Ekim 2018 tarihinde taraflar arasında hava sahasının ortak kullanılmasına ve askeri teknik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Aynı zamanda Özbekistan'ın 300'den fazla askeri Rusya'da askeri eğitim alabilecektir.

Ardından 28 Nisan 2021 tarihinde iki ülke arasında askeri ortak faaliyetleri kapsayan 2021-2025 askeri iş birliği programı imzalanmıştır.

- Rusya-Tacikistan askeri ilişkileri; 1999 yılında taraflar arasında stratejik ortaklık, askeri alanda iş birliği ve ittifak içeren “Rusya ile Tacikistan Ebedi Dostluk ve İttifak Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmayla dış ve iç te tehditlere karşı birlikte hareket etme sözü vermiştir. Ardından 12 Mayıs 2021 tarihinde taraflar ortak hava savunma sistemleri kurulması konusunda kararlar almıştır. Afganistan’dan gelebilecek güvenlik tehditleri bu kararların alınmasında büyük etken olmuştur.
- Rusya-Türkmenistan askeri ilişkileri; Rusya ile askeri alanda en zayıf ilişkileri olan ülke Türkmenistan’dır. Taraflar arasında 1992 yılında dostluk anlaşması imzalsa da zaman içinde askeri iş birliği geliştirilememiştir. 9 Kasım 2020 tarihine gelindiğinde dış politikada birlikte hareket etmeyi, ortak istihbarat alanı kurmayı, terörizm ve diğer güvenlik alanlarında iş birliği yapmayı öneren güvenlik anlaşması imzalanmıştır.

Rusya’nın Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından geçen 30 yıllık sürecine bakıldığında siyasi, ekonomik ve sosyokültürel alanda en istikrarlı ilişkiyi Orta Asya ülkelerinden Kazakistan ile kurduğu görülmektedir. Rusya’nın Kazakistan ile ilişkilerine önem vermesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler; sınır güvenliğine çok önem veren Rusya’nın Kazakistan ile Sibirya doğrultusunda uzun bir sınır komşuluğunun olması, Kazakistan’ın SSCB’den kalma nükleer gücü Rusya’nın bölgedeki en büyük ticari ortağının Kazakistan olması ve Kazak topraklarında yaşayan Rus nüfuzu olmuştur. Ticari ve ekonomik verilere bakıldığında 2019 yılında Rusya - Kazakistan arsında yapılan ticaretin 19,6 milyar dolar olduğu, Rusya’nın 14 milyar dolar Kazakistan’a mal ihraç ettiği ve 5,57 milyar dolar mal ithalatı yaptığı görülmektedir. Kazakistan’ın dış ticaretinde 2019 yılında 98 milyar dolar ve 2020 yılında 85 milyar dolar ile Rusya’nın birinci sırada olduğu görülmektedir. Kazakistan’dan sonra Bölgedeki ikinci büyük ticari ortağı ise Özbekistan olmuştur. 2020 verilerine göre Rusya- Özbekistan ticaret hacmi 6 milyar dolara yakın olmakla birlikte, Rusya’nın ihracatı 4,66 milyar dolarken ithalatı 2,22 milyar dolardır. Rusya’nın Orta Asya bölgesindeki önemli ticaret ortaklarından biri de Türkmenistan’dır. Türkmenistan-Rusya ticaretinin akışını doğalgaz fiyatları ve alım miktarının değiştiği dönemler etkilemektedir. Örneğin; doğalgaz krizinin olduğu 2014

yılında 2013 yılına göre ticari ilişkiler %20 azalarak 1,25 milyar dolara gelirlermiş 2016 yılında ise daha da gerileyerek 900 milyon dolar seviyesine inmiştir. Diğer Orta Asya ülkeleriyle olan ticari ilişkilere de bakıldığında Rusya'nın Orta Asya'dan ithal ettiği ürünlerde en fazla hammadde, tarım ürünü ve kimyasal ürünler görülmekle birlikte Orta Asya'ya ihraç ettiği ürünlerde hazır ürün, petrol ürünleri, ham petrol, elektrik ve kömür kalemleri bulunmaktadır (Askeroğlu,2021:128-133).

Rusya'nın önümüzdeki yıllarda Orta Asya politikasının odak noktasının güvenlik olduğu tahmin edilmektedir. ABD'nin Afganistan'dan ayrılma sürecinin ardından bölgede oluşabilecek tehditlere karşı Rusya'nın Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmek olacağı düşünülmektedir.

3.2.4. Türkiye'nin Orta Asya'ya Etkisi

Sovyetlerin dağılması ve Orta Asya devletlerinin 1991'de bağımsızlıklarını kazanması Türkiye'de sevinçle karşılanmış, büyük bir fırsat olarak görülmüştür. “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” sloganı ilk yıllarda hem Türk halkı hem yöneticiler tarafından sık kullanılmış olup bölgede bulunan enerji kaynakları bu coşkuyu iyiden iyiye arttırmıştır. İlk yıllarda Türkiye'ye, Avrupa ile olan ilişkilerde köprü olma, örnek devlet modeli ve bölge zenginliklerinin dünyaya açılmasında koordinasyon sağlama görevi gibi çeşitli misyonlar yüklenmiştir. Bu kapsamda Orta Asya ve Azerbaycan'a bağımsızlıklarının ilk yıllarında haberleşme altyapı ve inşaat gibi büyük projeler ile küçük ve orta ölçekli üretim işlerinde Türk müteşebbis akımı olmuştur. 1994 yılının sonuna kadar Orta Asya'da 666 milyon dolar değerinde kredi verilmiş ve 200'e yakın anlaşma imzalanmış, 400 şirket 3,4 milyar dolar iş üstlenmiştir. BOTAŞ ve TPAO, yeni boru hatlarının yapımı için çalışmış ve petrol- doğalgaz aramaları yapmıştır. Bu yıllarda Türk Eximbank tarafından bölge ülkelere geniş kredi imkanı sağlanmıştır. 1998 yılı ortalarında toplam kredi miktarının 714 milyon dolara ulaştığı görülmekte olup turizm-müteahhitlik, tüketim malları üretimi ve sınai yatırımlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda otel ve ticaret merkezleri inşa edilmiş, havaalanları restore edilmiş, haberleşme sistemleri kurulmuş, gıda-giyim-elektrikli ev aletleri imalat sanayileri kurulmuş, Özbekistan'da yün entegre tesisleri ve kamyon-kamyonet üretim tesisleri kurulmuş, Türkmenistan'da Türkmenbaşı rafinerisi yenilenmiştir (Dartan ve Hatipoğlu,2002:126-132).

1992 yılında bakıldığında Türk Dışışleri Bakanlığı tarafından kurulan TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) teknik yardım kuruluğu ilgi çekmektedir. TİKA, Türkçe'nin konuşulduğu devletlere sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri yürütmek ve bu ülkelere gelişme aşasında yardımcı olmak için kurulmuştur. TİKA, ilki Türkmenistan'da olmak üzere tüm Orta Asya ülkelerinde Koordinasyon Ofisi açmıştır. 1992-2003 yılları arasında TİKA, %31,3'ü Kazakistan, %8,8'ini ise Türkmenistan ve %10,9'unu Kırgızistan'da olmak üzere 2506 bölgesel ve ülkesel faaliyet gerçekleştirmiştir (Toprak,2020:21). TİKA'nın ilk üç yılında özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı faaliyetlerinde kaynak sıkıntısı yaşadığı görülmüş olup amacı dışında siyasi nüfus sağlamak ya da darbe planları için aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Azerbaycan'da Aliyev'e ve Özbekistan'da Kerimov' a yönelik darbe planlarında TİKA mensuplarının yer aldığı söylentileri çıkmış olup bu durum TİKA'nın imajını sarsmıştır. 1995 yılından sonra ise TİKA kapsamında, bölgede kültür merkezleri ve okullar açılmış, Türkiye'de yükseköğrenim görmek isteyen Orta Asya ülkeleri vatandaşlarına burs imkânı sağlandığı görülmektedir. Ayrıca aynı dönemde Bakü-Ceyhan boru hattı projesi de yapılmıştır. 2000'li yılların başında ise Türkiye politikalarının ABD politikalarıyla uyumlaşması Rusya ve Orta Asya devletlerinde Türkiye'yi ABD politikalarının uygulayıcısı konumunda görünmesine neden olmuş ve bu durum Türkiye politikalarının sıkıma sürecini de beraberinde getirmiştir. TİKA ise, 2001 yılında devlet bakanlığına bağlı bir tüzel kişilik olmuş, Dışışleri bürokrasisinden ayrılmış ve kurumlar arası uyum sağlama görevi üstlenen bir üst kuruluş olmuştur. Ayrıca 2005/11 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile TİKA'ya yeni görevler bertilmiştir. Bu görevler; kurumlar arası iş birliği, dış yardım envanteri tutma, kurumlararası koordinasyon, dış yardımlara fon bulma ve fonların nereye aktarılacağına karar verme yetkisidir. Yeni yetkileriyle TİKA'nın Türkiye-Orta Asya ilişkilerine yeni bir boyut katması beklenmektedir (Denizhan,2010:21-22).

Türkiye'nin sanayi deneyimi ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynakları açısından zenginlikleri ve ortak olan din, dil, ırk, örf ve adet birliği ekonomik açıdan yüksek beklentilerin oluşmasına neden olmaktadır. Ancak beklentilerin aksine ticari ve ekonomik ilişkiler ekonomik potansiyellerin çokça altındadır. Bunun önemli bir nedeni olarak etkin bir ulaşım sisteminin olmaması ve coğrafi mesafeler görülmektedir. Modern İpek Yolu projesi ile birlikte ortak Pazar kura ve iş birliklerinin geliştirilmesi

düşünülmektedir. Bu projenin ekonomik zenginlik, refah artışı ve siyasal etkinlik getireceği düşünülmektedir (Seyidoğlu, Gönültaş, 2014:2015).

Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin Orta Asya politikası hedefler ve söylemler açısından bütün olmayan bir durumda ilerlemektedir. Türkiye'nin diğer bölgelerle olan ilişkileri, Rusya-Türkiye ilişkileri, ABD'nin Orta Asya politikaları ve Türkiye'nin iç siyasi gelişmeleri Türkiye'nin Orta Asya politikasını etkilemektedir. 2010'lu yıllara gelindiğinde ise, Türkiye'nin Orta Asya politikasında üç önemli olay görülmektedir. Birincisi Türk Keneşi sayesinde Türk Cumhuriyetleri arasındaki istikrarlı bir ilişki kurulması, ikincisi 1990'lı yıllarda Özbekistan'da İslamcı kimliğiyle tanınan muhaliflerin Türkiye tarafından korunduğu iddiasıyla bozulan ilişkilerin yeniden düzeltilmesi ve güvenin tazelenmesi, üçüncüsü ise Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nı zaferle sonuçlandırmasında Türkiye'nin yardım etmesidir. Zira bu dayanışma Orta Asya Türk devletleri için etkileyici olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Yeniden Asya Açılımının da dış politikada Orta Asya'nın önceliğini arttırması beklenmektedir (Düğen,2021:99-101.

3.3. AB'nin Orta Asya Politikasının Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönler;

2006 yılında yayınlanan Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Komşuluk Politikasının güçlendirilmesine ilişkin belgesinde ilk kez karşımıza çıkan Orta Asya ile birlikte körfez ülkeleri ve Sahra-altı Afrika ülkeleri “Komşularının Komşusu” kavramı ile ifade edilmiştir. Bu kavramın AB'nin dış ilişkilerine bakıldığında yoğun olarak kullanıldığı söylenebilir. Avrupa Komşuluk Politikası belgesinde komşuların komşuları ile ulaştırma, çevre enerji, araştırma ve düzensiz göç gibi alanlarda güçlendirilmiş bölgesel iş birliği faaliyetlerinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

AB'nin Orta Asya ile iyi ilişkiler kurmayı amaçladığı 2007 Strateji belgesinde, insan hakları, demokrasi, iyi yönetim ve kültürler arası diyalog gibi çeşitli alanlarda iş birliği oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Hukukun Üstünlüğü Girişimi, bakanlar düzeyinde düzenli bölgesel diyalog, Avrupa Eğitim Girişimi, İnsan Hakları Diyalogu, e-ipek yolu dijitalleşme çalışmaları, bölge ülkelerinin DTÖ' ne üyelikleri için desteklenmeleri, yenilebilir enerji gelişiminin desteklenmesi, ticarete etkin gümrük sisteminin desteklenmesi, sınır aşan nehir havzasının teşvik edilmesi gibi yeni düzenlemeler getirilmiştir. 2019 Stratejisi ile birlikte ise, Orta Asya'da refaha, esnekliğe ve bölgesel iş birliğini desteklemeye odaklanılmış ve bu kapsamda bölge ülkeleriyle ikili iş birliği sağlamak adına Gelişmiş Ortaklık ve İş Birliği Anlaşmaları yapılması ve uygulanması ortaya konulmuş olup enerji arzı güvenliğinden ziyade, yenilebilir enerji kaynaklarının ve yatırımlarının bölgede geliştirilmesi, bölge ülkelerinde ve diğer ülkelerde elektrik dağıtım ağının geliştirilmesine değinilmiştir. 2019 Stratejisinin on birinci paragrafında radikalleşme, terörizm, aşırıcılık, kitle imha silahlarının yayılmasının ortak güvenlik sorunu olduğu vurgulanmış ve bu konularda iş birliği sürdürüleceği, radikalleşmenin sosyo-ekonomik nedenleriyle mücadelenin önemi ortaya konulmuştur. Ayrıca stratejide Afganistan'da barışı teşvik etmenin ve bu konuda iş birliğini güçlendirmenin önemi belirtilmiştir. Bu belgeler günümüzde Orta Asya'nın uzun vadeli istikrarına yarar sağlamakta olup bölge ülkelerinin ihtiyaçlarına yönelik uygulanmakta olduğu söylenebilir.

Orta Asya bölgesindeki diğer aktörler incelendiğinde Rusya'nın bölge üzerindeki gücüne rağmen etkisinin zayıflama ve gerileme sürecinde olduğu buna

rağmen geçmişten gelen bağlarını kullanarak nüfusunu korumaya çalıştığı görülmektedir. Çin'in teknolojik, demografik, ekonomik, askeri avantajları ve coğrafi yakınlığına rağmen dış politikada halk ile değil de bölge rejimleriyle iş birliği yaptığı ve bölge halkı tarafından istenmediği binmektedir. Orta Asya halkı, Çin den gelen yoğun işçi göçü yüzünden yaşanan işsizlik, Çinlileştirme politikaları, Doğu Türkistan'daki yapılan katliamlar gibi nedenlerden baskıcı olarak görmekte ve bölgede istememektedir. ABD ise bölgeye 2001 sonrasında odaklanmış olup daha çok Afganistan odaklı terörizmin engellenmesine yönelik çalışmaları bulunmaktadır ve coğrafi uzaklığı nedeniyle bölgeye yeterince yoğunlaşamamıştır. Bu aktörlere karşın AB'nin reformlara dayalı, halk odaklı ve bölgede uzun vadeli istikrara yönelik politikaları bölgede ilgi çekmektedir. Ayrıca AB, Orta Asya'ya özel uyguladığı 2007 Stratejisi ve 2019 Stratejisi ile bölge ülkelerinin ekonomilerinin çeşitlendirilmesine, ülkeler arasındaki diyaloga ve iş birliğine destek olan tek aktördür.

Zayıf Yönler

AB, başından itibaren Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini prensiplere dayandırmış ve çoğunlukla bölgenin demokrasi, insan hakları gibi eksikleri yüzünden eleştirel bir tavırla yaklaşmıştır. AB üyesi ülkelerin birçoğu Orta Asya'ya, kültürel olarak kendilerinden farklı halkların yaşadığı, kalkınma düzeyi düşük, otoriter yönetim ve liderlerin hâkim olduğu coğrafi olarak kendilerine ciddi bir tehdit üretemeyecek kadar uzak bir ülkeler topluluğu olarak bakmıştır. Orta Asya ülkelerinin zayıf devlet yapıları (yolsuzluk, hukuk kurallarının tam anlamı ile uygulanamayışı, mevcut hükümetlerin meşruluğu ve yönetim biçimleri ile ilgili yapılan tartışmalar, adalet sisteminin işlememesi vs.) zayıf siyasi kültürleri (milliyetçilik ve etnik çatışmalar, siyasetin kişileştirilmesi, muhalefetin bastırılması, medyanın sansüre uğraması vs.), sosyo-ekonomik problemler, (yoksulluk, sosyal içerikli tepkilerin gelişme potansiyeli vs.) ve bölge ve/veya bazı bölge dışı aktörlerin bu sorunların sebep olduğu istikrarsızlık ortamından çıkar sağlama çabaları bölgeyi uğraşılması güç bir yer haline getirerek AB'nin bölgeye yönelik politikalarında sorun yaratmaktadır. Orta Asya bölgesinde kendine benzer işler yapan BM (Birleşmiş Milletler), Avrupa Konseyi ile AGİT (Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı) AB'nin bölgede serbest hareket etmesini zorlaştırmaktadır. Rol oynayabileceği alanın kısıtlı olması yeni politikalar üretirken AB'nin çekingen, aktif bir tutum sergileyemeyen ve belli konularda inisiyatif almaktan

çok bölgede oldukça aktif olan AGİT ve BM ile ortak çalışmalarına yönelmesine neden olmaktadır.

Orta Asya bölgesinin özellikle Rusya, Çin, ABD ve Türkiye gibi küresel ve bölgesel güçlerin rekabet alanlarından biri olması AB'nin bölgede karşılaştığı sorunlardan bir diğeridir. Çin, Şangay İş birliği Örgütü aracılığıyla enerji kaynakları zengin olan bu bölgede artan ticaret hacmiyle avantaja sahipken Rusya, Sovyet döneminden kalma bağlantıları ve coğrafi yakınlığı nedeniyle bölgeyi kendi etki alanında görmektedir. Bir diğer dış güç ABD, Orta Asya'nın İran, Irak ve Afganistan'a coğrafi yakınlığı nedeniyle güvenlik politikalarında daha etkin olmakta ve bölgede askeri üsler oluşturabilmek için bölgeye özel önem vermektedir. Türkiye ise Orta Asya ülkeleri ile coğrafi ve sosyo-kültürel yakınlığı sebebiyle bölgesel güç olarak kendini gösteren Türkiye ise, AB'ye aday ülke konumunda olduğu için AB ile rekabet etmek yerine uyumlu bir politika izlemektedir. Fakat Türkiye'nin üyelik sürecinin hızlanması hem Türkiye açısından hem de AB'nin Orta Asya'da daha etkili olabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu rekabet ortamında AB, Orta Asya Stratejisi'nin geliştirilmesinden itibaren bu ülkelerde Delegasyonlar açarak bölgedeki diplomatik varlığını güçlendirmiştir (Şemşit,2015:106).

AB'nin bölgeyi geniş Asya coğrafyası içinde değerlendirmesi bu geniş bölgedeki faaliyetlerini, beklentilerini, iş birliklerini, rakipleri olan diğer aktör ve uygulamaları göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir. 2019 Stratejisinden sonra AB'nin bölgede görünürlüğünü arttırmak adına uygulamalar yapmadıkça rakip aktörler karşısında etkinliğini arttıramayacağı düşünülmektedir. Orta Asya'da AB'nin karşılaştığı sorunların bir kısmı da ve kısa sürede demokratikleşmesi mümkün olmayan ve yapısal sorunlarıyla mücadele eden bölge ülkeleridir. AB, bu sorunun çözümü için mali destek veren görünümünden çıkmalı, değerlere dayalı dış politikasının hedeflerine ulaşmak için önemli aktörlerin stratejilerini de dikkate alarak kendi rolünü netleştirmelidir. AB'nin bölgede kendi rolünü netleştirmesi, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü gibi amaçlarını gerçekleştirmesi ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini beklenen düzeye çıkarmasını sağlayacaktır.

SONUÇ

Avrupa Birliği'nin günümüzdeki kurumsal yapısına ulaşması zaman içinde gerçekleşmiştir. Avrupa ülkelerinin iş birliği kurma, birlik olma ve bütünleşme fikrinin somut bir gerçeğe dönüştürülmesi 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulması ve 1952 yılında 50 yıllığına uygulamaya konulması kararı ile oluşmuştur. AKÇT ile birlikte kömür ile çeliğin serbest dolaşımı, fiyatların sabitlenmesinin teşviki, farklı nakliye oranları gibi tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılmış, gelir vergisi ve satış vergisi düzenlenmiştir. Bütünleşmenin sonraki adımı ise 1 Temmuz 1967 yılında uygulamaya giren Füzyon Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Bu antlaşmayla, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EUROTAM), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve AKÇT birleştirilerek Avrupa Toplulukları (AT) olarak anılmaya başlanmıştır. Enerji konusunda birliği sağlanan Avrupa'nın ortak gümrük tarifesi uygulamalarına geçişi ve tek pazar uygulamaları ise 1 Temmuz 1987 yılında uygulamaya konulan Avrupa Tek Senedinin imzalanmasıyla olmuştur. AB'nin kuruluş anlaşması olarak görülen Maastricht Antlaşması ise, AB'yi üç sütunlu bir çatıda kurmayı planlamış ve 1 Kasım 1993'de uygulamaya konmuştur. Bu antlaşmayla Ekonomik ve Parasal Birlik, Ortak Dış Politika ve Güvenlik ile Adalet ve İçişleri konularında düzenlemeler getirilmiştir. AB'nin askeri bütünleşmesi ise 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe Amsterdam Antlaşması ve Amsterdam'dan arta kalanlar olarak görünen Nice Antlaşmasının 26 Şubat 2001'de imzalanmasıyla oluşturulmuştur. Bu anlaşmalarla Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) kurulmuş, AGSP içerisinde Askeri Komite, Siyasi ve Güvenlik Komitesi ve Askeri Kurmay gibi birimler oluşturulmuş, AB'nin bütün olarak anlaşılmadığı takdirde silah girişi, güvenlik ve savunma gibi konularda üye devletlerin kendi aralarında iş birliği yapmasına izin verilmiş ve en önemlisi nükleer konular haricinde Batı Avrupa Birliği'nin AB'ye dahil edilmesi olmuş ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)'nin bir parçası olarak duyurulmuştur. AB'nin Anayasa'sı ise 13 Aralık 2007'de imzalanan Lizbon Antlaşması ile oluşturulmuştur. 2020 yılında Birleşik Krallığın ayrılışının ardından AB, 27 üyeli bir birlik olarak varlığını sürdürmektedir.

AB, geniş bir coğrafyaya sahip olmasına karşın enerji kaynakları konusunda fakir ve fosil kaynaklar açısından dışa bağımlı bir topluluktur. 1 Şubat 2020 tarihinde Birleşik Krallığın topluluktan ayrılmasının ardından bu durum daha da sorun haline

gelmiştir. AB, İngiltere'nin ayrılmasının ardından dünya toplam rezervlerinin %0.01'lik kısmına, dünya kömür rezervlerinin %7,3'üne, dünya doğalgaz rezervlerinin ise %0,2'sine sahip bir topluluktur. Birlik Ortak enerji politikası oluşturmak ve iş birliği kurmak adına 2006 yılında “Avrupa İçin Güvenli, Rekabetçi ve Sürdürülebilir Enerji Politikası” adlı Yeşil Kitap'ı yazarak var olan enerji sorununu gündeme getirmiştir. 2000'li yılların başında petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve Rusya ile yaşanan sorunlar, 2006- 2009 yıllarında yaşanan Rusya-Ukrayna krizi, 2014 Rusya'nın Kırım'ı işgali ve günümüzde süren Rusya-Ukrayna Savaşı gibi nedenler yıllar içerisinde AB'de enerji sorununu ortaya çıkarmıştır. Orta Asya Devletleri Rusya ile birlikte Dünyanın ikinci büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Türkmenistan ve Özbekistan Dünyanın sayılı büyük doğalgaz rezervlerine ve Kazakistan ise Kuzey Denizi petrol rezervlerinin iki katına sahiptir. Ayrıca Kazakistan, Dünyanın üçüncü büyük uranyum üreticisidir de. AB'nin gereksinimlerine cevap olan bu kaynaklar, Orta Asya'ya yönelik politikalarının derinleşmesine neden olmuştur. AB'nin uzun vadeli enerji teminini güven içinde ve uygun fiyatlı yapma isteği ve Orta Asya ülkelerinin, doğal kaynaklarının ihracatı için yeni müşteri ve güzergâh arama isteği ikilinin ortak çıkarlarına hitap ettiği için ilişkiler zaman içinde derinleşmiştir. AB, komşularının komşusu olan Orta Asya devletleriyle enerji alanında her ülkeyle ayrı ayrı anlaşmalar imzalamış ve bölgesel anlamda İNOGATE ve TRACECA gibi projelere başlamıştır.

AB, bölge ile ilişkilerinde 1990'lı yıllarda SSCB'nin yeni dağılmış olması, hakim olan belirsizlik ortamı ve kendi genişleme süreci gibi nedenlerle bölgeye karşı çekingen davranmıştır. Fakat alternatif enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyaç zaman içerisinde Orta Asya'da petrol, doğalgaz ve su gücü kaynaklarının işletilmesini, alt yapı çalışmalarını, yeni boru hatlarını, enerji yollarını destekleyip, bölgesel enerji güvenliğini ve iş birliğini teşvik ederek bölge ülkelerine yeni bir Hazar Denizi-Karadeniz- Avrupa enerji ulaşım ağı geliştirmeleri için siyasi destek sağlamasına neden olmuştur. 11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan saldırılar ise dünya genelinde büyük yankı uyandırmış ve dış politikalarda değişikliklere neden olmuştur. 2001 sonrasında Orta Asya, AB gündeminde güvenlik açısından yer almıştır. Afganistan'a olan yakınlıkları nedeniyle Orta Asya ülkelerinin operasyona katılan devletler tarafından askeri üslerin kullanımı ve Orta Asya ülkeleriyle iş birliği önemli hale gelmiş olup uyuşturucu trafiği ve terörizm gibi unsurlar bölgenin güvenlik açısından gündemde kalmasına neden olmuştur. Kırgızistan ve Özbekistan'da kurulan ISAF üsleri, bölgenin

terörle mücadele konusundaki jeopolitik önemini ortaya koymuş olup bu üsler sayesinde AB ülkeleri, Afganistan müdahalesine askeri personel ve ekipman desteği vermiştir.

2007 yılına gelindiğinde AB tarafından kabul edilen ‘‘Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Stratejisi’’ ile Orta Asya bölgesinde hem ikili hem de bölgesel düzeyde iş birliği sağlanmıştır. 2007 Stratejisi ile birlikte Orta Asya’da Hukukun Üstünlüğü Girişimi, Avrupa Eğitim Girişimi uygulamaya konulmuş, bölge ülkelerinin her biriyle düzenli İnsan Hakları Diyalogu oluşturulmuş olup AB ile Orta Asya arasında üst düzey güvenlik diyalogu ve bakanlar düzeyinde düzenli siyasi diyalog kurulmuştur. 2007’den sonraki dönemde AB’nin Rusya – Ukrayna doğal gaz krizlerinden sonra AB – Orta Asya enerji iş birliğinde doğal gaz tedarik çeşitlendirilmesi konusunun ön plana çıkması ve AB’nin Afganistan merkezli güvenlik gündemi bağlamında bölgenin istikrarının öneminin artmasının da etkisiyle öncelikler içinde bir öncelik olarak güvenlik ve enerji konularını öne çıkardığı söylenebilir. Bu kapsamda ilk olarak Güney Doğalgaz Kordidoru’nun uygulanması için ortaya çıkan Trans Hazar Boru Hattı projesi ve projeye Türkmenistan ve Azerbaycan’ın olumlu yaklaşımı, AB – Orta Asya iş birliğinde yeni perspektiflere işaret etmiştir. Ancak bölgede Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçlerin aktif politika izlemesi, AB’ne üye devletler arasında görüş farklılıkları ve Orta Asya devletlerinin demokrasi, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan hakları konularında AB standartlarından çok daha uzakta olması, AB’nin bölgeye yönelik stratejisinin eksiksiz ve kapsamlı bir şekilde uygulanmasını zorlaştırmıştır.

Orta Asya bölgesinde Çin’in Kuşak-Yol Projesi, Avrasya Ekonomik Birliğinin etkisi, Rusya’nın baskın askeri gücünün olması, Özbekistan’ın dışa açılma süreci ve Afganistan’ın Orta Asya gündeminde yükselmesi gibi etkiler 2007 Stratejisinin bazı başarılarına rağmen vaat ettiği hedeflere ulaşmasına engel olmuştur. 2016 ve sonrasında AB tarafından ilan edilen AB Afganistan Stratejisi, Küresel Strateji, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Avrupa ve Asya’yı Bağlama Stratejilerine uyum sağlaması ihtiyacının da etkisiyle AB’2019 yılında ‘‘AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar’’ı (2019 Stratejisi) yayınlanmıştır. 2019 Stratejisi ile AB, yumuşak güç unsurlarına ve kamu diplomasisine ağırlık vermiş, Rusya ve Çin’le bölgeyi ilgilendiren ve bölgeyle kesişen ortak konularda mümkün olduğunda uyumlu ortaklar olunmasına dikkat etmiştir. Stratejide, 2007 Stratejisi’nden farklı olarak enerji arzı güvenliğinden ziyade, yenilebilir enerji kaynaklarının ve yatırımlarının bölgede

geliştirilmesi, bölge ülkelerinde ve diğer ülkelerde elektrik dağıtım ağının geliştirilmesine değinilmiş, Trans-Hazar Gaz Boru Hattı'nı inşa etme olasılığının değerlendirmeye devam edileceği ve AB'nin enerji tedariklerini arttırma, kaynak ve güzergah çeşitlendirme amacıyla Orta Asya'nın rolünün arttırılacağı ortaya konulmuştur. Ayrıca 2019 Stratejisi'nde, nitelikli işgücünde kadınların katkısının arttırılması, kadın istihdamının desteklenmesi, kadınların eğitim oranlarının arttırılması ve kadın haklarının geliştirilmesinin yer alması da önemli bir vurgu olmuştur.

Sonuç olarak, AB'nin Orta Asya'ya yönelik stratejisi kendisinin enerji tedarik çeşitlendirmesine hizmet ederken, bölge ülkelerinin de uzun vadeli istikrarlarına hizmet etmektedir. Ancak AB'nin bölge çıkarlarını, 2019 Stratejisinin uygulanmasını, bölgenin istikrar ve güvenlik ortamını etkileyen diğer aktörlerde göz önünde bulundurulmalıdır. AB'nin Orta Asya'da başarılı bir politika izlemesi için Çin, Rusya ve ABD gibi aktörlerin bölge politikalarını dikkate alarak strateji benimsemesi gerekmektedir. AB'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarında yönetim tarzı, kültürel farklılık, uzaklık ve riskler gibi önemli engeller olduğu da bilinmektedir. Ancak bu sorunlara rağmen AB'nin bölgede uzun vadede ciddi bir aktör olma potansiyeli mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Alganer, Yalçın. Çetin, M. Özlem. 2007, “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri(I)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:23, Sayı:2, ss:285-309
- Mor, Hasan, 2010, “Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:14, S:2, ss:499-541.
- Begaj, Jonida, 2016, “AB’ye Katılımı Hazırlayan Ortaklık Anlaşmalarının Tarihi ve Siyasi Süreç Kapsamında Şekillenmesi ve AB Üyeliği Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:15, No;1, S:29-72.
- Kocaman, M. Emin, 2018, “Hazar Havzası’nda Enerji Güvenliği ve Enerji Politikası”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3, SS:152-171.
- Kocaman, M. Emin, 2016, “Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının Gelişimi ve Türkiye’nin Rolü”, *SOBİAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2016, ss:251-277.
- Şöhret, Mesut, 2013, “Avrupa Birliği’nin Güvenlik Yapılanmasının Tarihsel Gelişim Süreci ve Mevcut Durum”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, SS:59-100.
- Esen, Selin, 2004, “Avrupa Birliği Bölgeler Komitesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:59, Sayı:4, SS:89-122.
- Kocamaz, Sinem, 2010, “Lizbon Antlaşması Çerçevesinde Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasının Geleceği”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:10, S:3, SS:951-980
- Özdemir, Abdullah. Çakır, Mesut. 2007, “Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu”, *Balıkesir Üniversitesi Yayınları Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik Fener*, Sayı:8, ISSN;1304-8783.
- Çelik, Neslihan, 2007, “SSCB Sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Endüstriyel Performans ve İnovasyon Politikaları”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt; XXIII, Sayı:2
- Efegil, Ertan, 2008, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İş birliği Anlayışına Geçiş”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, sayı:16, 65-82.
- Erdoğan, Murat, Eylül 2011, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikaları”, M. Yılmaz (Editör). *Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnceleme Araştırma Dizisi*, Yayın No:8.
- Kaya, Emirhan, 2017, “Yardım Programları Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:54, ss:1-54.

- Yazgan, Hatice, 2010, “Normatif Güç Kavramı ve Reapolitik Arasında Avrupa Birliği’nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri”, **Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı:7/1, ss:143-162, ISSN:1309-6761.
- Yılmaz, Salih, 2015, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya” **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2015-Bahar, Sayı:34, ss:111-120
- Erdoğan, Aysel, 2020, “Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Sonra Orta Asya’da Gerçekleşen Yeni Büyük Oyun”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, 989-1015
- Çelik, Tayfun, 2012, “Orta Asya Güvenlik Sorunları ve NATO’ya Yansımaları”, **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, Temmuz-2012, Cilt:4, Sayı:2, ss:27-50
- Güler, Begüm, Şeren, 2011, “Küreselleşmenin Merkez, Aktörlerinden Biri Olarak Avrupa Birliği” **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, ss:47-62.
- Şenol, M Seyfettin, Şahin, Mehmet, “Bağımsızlıklarının 2. Yüzyılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 2013-Bahar, Sayı37, ss:111-136.
- Demirel, Demookan, 2018, “Lizbon Antlaşması’nın AB’nin Kurumsal Yapısına Etkileri”, **Uluslararası Bilimsel Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, ss:91-103.
- Tezcan, Ercüment, “Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları çerçevesinde Avrupa Birliği ve Batı Avrupa Birliği ilişkileri” **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:54, Sayı:1, ss:143-158
- Dinan, Desmond, 2011, “Avrupa Birliği Tarihi”. **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Ocak-2011, Sayı:1, ss:71-87.
- Somuncuoğlu, Anar, 2013, “Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Jeopolitiği: Orta Asya’da Yapısal Dönüşüm”, **Gazi Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Bahar-2013, Sayı:12, ss:29-50
- Kalkışım, Cemal, 2019, “Enerji Krizlerinin Etkisiyle Şekillenen Avrupa Birliğinin Enerji Politikası” **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, ss:460-472.
- Yılmaz, Naci, Selçuk, Bora, 2012, “Küresel Kriz Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi Ekonomileri,” Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim 2011- Mart 2012, Sayı:3, ss:117-128.
- Çınar, Burak, 2008, “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt:4, Sayı:8, ss:8-21
- Hatipoğlu, Esra, 2008, “Avrupa Birliği- Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru Mu?”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA) Dergisi**, cilt:3, sayı:5, ss:1-25.

- Samur, Hakan, 2012, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası: İdealist Söylemlerin Yetersiz Eylemlerle Yürütülme Çabası”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA) Dergisi*, cilt:7, sayı:13, ss:1-29
- Güneş, Ergin, 2013, “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya’nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi* Cilt:13, Sayı: 27, ss:176-203
- Güneş, Ahmet, M., 2008 “Lizbon Antlaşması Sonunda Avrupa Birliği” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XII, Y. 2008, Sa. 1-2, ss:739-772.
- Oğurlu, Ebru, 2008, “Lizbon Antlaşması’ndan Sonra Avrupa Birliği”, *T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Avrasya Etüdları*, Cilt:34, Sayı:2, ss:7-33
- Zhussipbek, Galym, 2009, “2007 Lizbon Antlaşması, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın Tanımı ve Özellikleri Güvenlik Aktörü Olarak AB’nin Nitelikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* C:8, No:1, 2009, s:139-164
- Büyüktanır, Derya, 2010, “Dış İlişkiler Kapsamında Avrupa Birliği’nin Tüzel Kişiliği ve Lizbon Antlaşması”, *Uluslararası İlişkiler Konseyi Uluslararası İlişkiler Dergisi* cilt:7, Sayı:27, 2010, s:87-100
- Cesur, Özden, 2014, “Avrupa Birliği’nde Derinleşme ve Genişleme Bağlamında Esnek Bütünleşme ve Türkiye- Avrupa Birliği Bütünleşmesi”, *Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Araştırma Dizisi* No:39, Yayın No:438, ISBN: 978-605-136-175-8
- Doğan, Lütfü, 2019, “Küreselleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Genişleme”, *Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Sayı:51, SS:33-49
- Dinç, Cengiz, 2012, “Avrupa Birliği’nin Beşinci Genişleme Süreci: Ekonomik ve Siyasi Boyutlar”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt:12, Sayı:1, SS:79-96.
- Dinç, Cengiz, 2011, “Avrupa Birliği’nin Beşinci Genişlemesi; Ana Temalar ve Faktörler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, ss: 201-233
- Dağcı, Kenan. Çaman, Mesut, 2013, “Enerji Politikaları ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliğinin Orta Asya Politikası”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), OAKA*, Cilt:8, Sayı:16, ss:21-48
- Alperen, Ümit, 2018, “Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin’in Orta Asya Politikası” *Bilge Strateji*, Cilt:10, Sayı:19, ss:17-18
- İsmayılov, Elnur, 2013, “21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri’nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ISSN:2147-693, ss:87-105, İstanbul
- Aydın, İsmail, 2017, “Avrasya Birliği: ‘Gerçek’ Bir entegrasyon mu, Rusya’nın

- Yeni Hegemonya Kurma Arayışlarının Bir Aracı Mı?’’ **Karadeniz Araştırmaları**, XIV/55, Güz-2017, ss:101-113
- Erhan, Çağrı, 2003, ‘‘ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımlar’’**Stradigma.com, Aylık Strateji Dergisi**, sayı:9, ISSN:1303-9814, ss:1-21
- Kalyoncu, Hüseyin, Amanov, Shatlyk, 2010, ‘‘Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD’nin Orta Asya Politikası’’, **Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 7(2), ss:38:71, Adana
- Öztekin, Alkan, Seda, 2019, ‘‘Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Avrasya’da Güç Mücadeles: ABD’nin Rusya ve Çin’e Karşı Orta Asya Politikası’’, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir. Ulusal Tez Merkezi (Erişim:28.12.2022)
- Ilassov, Yerik, 2010, ‘‘Avrupa Birliği’nin Orta Asya’ya Yönelik Politikası ve Kazakistan’’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ulusal Tez Merkezi (28.12.2022)
- Yağmur, H. Tuğçe, 2016, ‘‘Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Avrupa Birliği ve Rusya Enerji Politikaları Açısından Önemi’’, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Lisans Bitirme Tezi, Antalya, Academia (Erişim:30.12.2022).
- Karybekov, Maseli, 2016, ‘‘Vladimir Putin Dönemi Rusya Dış Politikası’’, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Lisans Bitirme Tezi, Bışkek, Academia (Erişim:30.12.2022)
- Aydın, Figen,2019, ‘‘Çin Yükselişinin Ekonomik Perspektifi ve Gelecek Tahminlerinin Orta Asya’ya Yansımaları’’ **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:8, e-ISSN 2602-215X
- Toprak, Gökhan,Nuri, 2020, ‘‘Orta Koridor Girişimi Bağlamında Türkiye’nin Değışen Orta Asya Politikası’’, **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, ss:19-32
- Denizhan, Emrah, 2010, ‘‘Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Pol,t,kası ve TİKA’’, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Syar:1, ISSn:1309-8012, ss:17-23
- Seyidoğlu, Halil, Gönültaş Suna, 2014, ‘‘Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye İle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler’’ **T.C. Türk İş Birliği ve Koordinasyon Başkanlığı Avrasya Etüdleri**, 45/2014-1,ss:201-216
- şahin, Çiğdem, 2016, ‘‘Çin ve Avrupa Birliği’nin Yeni İpek Yolu Girişimleri ve Orta Asya’ya Yansımaları’’, **Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Cilt 3, Bilim ve Eğitim, Bakü, Azerbaycan, ss:53-58
- Kasım, Mematali, 2021, ‘‘ABD Yeni İpek Yolu Projesinin Geniş Orta Asya Bölgesine Etkileri’’, **VIII Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Cilt:II, Niğde, ss:245-258

- Şahin, Çiğdem, 2015, “Orta Asya İçin Avrupa Eğitim Girişimi”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ss:253-257, Almatı, Kazakistan.
- Türk, Fahri, 2017, “Tacikistan’da Dış Güçler: Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye”, *Elektronik ve Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2.
- Taflıoğlu, M. Serkan, 2020, “Tacikistan İç Savaşı”, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, ss:107-115)
- Yazgan, Hatice, 2015, “Avrupa Birliği ve Orta Asya”, D. Cengiz (Editör). *Avrupa ve Avrupa Birliği Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler*. Birinci Baskı. Ankara. Savaş Yayınevi, ss. 407-421.
- Şemşit, Sühal, 2015. “Avrupa Birliği Orta Asya Stratejisi”, U.B. Yıldız (Editör), *Avrupa Birliği’nin Dış İlişkileri: Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörler ile İlişkiler*, Birinci Baskı, Ankara, Nobel Yayınevi, ss. 83-108.
- Akdemir, Erhan, 2012, “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi”, Akçay, Belgin ve Göçmen, İlke (Kolektif Editörler). *Avrupa Birliği Tarihçe Teoriler Kurumlar ve Politikalar*. Birinci Baskı. Ankara. Seçkin Yayıncılık, ss:36-63
- Telatar, Gökhan, 2013, “Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD’nin Orta Asya Politikası”, Demirtepe, M. Turgut. Özkan, Güner (Editörler), *“Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik”* Birinci Baskı, Şubat 2013, USAK Yayınları, ss:27-57, Ankara.
- Kaya, Ayhan. Aydın-Düzgit, Senem. Gürsoy, Yaprak. Onursal, Özge (kolektif). 2009, *Avrupa Birliği’ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar*, Birinci Baskı, İstanbul, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti., Web; <https://bilgiyay.com/wp-content/uploads/2019/01/avrupa-birli%C4%9Fine-giri%C5%9F-4.bask%C4%B1-%C3%B6ns%C3%B6z.pdf> (Erişim;20.12.2020)
- Gürsoy, Yaprak. Onursal Beşgül, Özge. Birinci Bölüm İkinci Kısım: Avrupa Birliği’nin Tarihsel Gelişimi. Kaya, Ayhan (Ed.), *“Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz”*, Birinci Baskı, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2013, ss:21-35 Web; <https://eu.bilgi.edu.tr/media/files/yetiskinler-icin-avrupa-birligi.pdf> (Erişim;20.12.2020)
- Dartan, Muzaffer. Hatipoğlu, Esra. 2002, “ECO Bölgesi Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye”, *İstanbul, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları*, Web; https://www.academia.edu/9494214/ECO_B%C3%96LGES%C4%B0_ULUSLARARASI_AKT%C3%96RLER%C4%B0N_ROL%C3%9C_VE_T%C3%96CRK%C4%B0YE (Erişim;24.02.2021)

- Hatipoğlu, Esra, 2008, “Avrupa Birliği- Orta Asya İlişkileri”. R.Ö. Dönmez ve G. Telatar (Editörler), **Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği**, Birinci Baskı. Ankara. Phoenix Yayınevi, ss. 486-509.
- Şahin, Çiğdem, 2021, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Siyaseti”. Şahin, Çiğdem ve Düğen,Turgay (Editörler), **21. Yüzyılda Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti**, 1. Baskı Eylül 2021, ss:295-346
- Düğen, Turgay, 2021, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Asya Siyaseti”, **21. Yüzyılda Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti**, 1. Baskı Eylül 2021, ss:51-102
- Kasım, Mehmetali, 2021, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Orta Asya Siyaseti” Şahin, Çiğdem ve Düğen,Turgay (Editörler), **21. Yüzyılda Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti**, 1. Baskı Eylül 2021, ss:249-299
- Akbal, Özdemir, 2021, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Asya Siyaseti”, Şahin, Çiğdem ve Düğen,Turgay (Editörler), **21. Yüzyılda Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti**, 1. Baskı Eylül 2021, ss:219-247
- Askeroğlu, Sabir, 2021, “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Siyaseti” **21. Yüzyılda Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti**, 1. Baskı Eylül 2021, ss:115-152.
- R.Ö. Dönmez ve G. Telatar (Editörler), **Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği**, Birinci Baskı. Ankara. Phoenix Yayınevi, ss. 486-509.
- Gönen, Emre, 2009, Birinci Bölüm “Avrupa Birliği’nin Kurumları”. Kaya, Ayhan. Aydın-Düzgit, Senem. Gürsoy, Yaprak. Onursal, Özge (kolektif) “**Avrupa Birliği’ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar**, Birinci Baskı, İstanbul, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti
- Ülger, İrfan, Kaya, 2003, Avrupa Birliği El Kitabı: Kavramlar, Kurumlar, Kişiler, Ankara: Seçkin Kitabevi, 2003.
- Ahmedov, Mehman. 2015, “Avrupa Birliği-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Azerbaycan’ın AB’ye Siyasal ve Yönetmel Entegrasyonu”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı ve Kamu Yönetimi Programı Yüksek lisans Tezi, Academia, Web;https://www.academia.edu/17902940/AVRUPA_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_AZERBAYCAN_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0_%C3%87ER%C3%87EVES%C4%B0NDE_AZERBAYCAN_IN_AB_YE_S%C4%B0YASAL_VE_Y%C3%96NETSEL_ENTEGRASYONU (Erişim; 24.03.2021)
- Süar, Fulya. 2011, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkileri; Enerji Sektörü Bağlamında Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler (Uluslararası İlişkiler) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi.

- Tatoğlu, Emin. 2006, “Avrupa Birliğinin Tarihsel Gelişimi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi.
- Uysal, Saydal, 2015, “Avrupa Birliği- Orta Asya İlişkileri ve İşbirliğinin Geleceği” Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seminer Ödevi, Academia (Erişim;24.03.2021)
- Nurlayev, Umar, 2021, “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Güvenlik ve Dış Politikasının Temel Paradigmaları”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Yağmur, Hasibe, Tuğçe, 2016, “Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Avrupa Birliği ve Rusya Enerji Politikaları Açısından Önemi” Akdeniz Üniversitesi Lisans Tezi, Antalya.
- Atayev, Vepa, 2012, “Uluslararası Sistem ve Güvenlik Sorunlarının Türkmenistan Dış Politika Karar Alma Süreci Üzerine Etkileri”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Güher, Aytaç, 2018, “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Özbekistan” Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Zhumabekova, Karakoz, 2014, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özalp, Osman, Nuri, Ocak 2011, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası”, Researchgate, Web:https://www.researchgate.net/publication/299453401_Avrupa_Birligi'nin_Orta_Asya_Politikasi (Erişim; 28.06.2020)
- Court of Justice of European Union, Web; https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7024/en/#avantpropos (Erişim; 01.04.2021)
- European Parliament, Web; <https://www.europarl.europa.eu/portal/en> (Erişim;29.03.2021)
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Kazakistan Ülke Profili, Web; https://ticaret.gov.tr/data/5ee21c4a13b876e308cc15c5/kazakistan_ulke_profili.pdf (Erişim;02.04.2021)
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Özbekistan Ülke Profili, Web; <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/ozbekistan/ulke-profili> (Erişim;02.04.2021)
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Kırgızistan Ülke Profili, Web; <https://ticaret.gov.tr/data/5ed8e6c613b876d8ec73d58f/K%C4%B1rg%C4%B1sıztan%20%C3%9Cİke%20Profili.pdf> (Erişim;02.04.2021)
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Tacikistan Ülke Profili, Web;

<https://ticaret.gov.tr/data/5efc74f913b876f898f3c309/TAC%C4%B0K%C4%B0STAN%20%C3%BClke%20profili%202021%20mart.pdf>
(Erişim;02.04.2021)

T.C. Ticaret Bakanlığı, Türkmenistan Ülke Profili, Web;

https://ticaret.gov.tr/data/5f05d4d213b8761868766d8d/Turkmenistan_ulke_profili.pdf (Erişim;02.04.2021)

KAZAKİSTAN.KZ, Kazakistan'dan Türkçe Bakış, 6 Mayıs 2018, “Astana ile AB Arasındaki

Ticaret Hacmi: 3 Ayda 9 Milyar Dolar”, Web: <http://www.kazakistan.kz/astana-ile-ab-arasindaki-ticaret-hacmi-3-ayda-9-milyar-dolar/> (Erişim:01.04.2021)

Enerji Atlası (2018). Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi., Web:

<https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>,
(Erişim;15.05.2022)

Delegation of the European Union to Kazakhstan (2016). About the EU Delegation to Kazakhstan., Web: https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/1366/about-eu-delegation-kazakhstan_en, (Erişim:01.04.2021)

Delegation of the European Union to Kazakhstan, 2016, Kazakhstan and the EU., Web: https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/1366/about-eu-delegation-kazakhstan_en, (Erişim; 15.03.2021)

U.S Energy Information Administration, 2017, Kazakhstan., Web:

<https://www.eia.gov/international/overview/country/KAZ> (Erişim:10.03.2021)

Hürriyet Gazetesi, 2019, “Kazakistan’ın Uranyum Rezervi 1,5 Milyon Ton” Web:

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kazakistanin-uranyum-rezervi-1-5-milyon-ton-41214477>, (Erişim; 12.03.2021)

TRT Avaz (2020). Kazakistan, AB'den 8,7 milyar dolar yatırım çekti., Web:

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kazakistan-abden-8-7-milyar-dolar-yatirim-cekti/5e3bb8ac01a30a255c91c534>, (Erişim; 14.03.2021)

World Trade Organisation, 2020, “Kazakhstan and the WTO”, Web:

https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/kazakhstan_e.htm, (Erişim; 14.03.2021)

European External Action Service, 2006, “Memorandum on Energy” Web:

https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/memorandum_of_understanding_on_co-operation_in_the_field_of_energy_between_the_european_union_and_the_republic_of_kazakhstan_en.pdf, (Erişim; 20.03.2021)

Council of European Union , 2003, European Security Strategy. Web:

<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf>,
(Erişim; 13.04. 2021)

European External Action Service, 2018, “A Global Strategy for the European Union”, Web:https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/49323/global-strategy-european-union_en, (Erişim; 14.04.2021)

European Council, 2020, “EU-Kazakhstan Cooperation Council, 20 January 2020”, Web:<https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2020/01/20/>, (Erişim;12.04.2021)

Bloomberg, 2019, “Kazakhstan’s Oil Production Is Surging Despite Pledges to Cut”, Web:<https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-25/kazakhstan-pumps-record-oil-as-output-surges-above-opec-pledge>, (Erişim;14.04.2021)

Petform, 2018, Dünyada petrol  retimi., Web:<https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/dunyada-petrol-uretimi/>, (Erişim;18.04.2021).

Uluslararası Şeffaflık  rg t  2020 Yolsuzluk Algı Endeksi, Web; <https://www.seffaflik.org/cpi2020/> (Erişim; 16.04.2020)

UNDP  nsani Gelişim Raporları Web: <https://www.undp.org/> (Erişim;16.04.2022)

Milliyet; 2013, “Nabucco Projesi  ptal Mi Oldu?” Web: https://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MlSYgc7OSw (Erişim;21.12.2022)

INOGATE Resmi Web Sitesi: <http://www.inogate.org/?lang=en> (Erişim;21.12.2022)

TRACECA Resmi Web Sitesi: <http://www.traceca-org.org/tr/home/> (Erişim; 19.12.2022)

Wikipedi  zg r Ansiklopedi, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) https://tr.wikipedia.org/wiki/Trans_Anadolu_do%C4%9Falgaz_boru_hatt%C4%B1 (Erişim:19.01.2023)

BP, Full Report – Statical Rewiew of World Energy 2021, Web:<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (Erişim: 19.01.2023)

CADAP Resmi Web Sitesi: <https://cadap-eu.org/> (Erişim; 22.12.2022)

BOMCA Resmi Web Sitesi: <https://www.bomca-eu.org/en/> (Erişim; 22.12.2022)

Isakov, Abdrasul, 2019, “AB-Orta Asya  lkeleri Dışışleri Bakanları Toplantısı”, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 19 Temmuz 2019. (<https://ankasam.org/ab-orta-asya-ulkeleri-disisleri-bakanlari-toplantisi/>) (Erişim; 28.06.2020)

Eurostat (2020). Russia-EU – international trade in goods statistics., Web: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Russia-EU_%E2%80%9393_international_trade_in_goods_statistics, (Erişim; 15.05.2020’de alınmıştır.

Enerji Günlüğü (2014). Total Kaşagan`da üretime 2015 sonunda başlıyor., Web:

<https://www.enerjigunlugu.net/total-kasaganda-uretime-2015-sonunda-basliyor-8175h.htm> , (Erişim; 15.05.2020)

Delegation of the European Union to Kazakhstan (2016). About the EU Delegation to

Kazakhstan., Web: https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/1366/about-eu-delegation-kazakhstan_en, (Erişim; 15.05.2020).

Delegation of the European Union to Kazakhstan (2016). Kazakhstan and the EU.,

Web: https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/1366/about-eu-delegation-kazakhstan_en, (Erişim; 15.05.2020)

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2019, “Avrupa Birliği Türkmenistan’da

Temsilcilik Açtı” Web: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/avrupa-birligi-turkmenistanda-temsilcilik-acti> (Erişim; 26.12.2022)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soy Adı : Işıl ÖZGÜL

EĞİTİM

2003-2006 Tarsus Fatih Anadolu Lisesi

2008-2010 Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi
Elbistan Meslek Yüksekokulu- İşletme

2011-2014 Anadolu Üniversitesi- İktisat

İŞ DENEYİMİ

2012-2020 Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Bilgisayar İşletmeni

2020- Tarsus Üniversitesi Bilgisayar İşletmeni

